

**4e Internationale
Architectuur
Biënnale
Rotterdam**

Open City:

*Designing
Coexistence*

Catalogus

Inhoud

P.	7	Voorwoord	
P.	13	De Open City – Curatorial Statement	
P.	19	De Biënnale en de Stad	
P.	25	Open City: Designing Coexistence	
	P.	27	Het Forum
	P.	35	Maakbaarheid ('ma:kba:rhe:it)
	P.	39	Refuge
	P.	45	Reciprocity
	P.	49	Community
	P.	53	Squat
	P.	59	Collective
	P.	63	Open City Event Program
	P.	65	Open City: Designing Coexistence – het boek
P.	67	Parallel Cases//IABR@RDM	
P.	87	Vrijstaat Amsterdam	
P.	99	Eeuw van de Stad: hoe de wereld stad wordt	
P.	111	Foaming at the Edge – Open City Master Class	
P.	113	Partner Program	
P.	117	Praktische informatie	
P.	121	Subsidiënten en partners	
P.	125	Credits	
P.	141	Colofon	

Voorwoord

De Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR) is een internationale onderzoeksbiënnale die in 2001 werd opgericht vanuit de overtuiging dat architectuur een zaak is van publiek belang.

De IABR vindt dat de belangrijkste opgave voor de architectuur ligt in de stedenbouw, ofwel in het ontwerpen van goede, dagelijkse leefomgevingen voor miljarden mensen. Met het thema Open City: Designing Coexistence stelt de vierde editie van de IABR vooral het sociale aspect van die opgave aan de orde: hoe kunnen architecten en stedenbouwers concrete bijdragen leveren aan de diversiteit, levendigheid én leefbaarheid, kortom aan de duurzame kwaliteit van de stedelijke omgeving.

Een van de vele projecten waarbij de IABR betrokken is en die tijdens de vierde editie in Rotterdam worden getoond, is gesitueerd in de favela Paraisópolis (Paradijsstad), midden in het hart van de Braziliaanse megacity São Paulo. Doel van het project is om met relatief betaalbare en duurzame ingrepen de inwoners van Paraisópolis betere toegang te geven tot de voorzieningen van de stad.

In São Paulo werkt de IABR nauw samen SEHAB, de Stedelijke Dienst Huisvesting. De directeur van SEHAB, Elisabete França, fluisterde mij tijdens een presentatie van het project aan een delegatie

van inwoners van de favela toe dat we maar beter niet moesten suggereren dat architecten Paraisópolis kunnen omtoveren tot een paradijs.

Natuurlijk was ik het met haar eens. De geschiedenis oordeelt zelden positief over diegenen die het paradijs op aarde willen stichten. Als de vierde editie van de IABR de vraag stelt hoe architecten en stedenbouwkundigen concreet kunnen bijdragen aan de vormgeving van de samenleving, dan moet dit dus met terughoudendheid gebeuren.

Maar toch moet de vraag worden gesteld.

Of ze nu krimpen of explosief uitdijen, over de gehele wereld vertellen steden een meestal triest verhaal van verval en verwaarlozing. Stadsbesturen hebben te vaak te maken met een optelsom van problemen: slecht functionerende infrastructuur, criminaliteit, terrorisme, armoede, vervuiling, slechte huisvesting en een groeiende kloof tussen de formele en de informele stad; een kloof die voor miljarden mensen beperkte of zelfs geen toegang betekent tot onderwijs, openbaar vervoer, gezondheidszorg, informatie en de formele economie. En tóch wordt een consequente en integrale aanpak van de stedelijke ontwikkeling maar zelden als politieke prioriteit gezien. Integendeel, in Europa, en de laatste jaren zeker ook in Nederland, worden de problemen van de stad niet integraal

aangepakt maar steeds verder verkaveld. Of zelfs gebruikt door politici die menen dat winst kan worden behaald met het voeden van de angst voor wat anders is.

In de 21e eeuw zullen steden in vele opzichten belangrijker zijn dan landen. Vooral de grote steden zijn de aanjagers van de wereldeconomie. Maar alleen als zij in sociaal en cultureel opzicht divers, robuust en veerkrachtig zijn, economisch slim en levensvatbaar, ecologisch duurzaam en bovendien veilig en open naar de wereld, zullen zij de plekken zijn waar steeds meer mensen zich kunnen richten op de belangrijke vraag hoe we een beter bestaan kunnen opbouwen voor onszelf en voor de ander.

Met de presentatie van projecten en plannen voor São Paulo, Istanbul en Moskou, voor Addis Abeba, Jakarta, Amsterdam, Rotterdam en vele andere steden, wil de 4e editie van de IABR pleiten voor een nieuw engagement met een open en sociaal duurzame stad.

Deze editie presenteert zich zo, net als eerdere Biënnales, als een platform voor hedendaagse architecten, stedenbouwers en denkers die de ambitie hebben het idee van wat de stad is opnieuw leven in te blazen.

Vanaf 25 september is iedereen hartelijk welkom bij de drie tentoonstellingen, de vele lezingen, conferenties en debatten en alle andere activiteiten die plaatsvin-

den in Rotterdam én Amsterdam, en die te zien of te horen zijn bij de publieke omroep.

Deze editie was er niet geweest zonder de steun van onze belangrijkste subsidiënten, de ministeries van OCW en VROM en de Gemeente Rotterdam, noch zonder de bereidheid van onze partners – ETH Zürich, NAI, VPRO, Rotterdamse Academie van Bouwkunst, Gemeente Amsterdam Dienst Ruimtelijke Ordening, Woonstad en vele andere – om enthousiast in deze avontuurlijke speurtocht naar de open stad mee te gaan.

En last but not least: Open City: Designing Coexistence is op unieke wijze gevoed door de curator, Kees Christiaanse, en met grote inzet en daadkracht van diens team van de ETH Zürich én van het Biënnaleteam in Rotterdam tot stand gebracht.

George Brugmans
directeur IABR

De Open City – Curatorial Statement

In de geschiedenis van de utopie neemt de weergave van de ideale maatschappij vaak de vorm van een stad aan. Zo kunnen we de Open City als ruimtelijke vertaling van een open samenleving zien.

In 1967 opende De Meerpaal in Dron-ten van architect Van Klingeren die de samenleving wilde 'ontklonteren'. Het gebouw bestond uit één grote ruimte waarbinnen activiteiten plaatsvonden zonder visuele en akoestische scheiding. De Meerpaal werd een symbool voor de 'maakbare samenleving', gekenmerkt door openheid, transparantie en tolerantie. De maakbare samenleving werd een paradigma voor de sociaaldemocratie, voor een open samenleving. Het ruimtelijk model hiervoor was een Nederland als één grote ruimte, waarin de multi-culturele samenleving zich in openheid, transparantie en tolerantie zonder visuele en akoestische scheiding kon ontplooiën.

Deze visie werd geen werkelijkheid. De uiteenlopende sociale identiteiten leidden niet tot een veelkleurige chaos, maar tot een op onderscheid gebaseerde coëxistentie van gemeenschappen, overigens net als elders in de wereld. De compartimentering van de gebouwde omgeving nam toe, resulterend in monofunctionele gebieden met eenzijdige verbindingen, waarin de bereikbaarheid weliswaar formeel niet

beperkt is, maar wel aan bepaalde groepen voorbehouden.

Vijfentwintig jaar na de start van de bouw van Almere ontwierp Rem Koolhaas 'retroactief' een nieuw stadscentrum, 'Dutchtown'. Deze revisie is illustratief voor de onvoorspelbaarheid van de stadsontwikkeling en vooral voor de veranderingen in de Randstad als ruimtelijke neerslag van een 'ontklonterde' naar een 'herklonterde' samenleving. In plaats van het vredige suburbia van 50.000 inwoners, waarin de middenklasse in een huis met tuin kon leven, ontwikkelde Almere zich tot een archipel van 200.000 mensen waarin etnisch gedomineerde buurten en straten met prostitutie bestaan. De stad sluit zich zo aan bij de hiërarchisering van de Randstad, van de 'gebundelde deconcentratie' naar de 'tapijtmetropool', een lappendeken van identiteiten.

Deze conditie is tegelijkertijd bedreigend en hoopgevend. Zij is bedreigend omdat ruimtelijke en sociale segregatie een 'city as a tree' dreigt te doen ontstaan, een archipel met als uiterste consequentie de 'gated community', waardoor culturele uitwisseling en innovatie wordt gehinderd. Zij is hoopgevend omdat interactie in een Open City functioneert vanuit de gemeenschap. De Randstad kent geen no-go zones en de contactvlakken door vervoerssystemen en sociale netwerken is hoog. Zij kan als Open City functioneren als de mobiliteit van

personen, goederen en ideeën tussen gemeenschappen is gewaarborgd.

Globale netwerken kunnen transnationale gemeenschappen vormen, waarbij de onderlinge band binnen een gemeenschap sterker is dan de binding met de stad waar deze zich bevindt. In Rotterdam is dit bijvoorbeeld bij immigranten zichtbaar. Hele straten Turkse gezinnen stammen uit één streek in Anatolië met parallelle gemeenschappen in Keulen of Berlijn.

Ook dit is tegelijkertijd hoopgevend en bedreigend. Hoopgevend omdat migratiebewegingen coëxistentie en culturele uitwisseling bevorderen. Bedreigend omdat grote verschillen in langs elkaar heen levende gemeenschappen kunnen resulteren die geen interesse hebben in het collectieve, in de Open City. Deze gemeenschappen gedijen bij de gratie van een hoogwaardige, transnationale mobiliteit, die het tegelijkertijd mogelijk maakt de Open City te misbruiken, zoals het internationale terrorisme laat zien.

Zelfs in conflictsituaties zijn onder moeilijke omstandigheden stukjes Open City te vinden. Er bestaat geen hele Open City, zij is per definitie fragmentarisch, als onkruid in het gras. Op de westelijke Jordanoever heerst de uiterste 'gated-ness', waarbij elke ruimtelijke ingreep door zichzelf te beschermen de levensaders van de omgeving doorsnijdt. Bewaakte toevoerwegen bevoorraden

Joodse enclaves als waterleidingbuizen waarvan de inhoud niet mag weglekken. Tegelijkertijd is het verbazingwekkend hoe de Palestijnen ondanks ondoordringbare barrières nog in staat zijn functionerende transnationale netwerken te onderhouden.

In steden als Istanbul, Jakarta of São Paulo, waar de wet weinig regelt en de politiek stroperig is, weerspiegelen sociale verschillen zich in de ruimtelijke ordening. Door de afwezigheid van de publieke sector ontwikkelt men zijn eigen stad, de rijken luxe enclaves, de armen gecekondus, kampongs en favelas.

Ondanks deze ongelijkheid, het gebrek aan openbaar vervoer en de roofoverval op het ecosysteem bruisen deze steden van leven en vertonen talrijke complementaire symbioses tussen gescheiden stadsdelen. Het 'potentiaalverschil' aan weerszijden van de muur van de gated community wordt door geïmproviseerde ruimtelijke structuren doorbroken die de scheiding opheffen en micro-economische relaties aangaan.

Onder Open City moet dus niet alleen een attractieve 19e eeuwse wijk met open begane gronden, een fijnmazig straten-netwerk en een vriendelijke menging van functies worden verstaan, waar anonimiteit gewaarborgd is, vreemdelingen rondlopen en voetgangers domineren, kortom wat de oppervlakkige lezer in het werk van Jane Jacobs(*) leest.

De structuur van de Open City werkt als besturingssysteem, waarin het stadsleven zich kan nestelen. Een fijnmazig netwerk van openbare ruimten, zowel fysiek als elektronisch, is het belangrijkste onderdeel van dit besturingssysteem waarop de uitwisseling tussen personen, ideeën en goederen kan plaatsvinden.

De Open City is daarom geen utopie en ook geen vastomlijnde werkelijkheid, maar een toestand, een evenwicht tussen openheid en beslotenheid, tussen integratie en desintegratie, tussen controle en laissez-faire.

Kees Christiaanse
curator 4e IABR

* Publiciste en stadsactiviste Jane Jacobs publiceerde in 1961 haar bekendste boek, *The Death and Life of Great American Cities* (Dood en leven van grote Amerikaanse steden). Het behoort nog altijd tot de meest invloedrijke geschriften over stedelijke ontwikkeling en stadsplanning.

De Biënnale en de Stad

Architecten, stedenbouwkundigen en wetenschappers zijn in opdracht van de 4e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam al twee jaar actief op tal van plekken op de wereld. De een ontwikkelt samen met woningbouwcorporaties specifieke ingrepen in de stad Rotterdam. Een ander werkt aan menswaardige plekken in Palestijnse vluchtelingenkampen, een volgende aan de levensstandaard van inwonende huishoudsters in Jakarta. En een vierde ontwerpt in de miljoenenstad São Paulo samen met lokale architecten aan een betere infrastructuur.

Het is kenmerkend voor de IABR: een manifestatie die zichzelf ziet als een platform voor onderzoek, debat en uitwisseling van kennis. Maar die er ook naar streeft om met elke Biënnale concrete en zichtbare bijdragen te leveren aan de samenleving. Iets achter te laten. In deze vierde editie gaat het om vele tientallen projecten die als doel een beter stedelijk leefklimaat hebben en die sociale cohesie willen bevorderen.

Met het thema Open City: Designing Coexistence koos de IABR voor een ambitieuze opdracht. Er is daarom samenwerking gezocht, met stadsbesturen en stedelijke diensten (waaronder Amsterdam, Rotterdam, Jakarta São Paulo, Addis Abeba); met organisaties als het Nederlands Architectuurinstituut en de VPRO; en met onderwijsinstellingen zo-

als het Berlage Institute, de Rotterdamse Academie van Bouwkunst en het IHS van de Erasmus Universiteit Rotterdam. De belangrijkste partner is misschien wel het prestigieus Europees kenniscentrum op het gebied van architectuur en stedenbouw, de Eidgenössische Technische Hochschule, ETH Zürich, een Zwitserse instituut dat kan bogen op een grote onderzoekstraditie. De ETH is het tweede thuis van de Nederlandse architect en stedenbouwkundige Kees Christiaanse, de curator van de 4e IABR. Christiaanse (Amsterdam, 1953) is als hoogleraar verbonden aan de ETH en heeft samen met collega's, wetenschappelijk medewerkers en studenten, en met een wereldwijd netwerk van subcuratoren het thema Open City onderzocht en uitgewerkt in zes subthema's: Maakbaarheid ('ma:kba:rɦe:it), Refuge, Reciprocity, Community, Squat en Collective.

Rond deze zes thema's en de projecten die er aan zijn gekoppeld, zijn in het NAI even zoveel tentoonstellingen ingericht.

De zes thema's worden ingeleid in het Forum, het hart van de hoofdtentoonstelling Open City: Designing Coexistence, in de grote zaal van het NAI. Het Forum is ingericht als metafoor voor de Open City en kan worden gezien als een verkenning van de grote thema's en vraagstukken waarmee de hedendaagse stad worstelt. Het Forum is twaalf weken lang ook de arena voor een interdisciplinair activiteitenprogramma, het Open City Event Program.

Met lezingen, films, workshops, debatten, rondleidingen en symposia wordt het thema van de Open City over de hele breedte bevestigd en behandeld. Daarnaast biedt het Forum plaats aan een databank (gefaciliteerd door de VPRO), conferenties en presentaties zoals 'Wie maken de stad?', georganiseerd door de wooncorporatie Woonstad die hiermee een accent zet bij haar 100-jarig bestaan. En zoals die van de Open City Master Class georganiseerd door het Berlage Institute. Aan deze masterclass, waarin alternatieve stedenbouwkundige agenda's voor het Rotterdamse havengebied bestudeerd worden, nemen studenten van tien gerenommeerde instellingen voor hoger onderwijs deel, waaronder TU Delft, ETH Zürich, Architectural Association London, Tsinghua University Beijing en Columbia University New York.

Verbindingen met het hoger onderwijs wereldwijd werden ook gezocht voor de tentoonstelling Parallel Cases//IABR@RDM. Met als gevolg een tentoonstelling waar studententeams van 28 universiteiten en hogescholen uit 20 verschillende landen 45 projecten presenteren die geïnspireerd zijn op het thema Open City. De door de Rotterdamse Academie van Bouwkunst in het leven geroepen Parallel Cases Biennale Award gaat naar het beste project van deze tentoonstelling.

In Amsterdam wordt de derde tentoonstelling, Vrijstaat Amsterdam, gepresenteerd. Negen jonge stedenbouwkundige

bureaus geven hun visie op negen stadsdelen van het toekomstige Amsterdam. De maquettes zijn niet bedoeld als blauwdrukken voor de stad, maar als inspirerende vergezichten en uitgangspunten voor gesprek. Rondom de tentoonstelling organiseert de Amsterdamse Dienst Ruimtelijke Ordening tientallen activiteiten die er voor moeten zorgen dat de bewoners en hun stad op alle mogelijke manieren in gesprek gaan, met als uitgangspunt de vraag: hoe ontwikkelt Amsterdam zich verder als een succesvolle en leefbare kernstad in de metropoolregio? De resultaten daarvan zullen hun weg vinden naar de Structuurvisie 2020 die de Gemeente Amsterdam in 2010 presenteert.

Via de publieke omroep worden inwoners van Nederland uitgenodigd tot een gesprek over en reflectie op 'de stad'. De VPRO presenteert samen met de IABR een uitgebreid crossmediaal project onder de titel Eeuw van de Stad: hoe de wereld stad wordt. Op alle mediaplatforms, televisie, radio, internet en magazine wordt voor en tijdens de 4e IABR aandacht besteed aan de stad. De VPRO bouwt ook aan een databank van beelden en geluidsmateriaal (gedigitaliseerde radio-opnamen vanaf 1926 en beeldopnamen vanaf 1913) die in zijn geheel gratis beschikbaar komt via internet en op het VPRO paviljoen in het NAI.

De Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam vraagt samen met een keur

aan binnen- en buitenlandse partners gedurende ruim drie maanden in zeer breed perspectief aandacht voor sociale cohesie in de stad: Open City: Designing Coexistence. Of het nu in Amsterdam, Rotterdam, Palestina, São Paulo of op televisie, radio en internet is, de IABR onderzoekt en werkt aan de stad van morgen.

M1 Stad/City

Open City: Designing Coexistence

Curator: Kees Christiaanse

Co-curator: Tim Rieniets

Tentoonstellingsvormgeving:
Maxwan architects + urbanists

25 september – 10 januari

Nederlands Architectuurinstituut (NAi)

De hoofdtentoonstelling van de 4e IABR is Open City: Designing Coexistence in het Nederlands Architectuurinstituut (NAi).

Met een nieuwe en directe verbinding tussen de straat en de grootste tentoonstellingszaal opent het instituut zich tijdens de 4e IABR letterlijk naar de stad Rotterdam. De bezoeker van Open City: Designing Coexistence start in het Forum waar zich een grootschalig doorloopmodel van de Open City bevindt met inleidende tentoonstellingen, voorzieningen en publieksactiviteiten in het kader van het Open City Event Program. Vanuit het Forum zijn de zes subtentoonstellingen verspreid over het hele NAi, te bezoeken: Maakbaarheid ('ma:kba:rhe:it), Refuge, Reciprocity, Community, Squat en Collective.

Het Forum

Introductie tot de Open City

Kees Christiaanse, Tim Rieniets en Fabienne Hoelzel

Zaal 1

Er zijn minstens twee manieren om naar het fenomeen Open City te kijken. De ene is die van het architectuurtheoretische discours. Daar gaat het om het ontwerpen van toegang tot wonen, werk en kennis. Om het co-existeren van verschillende opvattingen en verschillende culturen. Het gaat daarbij eigenlijk om alle voorwaarden die een architect of stedenbouwkundige kan creëren, die vrijheid en kwaliteit van het stadsleven faciliteren. Maar iedere stadsbewoner weet dat er ook nog een tweede werkelijkheid is. Die van alledag. Hoeveel je ook van je stad houdt, soms is hij verontreinigd, vaak is hij te vol, het verkeer staat vast, de stoep is opgebroken. Sommige plekken voelen onveilig en een goede plek om te wonen is lang niet altijd betaalbaar.

Op het Forum, het hart van de tentoonstelling Open City: Designing Coexistence, wordt zowel het stedenbouwkundige discours verkend als de werkelijkheid van alledag tegen het licht gehouden. Er is wereldwijd onderzoek verricht naar de openbare ruimte op plekken waar voorbeelden van de Open City gevonden kunnen worden (Guide to Open Places). Er wordt gespeculeerd over herverdeling van alle goederen en ruimte (Neotopia: The Equitable Distribution of the World), over wat er gebeurt als de aarde een grote onafgebroken stedelijke ruimte is (Stadt-Igel). Maar ook wordt er nauwgezet onderzoek gedaan naar gewone levens in een gewone stad, hoe die van elkaar verschillen en waar ze elkaar kruisen (Crossing Rotterdam: Migrant Dependency).

Of naar onverwachte cultuuruitwisselingen, zoals in het Belhuis, waar migranten van alle windstreken elkaar tegen komen (Belhuis at the IABR). Ook wordt er gekeken naar de sociale aspecten van de verschillende eetculturen (The Meal) omdat natuurlijk ook eten staat voor culturele identiteit.

Het Forum is een rijke verzameling van empirische feiten, maar ook van speelse theorieën en strategieën die raken aan de problemen van de Open City. Wandelend langs de verschillende presentaties komt de bezoeker van het Forum 'stedelijke' faciliteiten tegen, zoals een café, een boekhandel, een bibliotheek en een klein centrum voor lezingen, film en debat: The Hood. De VPRO is aanwezig op het Forum met een eigen paviljoen, waar documentaires bekeken kunnen worden en waar het digitale archief Open City is te raadplegen. Hier zijn ook gedigitaliseerde radio-opnamen vanaf 1926 en beeldopnamen vanaf 1913 gratis te downloaden. Het Forum is tevens een introductie tot de zes subthema's van de 4e IABR: Maakbaarheid, Refuge, Reciprocity, Collective, Squat en Community. Samen met het Forum reflecteren deze thema's de kern van de opdracht van deze editie: nadenken over wat de stad de komende decennia vitaal en leefbaar houdt.

De Tentoonstelling

Open City is ...

Fabienne Hoelzel en
curatorial team

Hoewel de halve wereldbevolking in steden leeft, heeft slechts een klein deel ervan toegang tot de voorzieningen die het stadsleven te bieden heeft. Vooral in de 'derde wereld', waar het overgrote deel van de wereldwijde bevolkingsgroei plaatsvindt, is het ideaal van een Open City, met toegang tot werk, transport, onderwijs, culturele

voorzieningen en sociale netwerken, moeilijk te bereiken.

Open City is... laat de subjectieve beleving en ervaring van stadsbewoners zien. Elke poster in deze serie presenteert een stad van waaruit twee mensen met uiteenlopende achtergronden verslag van hun dagelijks leven uitbrengen. Hun getuigenissen concentreren zich op thema's als mobiliteit, communicatie, kennis en nog veel meer.

Hoe lang is de dagelijkse reistijd van huis naar je werk en terug in São Paulo? Hoe toegankelijk is de communicatie infrastructuur in Addis Abeba? Posters laten zowel een intieme blik op het dagelijks leven zien als een diepgaand onderzoek van de verschillende onderwerpen. Aangevuld met korte, algemene statistieken, wil Open City is... laten zien hoe de eigenaardigheden van de ruimtelijke en sociale structuur van de stad de mogelijkheden, kansen en gewoontes van de individuen beïnvloeden.

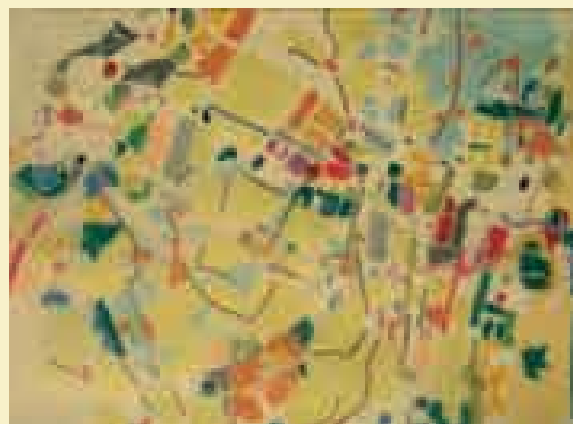
Open City is... Access to Mobility

Today's cities function on the virtue of mobility. The latter can be obstructed due to many things: no public transportation system, non-affordable costs, heavy traffic, crime and fear. How accessible is São Paulo for two people, living in the same neighborhood but under different conditions?

Urban Breeding Grounds

Kees Christiaanse met Fabienne Hoelzel en Tim Rienits

Urban Breeding Grounds (stedelijke broedplaatsen) toont een verzameling objecten, boeken, foto's, tekeningen, projecten, modellen en een video-interview met de curator van de 4e IABR, Kees Christiaanse. Urban

© Willem Jan Neutelings

Breeding Grounds is een bevroren verbeelding van diens zoektocht en die van zijn collega's naar manieren om voorwaarden voor openheid te creëren in stedelijke ontwerpen.

Voor Christiaanse zou een stedelijk ontwerp als 'broedplaats' voor coëxistentie, welvaart en culturele uitwisseling moeten fungeren. Hij deed uitgebreid ontwerpend onderzoek, eerst als partner bij OMA, later vanuit zijn eigen kantoor KCAP en als hoogleraar architectuur en stedenbouw in Berlijn en Zürich. Urban Breeding Grounds toont het door OMA gemaakte ontwerp voor het Parc de la Villette, de 'tapijt-metropool' van Willem Jan Neutelings, de Wijnhaven in Rotterdam van KCAP, en andere projecten die belangrijk waren voor zijn ontwikkeling als stedenbouwkundige. Ook wordt er een model (1:500) getoond van een mogelijk toekomstig stadscentrum van Rotterdam en is er een groot 'schaakbord' van Madelon Vriesendorp waarop bezoekers kunnen schaken met gebouwen op stedelijk grid.

Open Buildings: The Meerpaal Revisited

Fabienne Hoelzel en Pieter Vollaard
Het gebouw De Meerpaal opende zijn deuren in 1967 in Dronten. Het is ontworpen door de Nederlandse architect Frank van

Klingeren (1919-1999) en zou gezien kunnen worden als de meest radicale poging in de Nederlandse architectuur van de vorige eeuw om 'ontklontering' in de verzuilde samenleving te bewerkstelligen. De Meerpaal streefde actief naar radicale integratie met het doel de fragmentatie in de samenleving te doen verdwijnen.

Met dit en andere projecten, zoals de Agora in De Bilt en 't Karregat in Eindhoven, streefde Van Klingeren het idee – of de utopie? – na dat een bepaalde vorm van architectuur de maatschappij kan veranderen en alle verschillende onderdelen ervan kan integreren.

Open Buildings: The Meerpaal Revisited toont hoe De Meerpaal in zijn vroege jaren functioneerde door middel van foto's, krantenknipsels en videomateriaal. Met De Meerpaal als uitgangspunt wordt daarnaast een verzameling bouwprojecten getoond die de geest van openheid verbeelden.

Urban Islands: Mapping an Emerging Spatial Order Tim Rienits

In de discussie over globalisering worden steden vaak afgeschilderd als steeds veranderende plaatsen die overspoeld worden door stromen van goederen, mensen en informatie. Ze lijken steeds minder tastbare binding te vertonen met hun locatie en hun

© Robin Arrow

historische identiteit en staan open voor alles. Toch zijn er in die steden plaatsen die zichzelf ook afsluiten: winkelcentra, kantoorparken, themaparken, ommuurde woongemeenschappen en andere plekken van vrijwillige segregatie. Soms gebeurt dat ook op basis van onvrijwillige segregatie, zoals in het geval van sloppenwijken, getto's, vluchtelingenkampen en detentie-kampen.

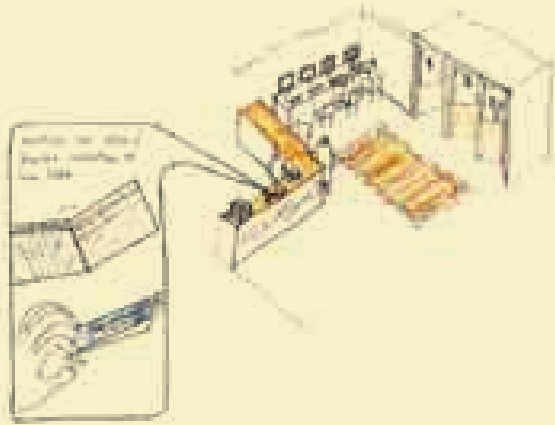
Tegenwoordig lijkt een stad zo eerder een verzameling stedelijke eilanden. Deze steeds nadrukkelijker opkomende ruimtelijke ordening lijkt de notie van een Open City tegen te spreken. Maar bij nadere bestudering blijken deze eilanden met elkaar verbonden door nauwelijks waarneembare draden. Urban Islands: Mapping an Emerging Spatial Order presenteert modellen van exemplarische stedelijke eilanden: gearrangeerd in een mobiel, vrij zwevend in de ruimte, en onderling verbonden in een complexe en fragiele balans. Aanvullende plannen en beelden beschrijven deze eilanden meer gedetailleerd.

© Jan Versnel, MAI

Belhuis at the IABR

Webgids van de Rotterdamse Belhuizen, Multifunctionele De-Territorialiserende Pamfletten & Marokkaanse Cyber Chill Out
Diego Barajas en Camilo García

© Diego Barajas, Camilo García

Belhuizen zijn voorzieningen die voornamelijk gebruikt worden door leden van migrantengemeenschappen om naar huis te bellen. De bezoekers van een belhuis variëren met het ritme dat de tijdzones in de wereld opleggen en dat de meest geschikte tijdstippen om te bellen bepaalt. Gedurende de dag vindt er in het bezoek een verschuiving plaats van migranten uit het Verre Oosten naar mensen uit het Midden-Oosten en uit de Sahara naar mensen uit het Caribische gebied.

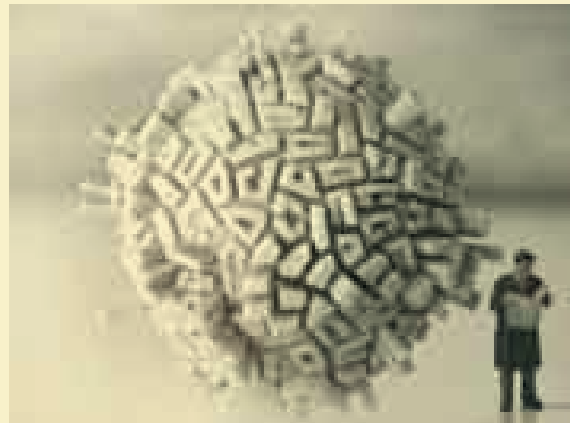
Naast bellen kan in de belhuizen gebruik worden gemaakt van andere extra diensten: een Bollywoodfilm huren, op het internet surfen of het haar laten knippen. Mensen uit de hele wereld ontmoeten er elkaar. Het Belhuis is een transculturele ruimte geworden en een miniatuur laboratorium waar ruimtelijke modellen van het dagelijks gemeenschapsleven in de hedendaagse stad kunnen worden verkend. Speciaal voor de 4e IABR is de Webgids van de Rotterdamse Belhuizen samengesteld. De Webgids stimuleert interactie tussen de 4e

IABR en de belhuizen, en met elke mogelijke gebruiker in Rotterdam of in het buitenland.

Stadt-Igel Kaisersrot

Stadt-Igel is een stad zonder eind of begin. Een globe met een doorsnede van vijf meter waarvan het oppervlak een stedelijk continuüm is. Er is geen grens tussen stad en platteland, en geen hiërarchie. Hoewel de vorm een samenhang doet vermoeden, kan deze stad vanwege de kromming van de globe nooit als een geheel worden ervaren. Er is niet één positie van waaruit het hele oppervlak als één geheel kan worden waargenomen. Een plattegrond van deze stad kan in feite niet worden gemaakt.

Daarom wordt vanuit een aantal zorgvuldig gekozen regels de specifieke locaties gedefinieerd en een verbinding gelegd tussen de infrastructuur en de bouwvolumes. Het resultaat lijkt een homogene massa maar deze stad is verscheurd en ruimtelijk versnipperd. Wie goed naar de afzonderlijke gebouwen kijkt, ziet dat de ramen de enige individuele uiting vormen in dit collectieve spektakel.

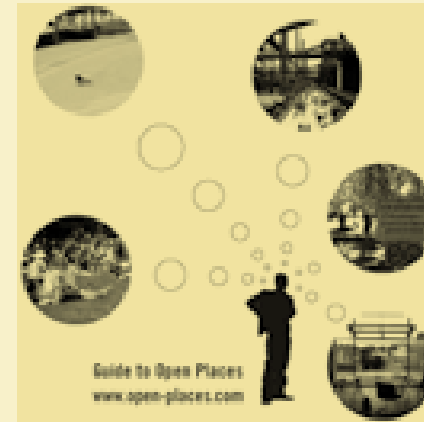

© Kaisersrot

Guide to Open Places

Martina Baum

Open plekken kunnen het centrum zijn van stedelijke culturele diversiteit. Ze zijn de ruimtelijke verbeelding van de notie van co-ëxisteren. Behalve een ruimtelijke dimensie hebben open plekken ook een sociale en een politieke dimensie, en kunnen ze stabiliteit zowel als ontwikkeling faciliteren. Om die reden heeft een Open City open plekken nodig. Guide to Open Places, een steeds groeiende inventaris, een zoektocht naar open plekken over de hele wereld en een open uitnodiging om deel te nemen aan de tentoonstelling en een 'eigen' open plek te registreren op open-places.com, of om daar te vertellen over plekken die opengesteld moeten worden of die net afgesloten zijn. De tentoonstelling laat de verzameling van deze plekken zien en daagt de bezoeker uit zijn eigen gids te creëren.

Migration: A World in Motion

Philippe Rekacewicz
Concept: Tim Rieniets

Migratie betekent vóór alles het achterlaten van een vertrouwde omgeving, een radicale breuk met het dagelijks bestaan. Dit kan leiden tot culturele verrijking en groeiende diversiteit, maar het proces van constante vermenging van verschillende culturen zet een samenleving ook onder druk.

© Philippe Rekacewicz

De Westerse wereld is voor velen veranderd in een fort.

De film Migration: A World in Motion nodigt de kijker uit de Franse geograaf Philippe Rekacewicz te volgen terwijl hij het fenomeen van massamigratie schetst en uitlegt. Voor deze tentoonstelling is hij gefilmd door de achterkant van doorschijnend papier terwijl hij een nieuwe migratiekaart van de wereld maakt.

Crossing Rotterdam: Migrant Dependency

Michael Zinganel en
Michael Hielsmair

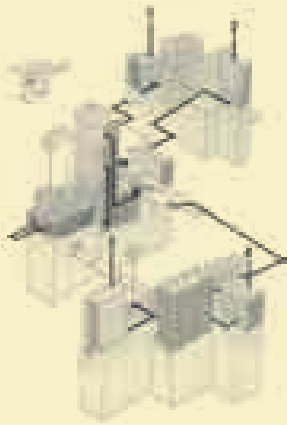
Deze installatie volgt de dagelijkse routines van tien individuen uit verschillende Rotterdamse buurten, mensen met verschillende etnische achtergronden en uit verschillende inkomensklassen. Het project legt de vinger op de toenemende segregatie van de stedelijke omgeving en de groeiende noodzaak om manieren te vinden om van het ene eiland naar het andere te gaan.

De installatie is een collage van drie modellen: twee van woonplekken en een van een werkplek. Voor deze laatste is het Rotterdamse ziekenhuis Erasmus MC als model gekozen omdat dit de plaats is waar dokters, verpleegsters, studenten, patiën-

© Martina Baum

ten en onderhoudspersoneel elkaar ontmoeten als ze hun gesegregeerde buurten verlaten hebben.

De drie modellen worden doorkruist door een netwerk van gekleurde buizen die de dagelijkse routines van de tien individuen verbeelden: ze lopen door het ziekenhuis, de stad en hun woonhuizen. Elk van de tien gekleurde routes is voorzien van commentaar dat het verhaal achter de dagelijkse routine vertelt vanuit het perspectief van het individu, met nadruk op de noodzaak om grenzen te overschrijden en op de invloed die dit heeft op interculturele sociale interactie.

- 1 Pranobe Oemrawsingh, arts
  - 2 Maïke Chin A Sen, verpleegster
  - 3 Jeroen van den Winden, patiënt
  - 4 Haidy Genaro, facilitaire dienst
- © Michael Hieslmair, Michael Zinganel

Points of Observation: Open City 1850–2009

Nina Brodowski, Angelus Eisinger, Maren Harnack en Gesa Ziemer

Points of Observation plaatst vraagtekens bij de veronderstelling dat er een samenhangende geschiedenis van de Open City kan worden geschreven. In plaats daarvan worden verschillende historische constellaties beschouwd als 'waarnemingspunten' die beelden van openheid oproepen die nader moeten worden onderzocht. Een zestal van deze waarnemingspunten wordt onder de loep genomen. Als de sociaaleconomische en politieke bestaansvoorwaarden van de stad worden doorgelicht blijkt dat de

© Lars Ramberg

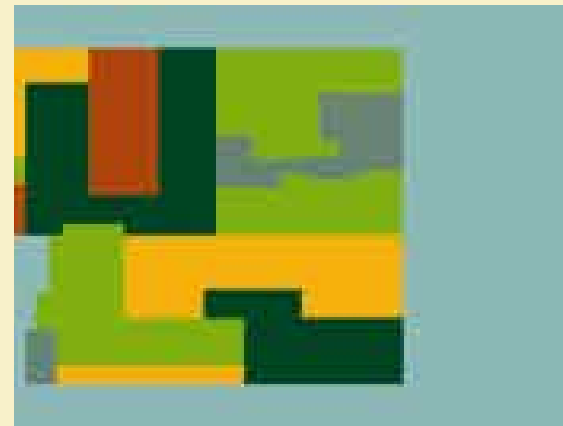
gangbare interpretatie van openheid aan kracht inboet als duidelijk wordt hoe deze specifiek stedelijke situaties ontstonden.

Een leestafel plaatst de verschillende waarnemingspunten in perspectief als de persoonlijke keuze van een kleine groep wetenschappers. De leestafel is tot stand gekomen door alle medewerkers van de 4e IABR te vragen vijf boektitels op te geven. Zij is dus radicaal subjectief en niet meer dan een middel om de topografieën van de Open City te benaderen en te onderzoeken.

Neotopia: The Equitable Distribution of the World
Manuela Pfrunder en Beatrice Sierach

Hoe zou de wereld er uitzien als iedereen in gelijke mate toegang zou hebben tot ruimte, voedsel en goederen? Dan zou Neotopia ontstaan, een gedroomde wereld waarin grondstoffen, land, honger, luxe en geld verdeeld zijn op basis van ultieme gelijkheid. Iedereen krijgt er een stuk land van 279,3 bij 279,3 meter, met dezelfde hoeveelheid water, bos, bouwland, weiland, woestijn, ijs en stedelijke bebouwing.

Neotopia: The Equitable Distribution of the World is ontworpen op basis van een grote hoeveelheid data over de huidige toestand in de wereld. Bezoekers van de 4e

© Manuela Pfrunder

IABR krijgen de kans om goederen en grondstoffen te verdelen met magneten die onder meer bossen, sloppenwijken, vers water, vervuild landschap en woonwijken voorstellen. Met het doel een nieuwe kaart van Neotopia 2009 samen te stellen, registreert een digitale camera de door de bezoekers gevonden oplossingen.

The Meal
Concept: Linda Roodenburg

Wat we eten, met wie we het delen en de rituelen die horen bij een feestelijke maaltijd, zijn nauw verbonden met onze identiteit. Wie in het buitenland woont, kan intens verlangen naar de smaken van zijn jeugd. Iedereen

Uit: Linda Roodenburg-Rotterdams Kookboek.
© Carel van Hees

re migrant ervaart dat. Op de 4e IABR is een tafel gedekt voor tien gasten van over de hele wereld, wonend in Rotterdam.

De bezoekers worden uitgenodigd om aan te schuiven en grenzen te doorbreken. Wie plaatsneemt aan The Meal identificeert zich met één of meerdere gasten, leest over hun eetcultuur, ziet foto's van hun leven in Rotterdam, snuift hun favoriete geuren op, begrijpt de moeilijke keuzes die de gastheer en zijn kok moesten maken, en ervaart de metafoor voor het leven in een stad met meer of minder, conflicterende culturen.

The Polder Table
Schildering: Gijs Frieling
Concept: Zef Hemel

© Gemeente Amsterdam, Dienst Ruimtelijke Ordening (DRO)

Met The Polder Table toont de gemeente Amsterdam een manier van stedelijke ontwikkeling volgens negen principes van democratische besluitvorming. Wie deze principes hanteert zal erachter komen dat het mogelijk is succesvolle beslissingen te nemen zonder machtsspelletjes en zonder het risico van maatschappelijke conflicten. Polderen staat synoniem voor eindeloze discussies, tot alle twistpunten in consensus lijken te zijn opgelost. Het begrip heeft, in Nederland tenminste, een negatieve connotatie gekregen. Maar de gemeente Amsterdam meent dat polderen volgens de

negen principes het beste alternatief is.

Planning met zachte hand – een manier van plannen die haar kracht put uit de macht van het argument – is gebaseerd op het vertellen van verhalen, op het bieden van inspiratie. Niet gemakkelijk, dat zal geen verrassing zijn. Alles wat uitzonderlijk is, is zowel moeilijk als zeldzaam. Maar aan de poldertafel worden de negen regels uiteengezet die dit wonder mogelijk maken.

Hoboken 2009

Ontwerp en coördinatie:
Fernando Donis

© Gemeente Rotterdam, dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting (dS+V)

Stedelijke ontwikkeling is steeds meer het resultaat geworden van een complex proces van participerende planvorming: de stad wordt stedelijke canvas. Hoboken 2009 laat zien wat er gebeurt als de productie van de stad open staat voor de ideeën en suggesties van haar bewoners. Hoboken, een belangrijk epicentrum van economische, medische, wetenschappelijke, onderwijskundige en culturele groei, is door de stad Rotterdam aangewezen als onderzoeks- en ontwikkelingsgebied voor het zorgvuldig toepassen van deze procedure, een methode die strategische samenwerking impliceert tussen bewoners, stakeholders en autoriteiten; een visie die, door haar focus op de mensen, kan leiden tot

een nieuwe stad. In aansluiting op de 4e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam presenteert de gemeente Rotterdam met Hoboken 2009 een dynamisch publiek forum voor de planning van de Open City.

Maakbaarheid ('ma:kba:rhe:it)

De heruitvinding van het stedelijk project in Rotterdam: op zoek naar een nieuwe geloofwaardigheid voor architectuur en stedenbouw na de kredietcrisis van 2008

Crimson Architectural
Historians

Foyer

Als er in de wereld een stad is waarop het centrale begrip van deze 4e IABR, Open City: Designing Coexistence, goed van toepassing is, dan is het Rotterdam zelf. De stad is een collage van culturen, politieke ambities, brandhaarden en ondernemingslust. Het is ook een stad die sinds de verwoesting in de Tweede Wereldoorlog steeds opnieuw is uitgevonden en zo de sporen van de tijdgeest in zich draagt. Met Maakbaarheid ('ma:kba:rhe:it) plegen de architectuurhistorici van Crimson broodnodig onderhoud aan de stad Rotterdam.

De paradox van Rotterdam is volgens Crimson dat de stadsbestuurders altijd heel goed meenden te weten wat de stad zou moeten zijn, maar niet wat hun stad eigenlijk is. Sinds de decentralisering van het stadsbestuur en 'verzakelijking' van de stedenbouwkundige dienst, is er veel minder reflectie op de stad zelf. Dat is een probleem. Want wie niet weet wie hij is, kan nooit weten wat hij wil worden.

Vanuit die gedachte bestuderen de architectuurhistorici van bureau Crimson de stad Rotterdam. Dat doen ze al vijftien jaar. Niet alleen op papier, maar ook door concrete ingrepen, aan architectuur en infrastructuur, met als voorlopig hoogtepunt 'WiMBY!, Welcome Into My Backyard!' in Rotterdam Hoogvliet (2001-2007).

Central District

Het noodgedwongen alsnog verbinden van een geïsoleerde, grootscheepse ontwikkeling rondom een nieuw treinstation met het wegennet van de bestaande binnenstad.
© Maarten Laupman

Ontwerp: ZUS [Zones Urbaines Sensibles]

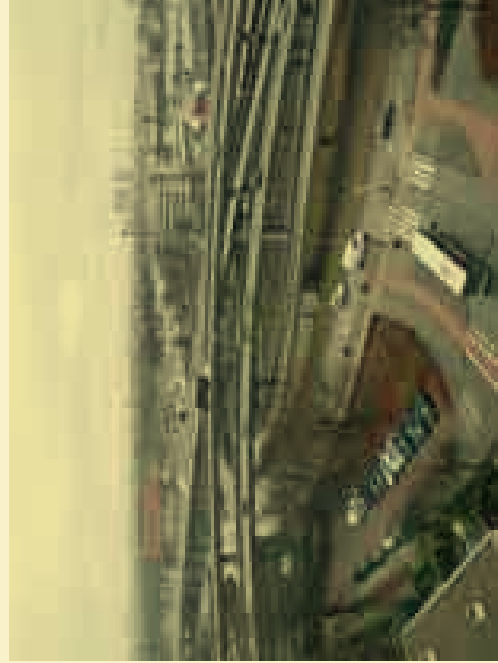
Maakbaarheid is een polemische visie op Rotterdam. Het is een kritiek die is gebaseerd op ongerustheid over het gebrek aan een samenhangende visie. Op de golven van wisselende politieke humeuren zijn jarenlang radicale oplossingen nagestreefd. Daardoor is het zicht op de stad als geheel verdwenen. Rotterdam, meent Crimson, is van zichzelf vervreemd.

De tentoonstelling **Maakbaarheid** bestaat uit drie onderdelen. Het manifest **Make No Big Plans**, negen locatieprojecten: **Facts on the Ground**, en de film **Story of an Open City**.

Story of an Open City laat zien hoe de tijdgeest in drie fases zijn stempel heeft gedrukt op de opbouw van Rotterdam. Na de verwoesting in de Tweede Wereldoorlog groeide onder de bevolking een groot vertrouwen in de wederopbouw en in de bestuurlijke elite. Daardoor onstond er een voedingsbodem voor een grootstedese aanpak naar voorbeeld van de Amerikaanse stad.

De tweede grote maakbaarheidperiode brak aan in de jaren zeventig, toen het geloof in de politiek omsloeg in wantrouwen. Alles moest kleinschalig en op straatniveau worden ingestoken. Bestuurders en architecten daalden af naar de buurthuizen om de bevolking te horen. In de derde periode tenslotte, in de jaren tachtig en negentig, trok de overheid zich terug. De stad gaf ruimte aan de markteconomie en de projectontwikkelaars.

Die verschuiving in de laatste twintig jaar van de 20e eeuw betekende ook het afscheid van de maakbaarheidgedachte. Maakbaarheid is een typisch Nederlands woord uit de vorige eeuw, dat vooral een negatieve klank heeft gekregen. Het is synoniem geworden voor de naïviteit van politici die sociaal wenselijk gedrag denken te kunnen sturen met hulp van stedenbouw en architectuur. Geen politicus wil meer dood

Kleinpolderplein
Project om een tunnel onder en een brug over een snelweg te bouwen, deze van een nieuw wegdek te voorzien, te programmeren en door te trekken, met als doel de verwoestende gevolgen voor het stedelijk gebied dat

het doorkruist te beperken en het terrein dat onder de snelweg ligt te gebruiken voor commerciële en publieke doeleinden.
©/Ontwerp: Maxwan Architects + Urbanists

Open City

worden gevonden met het woord. Tegelijkertijd laten de grote overheidsprojecten en de radicale ingrepen door woningcorporaties in naoorlogse wijken zien dat maakbaarheid nog steeds 'alive and kicking' is. Het publieke debat erover is weliswaar verdwenen, maar iedereen die iets doet voor de stad gelooft per definitie in een zekere vorm van maakbaarheid.

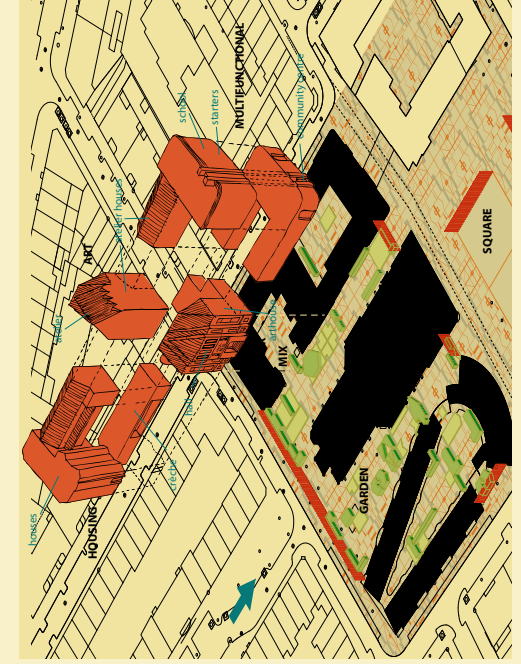
Crimson wil op pragmatische wijze het debat over maakbaarheid opnieuw op gang brengen. Op negen plekken zijn projecten aangewezen die bij elkaar een reparatiesetje vormen voor de versnipperde stad. Deze ingrepen worden **Facts on the Ground** genoemd, een uitspraak van de Israëlische generaal (en latere premier) Sharon in het kader van de nederzettingenstrategie in het conflict met de Palestijnen.

Facts on the Ground vormen de keerzijde van de radicale politieke keuzen. Het is nu de tijd niet voor De Grote Oplossing. Rotterdam moet eerst goed in de spiegel kijken: **Make No Big Plans**. Het is de tijd van architectonisch ingrijpen op een schaal waarbij het overzicht behouden blijft. Relatief kleinschalige plannen die echter wel een buurtoverstijgend effect veroorzaken.

Zoals het project Hofpleinlijn, een oude spoorlijn van 2 kilometer lang over 189 bogen. Die wordt door de Franse ontwerper Nasrine Seraji omgetoverd tot het 'Langste Gebouw van Rotterdam' en vormt zo een ruggengraat in het noordelijk deel van de stad. Een lijn die buurten met elkaar verbindt en niet zoals nu een scheiding trekt. Een ander project richt zich op de standaardflats van architect J.H. Van den Broek (1898-1978). Daar zijn er duizenden van gebouwd voor en na de oorlog. Ze zijn gedegen maar inmiddels verouderd. Door één simpele restauratiemodule voor dit type huis aan te bieden, ontwikkeld door DaF Architecten uit Rotterdam samen met woningcorporatie com-wonen, kan in één klap

Het Klooster
Het herintegrenen van geïsoleerd geraakte, publieke en culturele voorzieningen via architectuur en stadsplanning in en rondom een voormalig klooster.
©Maarten Laupman

Ontwerp: DaF Architects

een forse modernisering van het woningbestand worden bereikt.

Facts on the Ground zijn ogenschijnlijk speldeprikken in een grote, complexe stad. Maar deze aanpak is te vergelijken met acupuncture. Als de spelden op de goede plek worden ingebracht, is het effect op het hele lichaam groot en weldadig. De negen projecten worden daarom niet alleen bedacht en geëxposeerd maar ook uitgevoerd. Crimson wil namens de 4e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam negen cadeautjes achterlaten die moeten laten zien dat Rotterdam zowel een samenhangende als een diverse stad kan zijn, aan de schaamte over het begrip maakbaarheid voorbij.

De Tentoonstelling

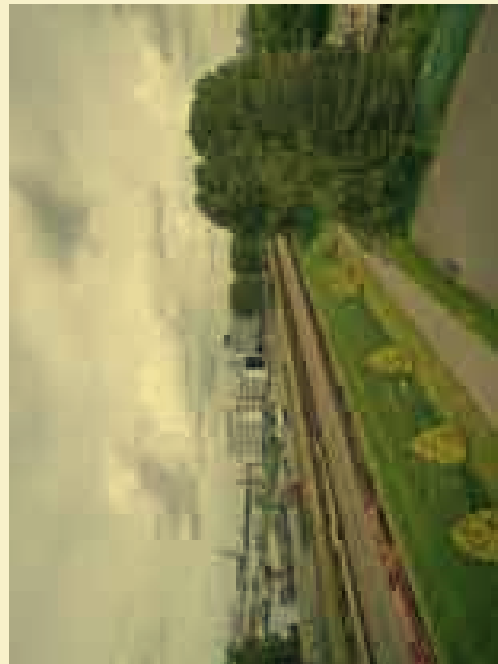
Story of an Open City, film, 7"

Make No Big Plans, manifest over de stad Rotterdam

Facts on the Ground, expositie van negen locatieprojecten in de stad: Rotterdam Central District, Parkenknoop (Hoboken), Carnisse, Hofbogen, Hilleplein, Het Klooster, Kleinpolderplein, Waalhavenstrook en Spoordijk – Spangen

Ontwerp: Maxwan architects + urbanists

Waalhavenstrook Het opnieuw verbinden van de stad met de haven door het creëren van nieuwe werkplaatsen en daarmee nieuwe kansen voor de ontwikkeling en emancipatie van de jonge allochtone bevolking in Rotterdam-Zuid.
© Maarten Laupman

Refuge Architectural Propositions for Unbound Spaces

Subcuratoren: Philipp Misselwitz
en Can Altay

Entreeruimte

Miljoenen mensen vluchten, voor oorlog, armoede en hongersnood. Soms voor elkaar. Voor een architect is refuge (vluchthaven) een maatschappelijke conditie waarin uitzonderlijke regels gelden en waarin hij geen houvast heeft aan processen en systemen die hij kent. Toch kan de architect, met inzet van zijn professionele kennis, ruimtelijke en strategische oplossingen aandragen die het dagelijks leven draaglijker maken; door verbindingen te maken, te bemiddelen en kleine stappen richting verandering te faciliteren.

Refuge is een ambigu begrip. Het kan duiden op een plek waar mensen samenkomen op de vlucht voor hongersnood, geweld of armoede. Maar in een tweede betekenis heeft vluchthaven ook de connotatie van escapisme. De wens zich te onttrekken aan de hectiek van de stad, of te vluchten naar een exclusieve wijk met een hek eromheen. Weg van de confrontatie met armoede, weg van 'de ander'.

In het Midden Oosten en het zuidelijke deel van het Middellandse Zeegebied komen beide vormen van Refuge voor, soms pal naast elkaar. Juist omdat het hier extreme condities betreft, is het belangrijk ze bij het denken over de Open City te betrekken. Want voor welke opdracht ziet een architect of stedenbouwkundige zich gesteld als de politiek heeft gefaald? Als alle normen zijn weggefallen en er niet kan worden teruggegrepen op de standaard-

processen en voorwaarden waaronder architectuur normaal tot stand komt? Wat moet een architect doen op een plek waar zelfs mensenrechten niet gerespecteerd worden?

Plaatsen waar vluchtelingen bij elkaar gebracht zijn, zijn plaatsen die zijn losgezongen van hun omgeving. Zowel in sociaal, juridisch als ruimtelijk opzicht. In een dergelijke humanitaire en politieke vacuüm kan de architect zijn set praktische gereedschappen inbrengen. Gewend om tussen zeer uiteenlopende economische, sociale en politieke belangen te manoeuvreren, moet een architect vaak vanuit tegenstellingen een oplossing formuleren. Soms is die oplossing architectonisch, soms is hij strategisch. Zoals in de stad Diyarbakir, in het zuidoosten van Turkije, waar een sterke patriarchale traditie heerst en huiselijk geweld tegen vrouwen bovenmatig veel voorkomt. Met het openstellen van huizen waar gratis de was kan worden gedaan, is een succesvol project gestart om met deze mishandelde vrouwen in gesprek te komen. In de washuizen kunnen ze veilig spreken over hun problemen, ze krijgen hulp, zonder hun gemeenschap te hoeven ontvluchten.

Maar het kan ook provocerend. Een ander project in het kader van Refuge wordt uitgevoerd in Dubai, in een radicaal andere context: The Palms. Drie kunstmatige eilanden in de vorm van een boom die een toevluchtsoord zijn voor ultrarijken. Het is een even megalomaan als geld- en energieverblindend plan dat door de economische crisis een anachronisme dreigt te worden. The Palms zijn zo op individualisme gericht en niet op gemeenschapsvorming, dat ze het bureau SMAQ hebben verleid tot brutale voorstellen waarin deze ministaatjes worden omgevormd tot echte stedelijke gebieden die divers zijn, toegankelijk, ecologisch slim gefaciliteerd en met

© Bas Princen

de dynamiek van een echte metropool. De tentoonstelling [Refuge](#) is opgedeeld in vier categorieën. De eerste categorie is [Providing Refuge](#). Hier vragen de architecten zich af hoe er perspectief kan worden gecreëerd voor een kwetsbare groep als vluchtelingen. Zoals op Lampedusa, een berucht Italiaans eiland tussen Sicilië en Tunesië waar vluchtelingen uit Afrika in mensonterende omstandigheden worden opgevangen. Het project [A Lighthouse for Lampedusa](#) is een architectuurcompetitie voor het ontwerp van een vuurtoren die navigatiehulp biedt aan de migranten. De vuurtoren moet een asielmuseum worden en tegelijkertijd een landmark zijn dat aandacht vraagt voor het lot van vluchtelingen.

[Preventing Refuge](#), de tweede categorie, bestaat uit een reeks proactieve projecten waarbij het doel is te voorkomen dat hele groepen stadsbewoners tot vluchtelingen verworden. Istanbul, met inmiddels meer dan 13 miljoen inwoners, hanteert een hardvochtig woonbeleid waarbij informeel gebouwde volkswijken worden weggebulldozerd en historische gebouwen worden bedreigd met afbraak. Voor deze gecekondü (letterlijk: 'in een nacht gebouwd') in de periferie en in historische delen van het stadscentrum komt nieuwbouw in de plaats, meestal onbetaalbaar voor de oorspronkelijke bewoners en niet zelden ommuurd of afgesloten. De polarisatie in de stad neemt daardoor een hoge vlucht en hele bevolkingsgroepen raken op drift. Door alternatieve oplossingen voor deze gebieden te bieden moet worden voorkomen dat er een verregaande segregatie in de stad ontstaat.

[Dismantling Refuge: I-Rome](#) is een programma dat twee misstanden in Italië met elkaar in verband brengt. De Romazigeuners zijn al decennialang het slachtoffer van heftige discriminatie. Ze zijn naar de

randen van de hoofdstad Rome verbannen. Daar wonen ook veel Romeinse nieuwe armen die uit het centrum naar de sloppen zijn verdreven. Net als de Roma wordt deze groep genegeerd door de politiek. Met een demonstratieve wandeling over de rondweg van Rome, langs de armoedeplekken, wil [I-Rome](#) een einde maken aan de negatieve politiek met als doel de Romeinen én de Roma te reïntegreren in de formele lokale stadsplanning.

[Improving Refuge](#) tenslotte richt zich op de leefomstandigheden van de naar schatting 1,4 miljoen Palestijnen die leven in kampen verspreid over Jordanië, Gaza, de Westelijke Jordaanoever en Syrië. De geïmproviseerd gebouwde kampwijken behoren tot de dichtstbevolkte plekken ter wereld. De leefomstandigheden zijn abominabel. Toch is verbetering altijd lastig geweest omdat voor de bewoners en de overheden die de opvang verzorgen deze kampen het levende bewijs zijn van het historische onrecht dat het Palestijns volk is aangedaan. Het 'Infrastructure and Camp Improvement Programme', onlangs gestart door de UN, probeert die impasse te doorbreken door een sterke gemeenschapsgedreven stedelijke planning in te voeren. Het slachtofferschap moet vervuild worden voor een streven naar authentieke verantwoordelijkheid, de eerste stap naar de opwaardering van kampen als plekken die een waardig bestaan mogelijk kunnen maken.

Als de vraag is wat een architect kan doen in omstandigheden van Refuge, dan is dat pragmatisch, simpele, kleine en uitvoerbare oplossingen aandragen. Zijn vakmanschap is daarbij het beste dat hij kan inbrengen. Daarmee kan hij, zonder vast te lopen in een politiek moeras, tenminste waardigheid creëren in het dagelijks leven van mensen voor wie fundamentele oplossingen ver weg zijn.

© Robert Huber

De Tentoonstelling

Providing Refuge

Women's Guide to Diyarbakir
A Lighthouse for Lampedusa!
Old City Walk

Preventing Refuge

Urban Renewal Istanbul
Rampart Retreat Tourism
New Map of Tbilisi

Dismantling Refuge

Charter of Dubai
I-Rome
Laboratory of Return

Improving Refuge

Home until Return:
Re-imagining Palestine
Refugee Camps
United Communities of Göktürk
Participatory Mapping of Space

DIWAN

Lounge met een foto-overzichtstentoonstelling van Bas Princen, een selectie van kranten, als resultaat van het onderzoeksnetwerk in vijf steden binnen de regio: Istanbul, Amman, Beirut, Caïro en Dubai.

Cinema

Films van Solmaz Shahbazi, Ursula Biemann en Chris Evans met aandacht voor het werk van kunstenaars over het thema Refuge.

Reciprocity
Stedelijke Ruilstrategieën in
Jakarta

Subcuratoren: Daliana Suryawinata
en Stephen Cairns

Zaal 2

In ontwikkelingslanden is de ruilhandel vaak belangrijker dan de officiële economie. Geven en nemen is het sleutelwoord. Wat is de invloed van die stedelijke ruilstrategieën, van Reciprocity (wederkerigheid), op de stad en op de architectuur? Voor Indonesiërs is reciprociteit in het dagelijkse leven een vertrouwd begrip. Ze hebben er hun eigen woord voor: Gotong Royong. Reciprocity concentreert zich daarom op de hoofdstad van Indonesië, Jakarta.

Er wordt geschat dat de helft tot driekwart van de economie in ontwikkelingslanden is gebaseerd op wederkerigheid. Tot veertig procent van het Bruto Nationaal Product wordt gegenereerd in een schaduw economie die stoelt op het principe van voor-wat-hoort-wat. Het belang van die informele structuur zal de komende jaren alleen maar verder toenemen omdat de steden in arme landen explosief groeien. Volgens de Verenigde Naties leeft in 2030 zestig procent van de wereldbevolking in de stad; dat zijn 4,9 miljard mensen, 1,7 miljard meer dan in 2005.

Reciprociteit heeft een sterke sociale component. Het is geen formele transactie waarbij de een geld op de toonbank legt en de ander een product teruggeeft. Het is een dienst in de verwachting dat er later iets voor terug komt. Bij wederkerigheid gaat het om gastvrijheid, een maal delen, of de buurman met een lekkend dak helpen in de stilzwijgende verwachting dat de buurman

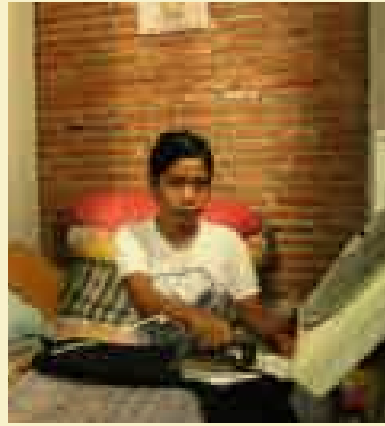
vroeger of later iets terug doet. Is een economische transactie altijd onpersoonlijk, rationeel en overal ter wereld hetzelfde, wederkerigheid is juist emotioneel, persoonlijk en kan per regio andere spelregels hebben.

Op de 4e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam wordt onderzocht hoe het systeem van uitruil en wederdiensten van invloed is op de infrastructuur en de vitaliteit van de stad Jakarta, een rijk en complex voorbeeld van dit stedelijke ruilverkeer. De stad groeit als kool, vrijwel zonder regie en heeft binnen de stadsgrenzen een infrastructuur die varieert van rijstvelden tot torenflats. De bevolkingsgroei is onstuitbaar. In 1945 woonden er nog maar 600 duizend mensen, nu, in het steeds verder uitdijende stedelijke gebied van Jakarta, ruim 22 miljoen. Een groot deel van de bevolking ontvangt zijn loon in natura of creëert zelf een alternatieve vorm van vraag en aanbod.

Gotong Royong, een vorm van reciprociteit, is diep verankerd in de Indonesische cultuur. Gotong is afgeleid van het werkwoord dat 'gezamenlijk tillen' of 'dragen' betekent. Royong komt uit het boerenbedrijf en verwijst naar collectief uitgevoerde taken zoals oogsten, zaaïen, ploegen en hooien. Om te laten zien hoe Gotong Royong ingrijpt op de stad, zijn voor de tentoonstelling Reciprocity zes soorten wederkerigheid benoemd: vriendendienst, bartering, onderhandeling, samenwerking, schuldbekentenis en do-it-yourself.

De 4e IABR heeft een aantal reciprociteit-projecten in Jakarta concreet omarmd. In deze hectische megapool kunnen de meeste families uit de middenklasse niet meer zonder een huishoudster. Zij woont in een kamertje in het huis, ze krijgt een bed en eten, maar geen of nauwelijks salaris. Dat is een vorm van reciprociteit die een onmisbaar fundament is geworden van het

Strijkend dienstmeisje, Erik Prasetya, 2009

Buiten vergaderen over veiligheid in de stad, 1596 (ets). Afdomsting van Kota Tanpa Warga, Jo Santoso, Jakarta, KPG, 2006.

Het organiseren van onofficiële afvalrapers in het centrum van de stad, Jakarta- NUNC Architecten, 2009

Verhuizen, Rahmat Othman, The New Straits Times Press (Malaysia) Berhad, 2007

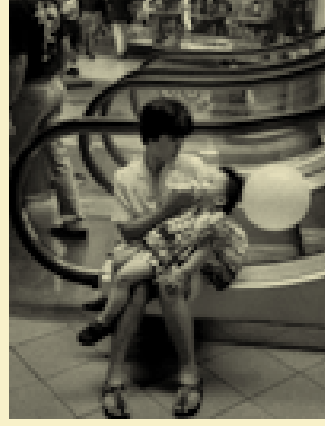
Cultures of legibility, beeld van een stad in beweging. Deze kaart verkent de overlappings van de cultures of legibility op basis van uitgebreide interviews die in het gebied zijn afgenomen. Elke gekleurde zone staat voor een in grote lijnen samenhangend en gemeenschappelijk begrip van dat deel van de stad. Stephen Cairns, University of Edinburgh, 2009

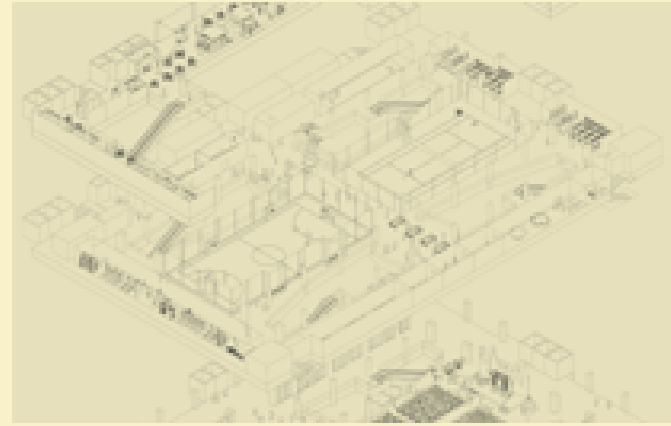
Vervuiling, Erik Prasetya, 2009

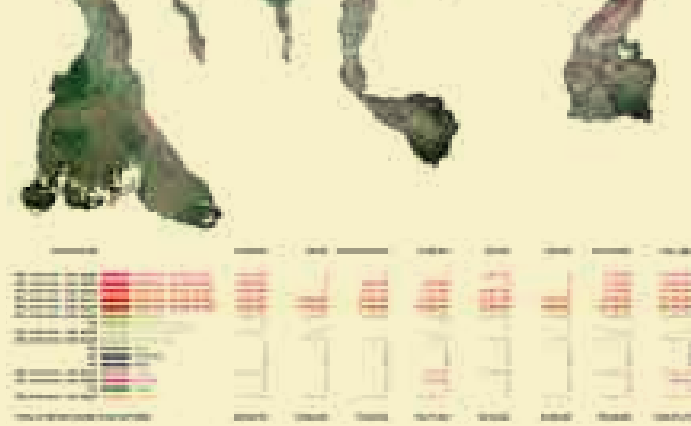
Verkeersopstopping, Erik Prasetya, 2009

Babysitter in een winkelcentrum, Erik Prasetya, 2009

Sociaal Winkelcentrum. De publieke ruimte herontdekt. Projectie van Poin Square-winkelcentrum met extra openbare functies. Indonesische bruiloft, sport en andere programma's. SHAU, andramatin, 2009

Stad als spons. Vergelijking van stroomgebied per district. Dit diagram laat zien hoeveel water er kan worden opgevangen in elk deel van de stad. Door samenwerking kan 1.085.341.514 kubieke meter worden verzameld. Zo is het watertekort van 1.028.000.000 kubieke meter op te lossen. Adi Purnomo, David Hutama, 2009

dagelijkse leven in de stad. Maar vaak is de behuizing van de huishoudster zeer be- droevend, qua formaat komt het meer in de buurt van een bezemkast dan een kamer. De Indonesische architecten Djuhara + djuhara proberen huiseigenaren te overtui- gen van het belang van een menswaardige leefruimte voor hun huisknecht of huis- houdster. Ze hebben een flexibel model ontworpen voor het standaard gezinshuis, met een lichte kamer voor de hulp aan de voorzijde van de woning. De eerste resulta- ten zijn bemoedigend.

Een ander sterk staaltje van reciprociteit zijn de Pemulung. Dat zijn mannen en vrou- wen die de afvalbergen doorzoeken op nog waardevol restmateriaal. Jakarta produ- ceert een ongehoorde hoeveelheid rotzooi, 28 duizend kubieke meter afval per dag, waarvan een groot deel zich ophoopt in de stad. De Pemulung sorteren uit die berg alle plastic, papier, metaal, alles wat een paar rupia's kan opleveren. Dat brengen ze naar een lokale tussenhandelaar die het op zijn beurt naar een officieel recyclingbedrijf afvoert. Dit informele inzamelingsstelsel functioneert maar zou veel productiever zijn als de logistiek efficiënter wordt ge- regeld. De 4e IABR heeft dit project in het kader van Reciprocity geadopteerd. Door de verbetering van het transport van tus- senhandelaar naar recycler kan er nu meer afval worden verwerkt.

De Tentoonstelling

Kader At Home Far Away: Interviews met Indonesiërs in Rotterdam

Voorwoord Reciprocity: Transacties voor een stad in beweging

Analysis Fifth Layer
Opgraven, verplaatsen, onthullen: Jakarta's stadsge-

schiedenis tot leven gebracht
Cultures of Legibility
Handelen, migreren, verzoen- nen: de kenmerken voor een stad in beweging
Urban Village
Verdrijven, afdingen, zich ver- enigen: participatiepraktijken tussen onderzoek en actie

Tools

Atlas, Agenda, Aturan-Main
Verzamelen, uitwisselen, spe- len: de politiek en praktijk van informatiemobilisatie
Canop'city
Aanvullen, vervolledigen, katalyseren: de infrastructuur van de ontmoeting

Projects

Social Mall
Loven en bieden, handel drij- ven, uitwisselen: een nieuwe invulling voor de openbare ruimte
Servant Space
Delegeren, overdragen, toe- vertrouwen: samenleven met het huishoudelijk personeel
Soft Gate
Samenwerken, beledigen, onderhandelen: overschrijd- bare grenzen en een poreuze architectuur
Jakarta Bersih!
Samenwerken, deelnemen, recyclen: platforms om te werken en te leven
Sponge City
Berekenen, verschuiven, ver- anderen: de nieuwe stedelijke ecologie
Solusi Rumah
Autoriseren, kwalificeren en zich inzetten: betaalbare be- huizing en de wederzijdsheid van bedrijven

Community

The American Way of Living

Subcuratoren: Interboro Partners

Zaal 2

Weinig samenlevingen in de wereld zijn zo gesegregeerd als de Amerikaanse. Dat is althans de mythe. Een apart dorp voor gepensioneerde homoseksuelen, een dorp voor rijke katholieken, wijken opgedeeld naar ras, inkomen, politieke voorkeur of een stel golfvlieghouders bij elkaar. Het ideaal van de open en diverse gemeenschap die de stad kan zijn, lijkt nergens zo ver weg als in Amerika. Maar wie nauwkeurig kijkt, ziet dat de Open City opduikt juist op plaatsen waar niemand hem verwacht.

In het zuiden van Arizona ligt het dorp Sky Village, midden in de woestijn, uren rijden van de dichtstbijzijnde stad. Het is er desolaat en 's nachts pikdonker, wat de bewoners prima vinden want ze zijn zonder uitzondering fanatieke sterrenkijkers. Bijna elk huis heeft een observatorium waar deze gelijkgestemden graag bij elkaar zitten. Hier kunnen ze de Melkweg zien, volmaakt helder dankzij de totale afwezigheid van kunstlicht.

Het lijkt of Amerika bezeten is van gesegre- geerde woongemeenschappen. Er wordt geclusterd om sociale, economische, poli- tieke en talloze andere redenen. In het geval van Sky Village gaat het om een onschul- dige vorm van segregatie. Maar vaak is het tegendeel het geval. 'Ons land is zo gepo- lariseerd geraakt, zo ideologisch besmet, dat mensen degenen die een paar kilometer verderop wonen, niet kennen en niet begrij- pen', schreef de Amerikaanse journalist Bill Bishop in zijn spraakmakende boek The Big Sort, Why The Clustering Of Like-Minded

America is Tearing Us Apart. Met andere schrijvers is hij somber over het effect van segregatie. Als de stad de motor moet zijn van integratie, economie en innovatie, dat is clustering de dood in de pot.

Interboro, een ontwerp bureau uit New York en verantwoordelijk voor Community, is daarom eens goed gaan kijken naar wat er precies gebeurt in die gesegregeerde we- relden en zag verrassende processen. Om te beginnen bleken de beweegredenen voor segregatie vaak van onschuldige aard, zoals in Sky Village, waar samenleven zo ongeveer een gedeelde passie is. Soms waren het allergiepatiënten die elkaars gezelschap zochten, milieu-idealisten, IT- personeel uit Silicon Valley of volgers van een Indiase goeroe. Daarnaast beperkte Bishop's observatie zich tot de suburbs, meestal geprivilegieerde wijken waar men het stadsleven kan ontvluchten. Drieënzes- tig procent van de Amerikanen woont er. Maar is de suburb wel zo contrair aan wat wij de stad noemen? Of is die suburb inmid- dels zo'n dominante leefvorm geworden dat stedelijke processen zich er naar toe ver- plaatsen? En vindt er daarom ook niet meer integratie plaats dan op het eerste gezicht lijkt?

Ave Maria is een katholieke enclave nabij Naples in Florida. Het dorp is gebouwd met geld van de notoir roomse Tom Monaghan, oprichter van Domino's Pizza. Het heeft nog geen gewijde kerk. Daarom moeten de fervente katholieken het hek van de enclave uit naar een armenkerk buiten het dorp die vol zit met Creoolse en Latijns-Amerikaan- se landgenoten. Een onbedoelde ontmoet- ingsplek is ontstaan, een onverwachte subgemeenschap.

Er zijn veel plaatsen en processen te vinden waar de waarden die traditioneel aan de Open City worden toegeschreven onverwachts in goede conditie blijken te

Ave Maria, Our Lady of Guadalupe Catholic Church
 Ave Maria is een nieuwe, met behulp van een masterplan opgezette, omheinde gemeenschap in de buurt van Naples in Florida. Het project is specifiek opgezet voor rooms-katholieken en bestaat uit 800 wooneenheden, een grote kapel, een kerk en een universiteit. Maar hoewel Ave Maria in de zomer van 2007 officieel is geopend, beschikt deze gemeenschap met een rooms-katholiek karakter nog steeds niet over een echte kerk. Vanwege een meningsverschil tussen het plaatselijke bisdom en de stichter van het dorp is het meer dan 30 meter hoge, kolossale bouwwerk dat 24 miljoen dollar heeft gekost en als fundament van de gemeenschap is bedoeld, nog steeds niet ingewijd. Het resultaat? De diensten van de gemeenschap worden in een nabijgelegen parochie in Immokalee gehouden die de aanzienlijk minder welgestelde Creoolse en van origine Latijns-Amerikaanse bevolking bedient.
 © Ave Maria, Our Lady of Guadalupe Catholic Church, Naples Daily News, Reverend Ettore Rubin

Open City

Black Rock City
 Nietsvermoedende bezoekers doen er goed aan Black Rock City te bezoeken tijdens 'Burning Man', een acht dagen durend, alternatief festival dat in het teken staat van de gemeenschap, radicale onafhankelijkheid en zelfexpressie. Anders treffen ze slechts een kale woestijn in Noord-Nevada aan. Black Rock City wordt ieder jaar opgedeeld in een aantal concentrische, cirkelvormige wijken. In het centrum van iedere wijk wordt op de laatste dag van het festival een grote pop ritueel verbrand. Iedere wijk met een straal van bijna tweehalf kilometer, kiest een bepaald thema. Verleden jaar waren dit bijvoorbeeld 'The Vault of Heaven' (het Hemelgewelf) en 'The Wheel of Time' (het Rad des Tijds). Festivalgangers brengen hun uitrusting in campers en vrachtauto's mee en vormen 'dorpen' langs de hoofdstraat. Een politiecorps, bestaande uit vrijwilligers, handhaaft de orde en een grote groep andere vrijwilligers helpt mee aan de uitdaging om in zeer korte tijd een stad van 50.000 mensen op te zetten.
 © Gabe Kirchner

Little NoHo: een kunstproject voor stadsplanning
 In oktober 2008 gaf het 'North Hollywood Arts Street Festival', gesponsord door de 'Community Redevelopment Agency of Los Angeles', het agentschap voor gemeenschapsvernieuwing van Los Angeles, James Rojas opdracht om dit interactieve model van Noord-Hollywood te creëren, opgezet rondom het metronet van Noord-Hollywood. Nadat de deelnemers voetgangerzones, fietspaden, parken en waterattracties van alle dagse voorwerpen hadden gemaakt, mochten ze 3-dimensionale gebouwen op het stedelijke gebied plaatsen. Meer dan 200 mensen namen deel aan James' project om een gemeenschapsvisie te ontwikkelen.
 © James Rojas

Planned Community Brochures
 Voor de 4e IABR verzamelt Interboro de verkoopbrochures van iedere particuliere, met behulp van een masterplan opgezette gemeenschap in Amerika.
 © Interboro Partners

zijn. Winkelcentra, parkeerplaatsen, kerken en sportcomplexen. Plaatsen die lang niet altijd waren bedoeld als integratieplekken, maar in de praktijk wel die rol vervullen. Zonder te willen bagatelliseren wat de schade is die segregatie tussen arm en rijk, en tussen zwart en blank heeft aangericht, zijn de makers van Community minder somber over de nieuwe verzuiling in de Verenigde Staten dan Bishop c.s.

Een van de conclusies is dat de oudere recepten voor een Open City niet werken in de suburbs. Als er nu eens naar iets wat lichter is, simpeler en meer alledaags, wordt gekeken? Als architecten en planologen nu eens meer oog zouden hebben voor die open, persoonlijke en speciale ervaringen van alledag en vervolgens op zoek zouden gaan naar manieren om dergelijke ervaringen te verrijken en deelbaar te maken? Kan de Open City niet stilletjes mee op de achterbank als de forensen 's avonds terug rijden naar Suburbia?

Een van de bijdragen aan de Open City kan bestaan uit de Suburban General Store, een wijkwinkel waar van alles te vinden is. Dit is een project om het buurtcentrum, dat in de meeste Amerikaanse gemeenschappen nauwelijks meer functioneert, om te vormen tot een General Store. Zo zou de doorsnee bewoner van de suburbs binnen loopafstand in al zijn dagelijkse behoeften kunnen voorzien terwijl daar nu de helft van alle autoritten in de suburb voor bestemd is. De General Store zou dus niet alleen de afhankelijkheid van de auto verkleinen, hij zou tegelijkertijd een ontmoetingsplaats voor de gemeenschap worden.

Tijdens de 4e IABR wordt dit project samen met andere gepresenteerd. Daarnaast bestaat de tentoonstelling uit een 'woordenboek' van 101 'wapens' die architecten, projectontwikkelaars, stedenbouwkundigen, politici en actiegroepen kunnen inzetten

tegen of voor de Open City. De 'wapens' kunnen van alles zijn. Een GPS-systeem, een woningwet of een reglement van een inboedelverzekering. Ze oefenen allemaal invloed uit op hoe segregatie ontstaat en zich verder ontwikkelt. Of juist wordt verminderd. De 101 wapens zijn verzameld in The Arsenal of Exclusion/Inclusion. De bezoeker kan ze allemaal bestuderen in alfabetische volgorde of kiezen uit vijf thematisch samengestelde tours.

De Tentoonstelling

The Arsenal of Exclusion/Inclusion

So you want to understand why America is so racially segregated...
So you want to understand why segregation persists 40 years after the Far Housing Act...
So you want to understand the weak tactics of the strong...
So you want to see who is working undercover for the Open City...
So you want to fight fire with fire...

The Open City Pops Up Where and When you Least Expect it

Fictieve route langs bestaande communities

Towards an Everyday Open City

Projecten die de stad openen

New American Privatopias

Squat

De informele stad in ontwikkeling

Subcuratoren: Jörg Stollmann en Rainer Hehl

Zaal 3

Wereldwijd leven meer dan een miljard mensen in sloppenwijken, gammele hutten, kraakpanden, tenten en kartonnen dozen, maar ook in verlaten en opgegeven hoogbouw. En hun aantal groeit nog steeds. Deze informele steden zijn ongelooflijk gevarieerd en hebben zeer specifieke uitdagingen. Ze zijn en blijven ontegenzeggelijk deel van onze steden van de toekomst. Hoe kunnen architecten en stedenbouwkundigen bijdragen aan een sociaal en ecologisch duurzame ontwikkeling van deze informele steden? En hoe kunnen de bewoners ervan elkaar informeren en van elkaars ervaringen leren?

'We're not slum dogs. We are the future of India'. Dat was de slogan waarmee duizenden bewoners van Dharavi in Mumbai, een van de grootste krottenwijken ter wereld, protesteerden tegen Slumdog Millionaire. Ze waren woedend over de titel van de film die gaat over een straatarme jongen uit een krottenwijk die een prestigieuze televisiequiz wint. En ze hadden een punt. Want ondanks het cliché dat krottenwijken synoniem zijn voor moeilijkheden is het beeld aan het veranderen.

Volgens UN-Habitat neemt het aantal mensen dat buiten de formele stad woont tot 2033 toe met nog eens 400 miljoen. Dus er staat iets op het spel. Al deze nieuwe stadsbewoners willen werk, onderwijs, gezondheidszorg, water, elektriciteit en toegang tot de markt en sociale netwerken. Squat biedt hen de enige toegang tot de

stad. Of we het nu leuk vinden of niet, de informele stad is deel van de sleutel tot de toekomst van de Open City, niet alleen wat het aantal inwoners betreft, maar ook wat betreft de strategie waarvan een stad gebruik kan maken voor zijn eigen organisatie. Wat er dan ook aan het veranderen is, is dat stadsbesturen de onderontwikkelde stadsdelen niet langer platwalsen of aan hun lot overlaten. Informele steden hebben een enorme overlevingsdrang. Zij baseren zich op een zeer praktische, uit noodzaak geboren regel: eerst doen, dan praten. Een strategie waar de formele stad nog wat van kan opsteken.

De tentoonstelling Squat is een oproep om na te denken over nieuwe strategieën waarmee de informele stad meer bestaansrecht kan krijgen. Wie aandachtiger kijkt naar de favela's, de gecekondus, barrios en bidonvilles, ziet dat de informele stad in ontwikkeling is en dat er nieuwe acteurs op het toneel staan. De oude methode om zaken 'van bovenaf' te regelen wordt steeds meer geïntegreerd met een aanpak 'van onderaf'. In São Paulo en Addis Abeba zorgt de 4e IABR er nu voor dat plaatselijke belanghebbenden in contact komen met expertise van over de gehele wereld.

De Squat tentoonstelling heeft twee hoofdthema's: Construction of Knowledge en Construction of the City.

Het kennisgedeelte is gecentreerd rondom urbaninform.net, een internetplatform waar kennis en 'best practices' kunnen worden uitgewisseld en waar gediscussieerd kan worden over kwesties van plaatselijk en mondiaal belang. Er zijn ingenieuze en dikwijls eenvoudige oplossingen voor het leven in stadsdelen waar de voorzieningen minimaal zijn en men het moet stellen zonder bouwmaterialen, water of elektriciteit. Een voorbeeld is een op zonne-energie werkend waterzuiveringsstelsel waarbij teer-

Open City

Deze foto is genomen vanuit de Braziliaanse favela of krottenwijk Paraisópolis. Op de achtergrond zijn de torens van hoge flatgebouwen te zien. Het is een knipoog naar de bekende foto van de Braziliaanse fotograaf Tuuca Vieira van terrassen met privézwembaden die uitkijken op de favela. Deze verandering van perspectief laat zien dat het stadsleven in de favela veel rijker is en meer mogelijkheden biedt voor het concept van de 'Open City'.
© Rainer Hehl

55

Op deze luchtfoto is de favela Paraisópolis te zien als een bouwput in de overgangsfase naar een gewone wijk. Woningen op gevaarlijke plekken moeten verwijderd worden en de bewoners moeten elders gehuisvest worden om de duurzame ontwikkeling van het hele gebied te waarborgen. De uitdaging van deze transitie is om de sociale cohesie van de gemeenschappen intact te laten.
© Fabio Knoll

Dit is een foto van het zuiden, met kleine nederzettingen van boerenfamilies. De meeste boeren werken nog steeds op het land, maar sommige van hen zijn begonnen kavels te verdelen en te verkopen aan nieuwkomers. In de toekomst zal de grens tussen stad en platteland duidelijk atgebakend moeten worden om binnen de richtlijnen van het Addis Abeba Masterplan te blijven.

© Jörg Stollmann

In een aantal workshops werd inwoners van Kotebe Hana Mariam gevraagd wat hun visie is op de ontwikkeling van hun gemeenschap en wat ze zelf willen bijdragen aan een beter geïntegreerde en duurzame stedelijke groei. Op deze foto is een groep van 8 jonge moeders te zien die hun gemeenschappelijke stuk grond ontwerpen.

© Martin Herrmann

doek, een zware waterdichte stof, wordt gebruikt. Dit systeem is gebaseerd op het natuurlijke zuiveringsproces in een cactus. Een ander voorbeeld is de Super Adobe, een huis dat is gebouwd van plastic zakken die met aarde zijn gevuld.

Urbaninform.net is een speciaal gebouwde website onder meer om mini-documentaires te uploaden. Door middel van een diashow, ondertiteling en voice-overs kunnen architecten, planologen, lokale stakeholders en stadsbesturen hun ideeën etaleren. Een selectie van deze ideeën wordt getoond als onderdeel van Squat.

Het tweede onderdeel van Squat, Construction of the City, legt het accent op twee agglomeraties waar sprake is van een gigantische opeenhoping van illegale bouwsels. Kotebe Hanna Mariam ligt in een schitterend, heuvelachtig gebied ten oosten van Addis Abeba, de hoofdstad van Ethiopië. Het telt duizenden krotten binnen een oppervlak van iets meer dan zestig hectare. De bewoners werden weggejaagd maar kwamen kort daarna weer terug. De locale overheid werkt nu samen met de IABR, de TU Berlijn, de Universiteit van Addis Abeba en plaatselijke architecten aan een programma voor stadsontwikkeling waarbij ook de bewoners van de sloppenwijk worden betrokken. Kotebe Hanna Mariam kan worden beschouwd als een embryonale stad, een testcase voor de legitimering van informele huisvesting.

In Paraisópolis, met zijn 60.000 inwoners een van de grootste informele nederzettingen in de metropool São Paulo, is de scheiding tussen de hen letterlijk omringende appartementsgebouwen en de daartussen opeengepakte bouwsels en hutten in de favela zelf heel opvallend. Maar wie beter kijkt naar de straten en stegen, rijk aan allerlei commerciële activiteiten en met een stedelijk aandoende structuur die de basis vormt

voor sociale organisatie en cohesie, ziet dat er een verrassende kracht van uitgaat. Zonder de favela te willen romantiseren, zoeken de subcuratoren van Squat naar nieuwe manieren waarop architecten, planologen en plaatselijke leefgemeenschappen met elkaar kunnen communiceren en vorm kunnen geven aan een nieuw soort stedelijke kracht. Deze nieuwe stad zou zich kunnen ontwikkelen vanuit de krottenwijken en de provocerende vraag voor de toekomst zou kunnen zijn: kan de informele stad stuivertje wisselen met de formele stad?

De Tentoonstelling

Construction of Knowledge, een selectie van 'best practices': plannen en mini-documentaires)

Construction of the City: Paraisópolis (São Paulo, Brazilië) en Kotebe Hanna Mariam (Addis Abeba, Ethiopië) – nieuwe projecten met input van de bewoners

Collective

Architectuur en massaproductie

Subcuratoren: Bart Goldhoorn, Alexander Sverdlov en Anna Bronovitskaya

Zaal 3

In de Sovjet Unie zijn tussen 1956 en 1989 vijftig miljoen standaard appartementen verrezen in wijken die Microrayons worden genoemd (1). Sinds de instorting van het socialistische regime kampen die eenvormige wijken met een crisis in de openbare ruimte. Toch moeten we niet bang zijn voor massaproductie in de architectuur, betogen de makers van Collective.

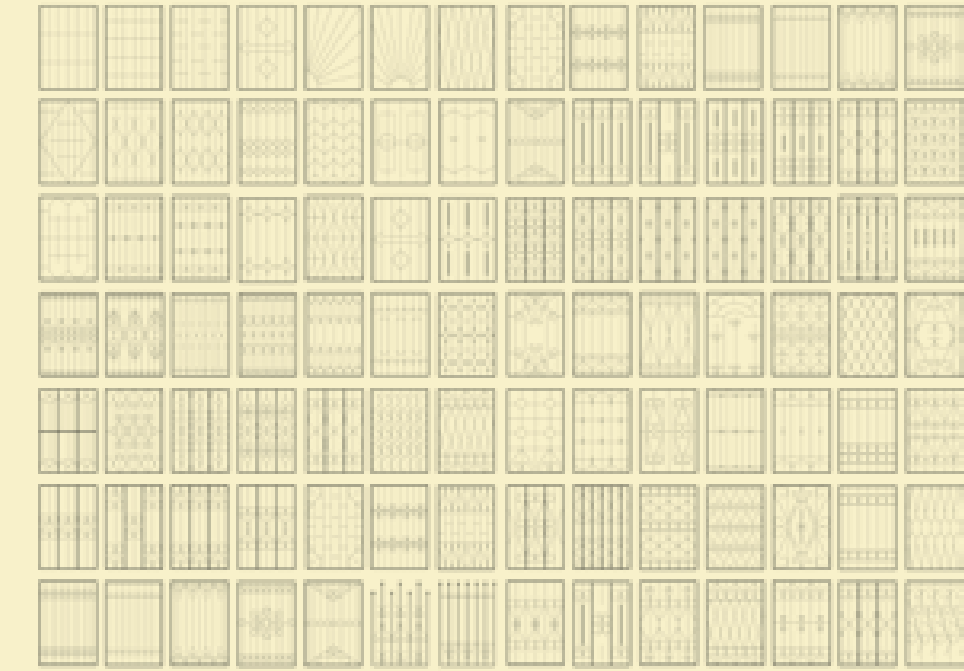
Als iets de sleutel is tot een goede stad, dan is dat de openbare ruimte. Op stoepen, pleinen, parkeerplaatsen, metrostations, speelveldjes, parken, tramhaltes, straathoeken en terrassen ligt het cement van de Open City. Daar speelt het sociale verkeer zich af dat de stad een ziel geeft. In Russische steden wordt duidelijk wat er gebeurt als die openbare ruimte niet wordt vormgegeven.

De Sovjetstaat heeft ontzagwekkende hoeveelheden woningen gebouwd met behulp van verregaande standaardisatie van het bouwproces. Prefab betonplaten, uniforme plattegronden, identieke trapportalen. Alleen het aantal etages verschilde per flat, maar dokter en metaalbewerker woonden achter dezelfde voordeur, uit dezelfde voordeurenfabriek. De idealistische opvatting over gelijkheid in de socialistische maatschappij combineerde heel goed met pragmatische massaproductie in de architectuur.

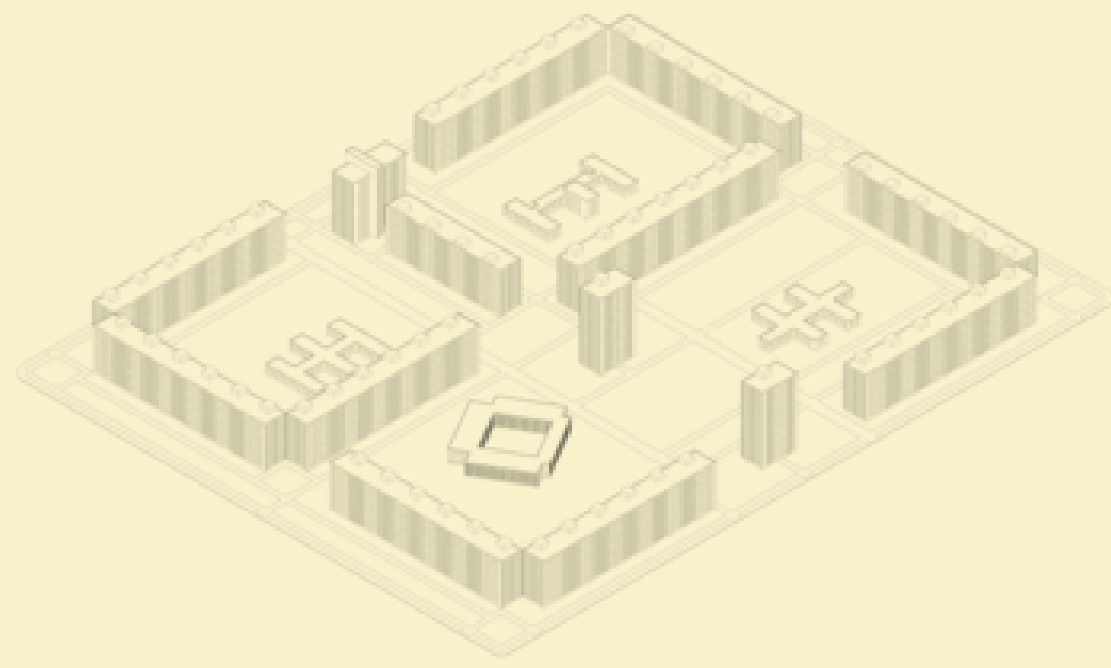
Omdat er geen grondeigendom was in de Sovjet Unie liep er geen grens tussen het gebouw en de openbare ruimte. Die was van

iedereen, dus van niemand. Er zijn nergens in de wereld steden waar zo veel openbare ruimte is tussen gebouwen als in Rusland. En juist dat surplus aan openheid is de steden na 1989, na de Val van de Muur, fataal geworden. Want democratie en kapitalisme leidden niet alleen tot de introductie van privé-eigendom maar ook tot grote inkomensverschillen, criminaliteit, en een explosie van het autobezit. Dit heeft chaotische sporen getrokken door de openbare ruimte in de Microrayons. Vooral de dreigende criminaliteit heeft appartementencomplexen veranderd in forten (2).

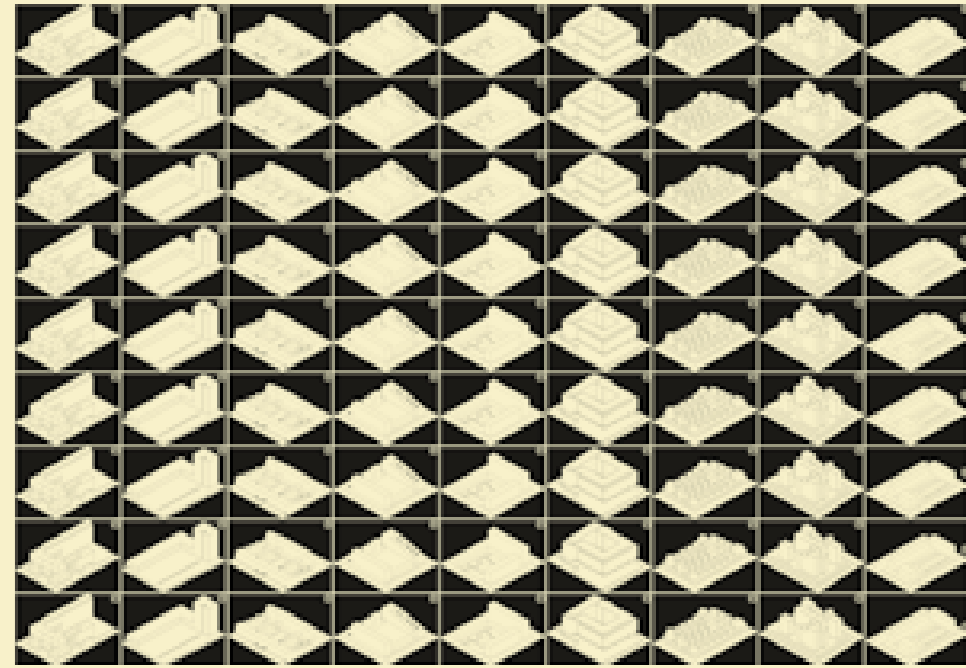
Ondanks deze problemen stellen de makers van Collective vast dat massaproductie in architectuur een historische noodzaak is. Vooral in snel groeiende economieën worden standaardontwerpen nog steeds toegepast in de woningbouw. Standaardisatie maakt het mogelijk in hoog tempo grote volumes woningen te bouwen. Alleen in West-Europa gaat het anders. Daar is in de jaren zeventig juist de massaproductie verlaten omdat de eenvormigheid die het tot gevolg had voor stedelijke problemen zorgde. Rijke landen hebben een systeem ontwikkeld waarbij niet alleen het gebouw maar de hele bouwkael wordt ontworpen. Dat betekent dat ook wordt nagedacht over de ruimte om de woningen heen. Gevolg is dat het niet meer mogelijk is een standaard ontwerp te maken: elke bouwkael is immers uniek. Dit heeft een hoge stedelijke kwaliteit opgeleverd maar het planningsproces duurt nu gruwelijk lang: op dit moment ligt er bijvoorbeeld in Nederland tussen het idee voor een project en de realisatie ervan een periode van gemiddeld negentig maanden. Het unieke ontwerp vergt steeds opnieuw een tocht langs lokale bouwvoorschriften, brandweerregels en schoonheidscommissies. De kavelontwerpen zijn daarom niet geschikt voor armere landen. Die hebben de tijd noch het geld om zich deze werkwijze te kunnen permitteren.

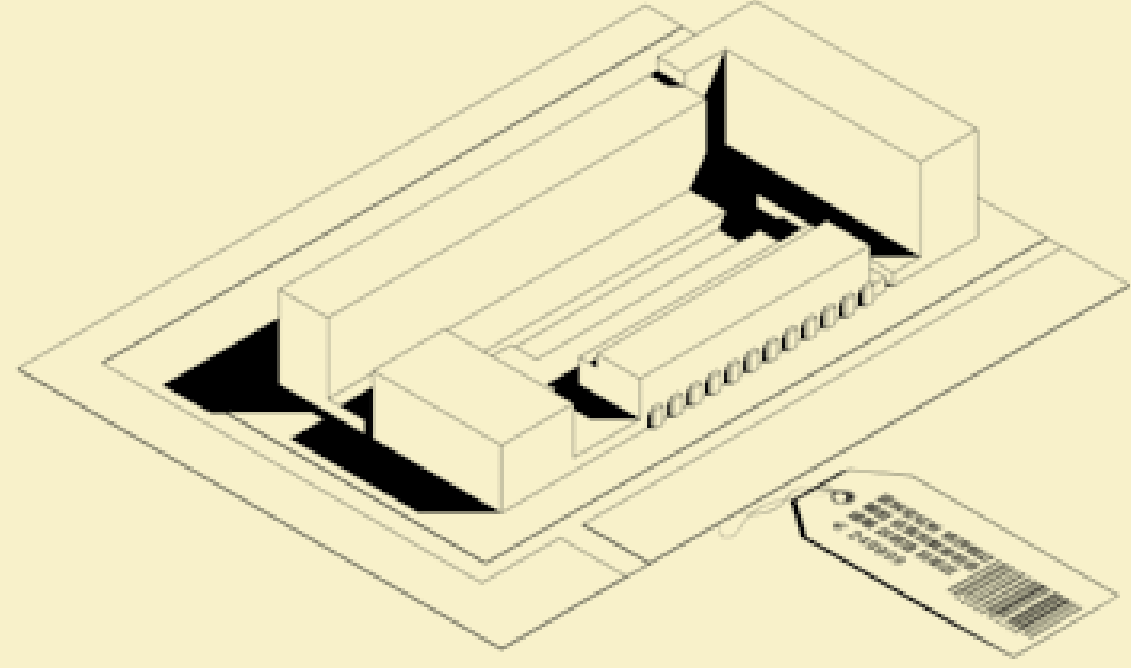
2 Vanwege toenemende criminaliteit voorzien de bewoners van appartementen op de begane grond hun ramen van metalen hekwerken

1 Een prototypisch microrayon: school en crèches omringd door standaard woongebouwen.

4 Een catalogus van ready mades.

3 Het bouwblok als product.

Collective presenteert een oplossing voor dit probleem: combineer het goede van massaproductie met het kavelontwerp. In vergelijking met de traditionele standaardbouw die uitging van het ontwikkelen van standaard gebouwmodules die eindeloos werden herhaald, biedt de toepassing van hedendaagse principes van industriële massaproductie interessante mogelijkheden. De essentie van de oplossing die Collective voorstelt is dat kavels weliswaar nog steeds als geheel worden ontworpen maar dat voor de grootte van de kavels standaardmaten wordt ontwikkeld. Net zoals er bijvoorbeeld in de schoenindustrie sprake is van een standaard voor schoenmaten. Dat betekent dat architecten projecten kunnen ontwerpen die kunnen worden toegepast op verschillende locaties (3). Standaardisatie zal in dit geval juist leiden tot een toename van variatie en niet tot uniformiteit. Kijk opnieuw naar de schoenindustrie: doordat alle bedrijven voor dezelfde markt moeten produceren, is er sprake van een beperkt aantal maten maar is er keuze uit duizenden modellen.

Deze aanpak kan leiden tot een grote variëteit van kant en klare ontwerpen die snel op verschillende plaatsen gebouwd kunnen worden (4). Projecten die succesvol blijken te zijn zullen worden herhaald, andere worden verbeterd of juist afgedankt. De woonconsument krijgt vrijheid van keuze, architecten zullen concurreren op basis van hun producten. En de openbare ruimte, het stiefkindje van de traditionele standaardbouw, krijgt de aandacht die het nodig heeft: de projecten passen altijd.

De Tentoonstelling

Laboratory: The Soviet City

Capitalist Transformations

Mass Housing Worldwide

Block City: A Manifesto

Open City Event Program

Curatoren: Jennifer Sigler en Saskia van Stein

Zaal 1 en Auditorium

Gedurende twaalf weken achtereenvolgend is het Forum behalve tentoonstellingsruimte ook de arena voor een interdisciplinair activiteitenprogramma. Iedere week van woensdag tot en met zondag vindt er een reeks activiteiten plaats rondom een specifiek thema: lezingen, films, workshops, presentaties, voorstellingen, concerten, debatten, bezoeken, rondleidingen of excursies.

Het thema is of een van de subthema's van Open City - Maakbaarheid, Refuge, Reciprocity, Community, Squat of Collective; of het is een ander aan Open City gelieerd thema, zoals verbondenheid, angst, migratie, toegang, en het werk van Jane Jacobs.

Het Open City Event Program, een coproductie van de IABR en het NAI, bevat de volgende formats:

Themalezingen

De internationale lezingen die worden gegeven door befaamde specialisten, theoretici en andere denkers vanuit verschillende disciplines vormen de kern van het wekelijkse programma. De reguliere lezingenserie in het auditorium van het NAI op de donderdagavond om 20.00 uur wordt daarom tijdelijk onderdeel van de 4e IABR. Tot de sprekers behoren Kees Christiaanse, Lars Lerup, Abdou Maliq Simone, Roberta Brandes Gratz, Shuddhabrata Sengupta en Saskia Sassen.

Filmprogramma

Het IDFA (International Documentary Film Festival Amsterdam) is 's werelds grootste festival voor filmdocumentaires. Op verzoek van de IABR stelt het IDFA een speciale serie filmdocumentaires over de stad samen die wordt vertoond in het Forum, op de

© Maxwan architects + urbanists: Anna Borzyszkowska

woensdagmiddag om 15:30 uur en op zondag om 12:00 uur.

Workshops, debatten en symposia

Op de vrijdagen komen praktijkdeskundigen, academici en anderen tijdens workshops, conferenties, seminars en symposia bijeen voor presentaties en kennisuitwisseling over onderwerpen die verband houden met de thema's van het Open City Event Program. Bijvoorbeeld de presentatie van de Berlage Institute Master Class, een symposium over de relevantie van het werk van Jane Jacobs in de Nederlandse context – georganiseerd door Trancity, een workshop van Eyal Weizman, een 'Gotong Royong' workshop, een ronde tafel gesprek over 'Het Recht op de Stad', en een seminar met Ethiopische studenten in Rotterdam. De Rotterdamse woningbouwcorporatie Woonstad, partner van de 4e IABR, organiseert ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan het debat Wie maken de stad? Tijdens het openingsweekend vindt het symposium Squat: Urbaninform plaats.

Open Podium

Het Open Podium onderzoekt de manier waarop andere disciplines dan de architectuur omgaan met de uitdagingen en dilemma's van Designing Coexistence. Elke vrijdagmiddag treedt een plaatselijke 'cultuurambassadeur' op als gastheer of gastvrouw bij een voorstelling, presentatie of discussie die verband houdt met het thema van die week. Iedere ambassadeur wordt uitgenodigd om van zijn of haar optreden iets 'zicht- of tastbaars' achter te laten – een kleine en tijdelijke expositie die duurt totdat de volgende ambassadeur het podium krijgt. De open podiumactiviteiten beginnen steeds om 17.00 uur.

Rondleidingen met de curatoren

Rondleidingen met de subcuratoren van Maakbaarheid, Refuge, Reciprocity, Community, Squat en Collective vinden plaats gedurende het Open City Event Program in de

weekenden waarin deze thema's centraal staan. Iedere rondleiding wordt ingeleid met een presentatie in het Forum.

Weekendactiviteiten en andere evenementen

Op de website van de IABR wordt een uitgebreid en actueel programmaoverzicht van het Open City Event Program bijgehouden waar constant updates over boekpresentaties, speciale filmvoorstellingen, VPRO-radio en filmpresentaties en andere evenementen aan worden toegevoegd.

Zie www.iabr.nl.

Open City: Designing Coexistence – het boek

Redactie: Tim Rieniets, Jennifer Sigler en Kees Christiaanse

In een tijd dat migratie het aangezicht van veel steden verandert, waarin we als gevolg van massale mobiliteit en massacommunicatie afstanden en verschillen anders ervaren, waarin individualisme een belangrijke factor is in ons sociale leven, is de Open City een wankel concept. Naarmate onze steden groeien en meer divers worden, is de vraag niet langer of we samen willen leven, maar hoe we samen kunnen leven, hoe we de mogelijkheden en kansen kunnen delen die steden bieden.

De 4e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam heeft het thema Open City: Designing Coexistence gekozen om tot concrete antwoorden op deze vraag te komen. In het boek Open City: Designing Coexistence vindt u onderzoeken en voorstellen van internationale deskundigen die zijn gevraagd methoden te ontwikkelen voor het faciliteren van bereikbaarheid en het bevorderen van coexistentie in de moderne stad.

Deel Een: Dimensions

In Deel Een behandelen schrijvers uit verschillende vakgebieden – architectuur, stedelijk ontwerp, sociologie, etnografie, geografie, rechten, geschiedenis en economie – verschillende theoretische dimensies van de Open City en de wereldwijde krachten die er een uitdaging voor betekenen. Bijdragen worden onder andere geleverd door Ash Amin, Marc Angelil, Regina Bittner, Stephen Cairns, Kees Christiaanse, Angelus Eisinger, Gerald Frug, Stephen Graham, Dieter Läßle, Mark Michaeli, Robert Neuwirth, Arnold Reijndorp, Tim

Rieniets, Christian Salewski, Saskia Sassen, Peter Sloterdijk, Michael Zinganel.

Deel Twee: Situaties

Deel Twee beschrijft onderzoek en voorstellen van internationale architecten, stedelijk ontwerpers en activisten die zijn gevraagd stedelijk ontwerpprojecten op te zetten in situaties die de grootste uitdaging voor de Open City vormen. Belangrijke auteurs zijn onder andere Crimson Architectural Historians; Interboro Partners; Stephen Cairns en Daliana Suryawinata; Philipp Misselwitz en Can Altay; Jörg Stollmann en Rainer Hehl; Bart Goldhoorn en Alexander Sverdlov. Fotografische bijdragen van Bas Princen, Armin Linke en Aglaia Konrad.

SUN Publishers, ontwerp: Mevis & Van Deursen
ISBN: 9789085067832, 42,50 Euro, 350 pagina's, taal: Engels

Parallel Cases//IABR@RDM

Curator: Ralf Pasel

26 september – 13 december

RDM Campus

In de tentoonstelling Parallel Cases reageren studententeams op de wereldwijde oproep van de 4e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam om projecten voor te stellen die vormgeven aan het thema en de toekomst van de Open City.

De 45 geselecteerde inzendingen van 28 universiteiten en hogescholen uit 20 verschillende landen laten met tekeningen, modellen, films en andere audiovisuele middelen zien hoe studenten en hun docenten denken dat sociale cohesie kan worden vormgegeven door middel van architectonische en stedenbouwkundige ingrepen. De tentoonstelling toont hoe het stadsleven is verkend en onderzocht en welke rol de inrichting van de stad speelt in de ontwikkeling van de hedendaagse grootstedelijke agglomeraties. Parallel Cases wekt nieuwsgierigheid naar de richting waarin het grootstedelijke leven zich de komende decennia zal ontwikkelen.

Sommige van de tentoongestelde projecten houden direct verband met de Open City als zodanig, andere zoeken

direct aansluiting bij vijf van de zes subthema's van Open City: Designing Coexistence, namelijk Refuge, Diaspora(*), Community, Squat en Collective.

Aan de tentoonstelling heeft de Rotterdamse Academie van Bouwkunst de Parallel Cases Biennale Award verbonden. Een internationale jury onder voorzitterschap van de Rijksbouwmeester, Liesbeth van der Pol, maakt tijdens de opening bekend welke inzending op de beste, meest inventieve en creatieve wijze ingaat op de uitdaging de Open City vorm te geven. De jury bestaat verder uit Floris Alkemade (architect), Emiliano Gandolfi (curator en criticus), Dieter Läßle (hoogleraar regionale en stedelijke economie, HafenCity Universität Hamburg) en Lars Lerup (hoogleraar architectuur en Dean van de Rice University, Houston).

Parallel Cases vindt plaats in het monumentale Innovation Dock op het terrein van de Rotterdamse Droogdok Maatschappij (RDM), een voormalige scheepswerf midden in het havengebied. Met deze locatie is ervoor gekozen om de mogelijkheden van de Open City in een specifieke Rotterdamse context te tonen. Vlak voor de start van de tentoonstelling onderging het gebied een ingrijpende transformatie. Het terrein werd omgetoverd in een nieuw Rotterdams kenniscentrum, de RDM Campus, waar behalve de Rotterdamse Academie

van Bouwkunst diverse andere Rotterdamse opleidingen zijn gevestigd naast innovatieve bedrijven die in Innovation Dock een kennisrelatie aangaan met die opleidingen.

RDM Campus wordt niet alleen omgeven door de volledig geautomatiseerde containerindustrie van de haven maar grenst ook direct aan Heijplaat, een traditioneel tuindorp dat in de afgelopen eeuw is opgeslokt door de groei van het havengebied. Werf en dorp vormen samen een unieke 'company town'.

* Een van de zes subthema's van de hoofdtentoonstelling Open City: Designing Coexistence, Reciprocity, werd toen de 4e IABR haar oproep aan scholen wereldwijd deed, nog vanuit een iets ander perspectief ontwikkeld en had indertijd als werktitel Diaspora.

De Tentoonstelling

Squat

Use the Potentials of Your City! Recycling Neukölln, Berlin
Technical University Berlin (DE)

Wie heeft er iets te zeggen in de stad? Hoe kunnen we onderhandelen over het ontwerp en het gebruik van onze buurt? Vragen we om toestemming of gaat het sowieso niet om publiek eigendom? Vooral woonbuurten aan de randen van de stad zijn gebieden waar zelfbeschikkingsrecht en participatie gebruikt kunnen worden om het democratisch proces onder de bewoners te koesteren. De makers van het project organiseren workshops met de wijkraad van Neukölln om productief gebruik te maken van restmateriaal en stedelijke ruimten voor de plaatselijke gemeenschap.

Responsive City Game
Technische Universiteit Delft & International New Towns Institute Almere (NL)

Er worden momenteel plannen gemaakt voor Sportpark de Wierden, de nieuwe uitbreiding van Almere Haven, onderdeel van deze dertig jaar oude 'new town'. De grootste ambitie van de gemeente Almere is om het gebied op een natuurlijke manier te ontwikkelen. Responsive City Game werd ontworpen als alternatief voor het gebruikelijke inspraakmodel. De spelers van het spel organiseerden een stad zonder vaste regelgeving, gebaseerd op hun eigen ideeën. Gedurende de gehele spelperiode vonden onderhandelingen plaats die garant stonden voor een collectieve orde voor de nieuwe stad.

Eurasian Informality
Technische Universiteit Delft & International New Towns Institute Almere (NL)

Turkije staat op de drempel van de EU en Istanbul is in 2010 Culturele Hoofdstad van Europa. In het parlement worden nieuwe wetten aangenomen om stedelijke aanpassingen mogelijk te maken om de toekomstige culturele hoofdstad te ontdoen van de volgens de bestuurders beschamende informaliteit. Gulensu, een 30-jarige gecekondü (informele stad) met 50.000 inwoners, wordt van top tot teen geconfronteerd met modernistische plannen voor transformatie van de stad. Om tegenstand te bieden aan de plannen van het stadsbestuur gaan de bewoners samenwerkingsverbanden aan met academici en NGO's om hun stad voor te bereiden op de veranderende sociaaleconomische omstandigheden.

(1) Kassioum: Spontaneous Settlement in Damascus
Technical University Dresden (DE)

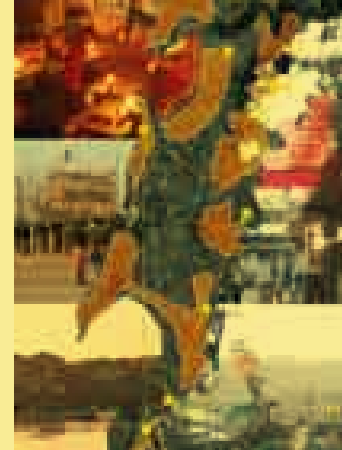
Intensief onderzoek naar het onderwerp van de spontane nederzetting zal onze fundamentele kijk op architectuur en stedenbouw beïnvloeden. Dit project is een uitgebreide empirische verzameling van feiten en landkaarten van een onderzochte nederzetting bij Mount Kassioum, het resultaat van interviews, gesprekken, tekeningen en rapporten. Studenten van de Technische Universiteit Dresden hebben in een deel van de nederzet-

1

ting 35 huizen plus bijbehorende openbare ruimten geanalyseerd.

Coexistence as Survival
Politecnical University of Turin (IT)

In Mumbai wordt de openbare ruimte op extreme wijze gebruikt; zo wordt er cricket gespeeld in de nauwe steegjes en worden de rioolpijpen gebruikt als trottoir. Bij de herontwikkeling van de stad wordt nauwelijks aandacht besteed aan de bestaande woongemeenschappen. De dorpen van de Koli's, de oorspronkelijke bewoners van het gebied, worden opgeslokt waardoor de toekomst van deze nederzettingen ernstig in gevaar komt. Zonder steun kunnen ze de grote transformaties niet het hoofd bieden. Coexistence as Survival beoogt de creatie van een netwerk van Koli-dorpen in het stedelijke weefsel van Mumbai.

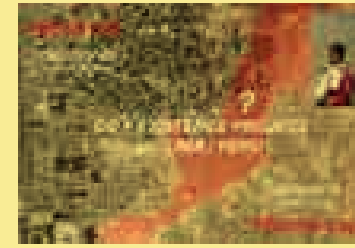
Indian Star: Little Spots for the Small Ones
Rotterdamse Academie van Bouwkunst (NL)

Indian Star is een zoektocht naar een flexibele oplossing die kan worden gebruikt in diverse ontwikkelingslanden. Het resultaat is een eenvoudig prefab bouwsysteem dat een ruimtelijke structuur biedt, toegespitst op de eigen plek. Het biedt de mogelijkheid deze eigen plek te claimen en er een identiteit aan te geven. De motivatie is dat iedereen uniek is en verlangt naar een eigen plekje in het grotere geheel.

Coexistence Project: Somewhere in Lima
Ricardo Palma University Lima (PE)

De locatie van dit project is karakteristiek voor de stedelijke omstandigheden die de afgelopen jaren zijn ontstaan in de stad Lima: de coëxistentie tussen rijke en arme bevolkingsgroepen die zeer dicht bij elkaar wonen, slechts gescheiden door de top van een heuvel. Aan de ene kant is de gemiddelde kavelgrootte circa

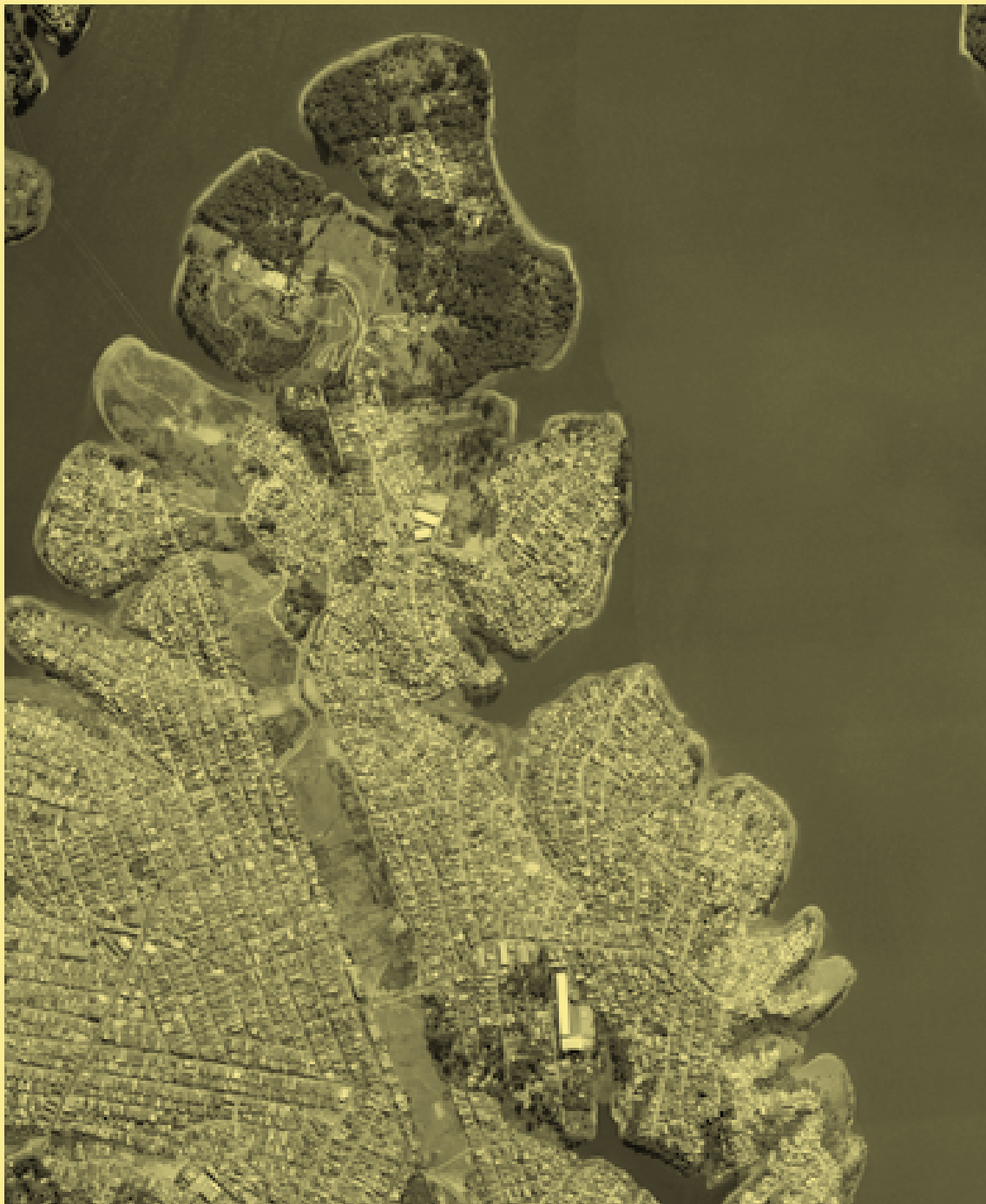

3.000 m² en hebben de meeste huizen een grote tuin en een zwembad. Aan de andere kant van de heuvel zijn de kavels gemiddeld 160 m², zonder enige vegetatie of watertoevoer.

Displacement Settlements: Becoming Informal
Aristotle University of Thessaloniki (GR)

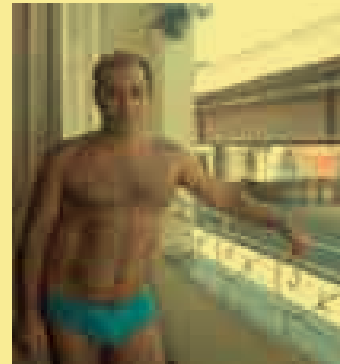
Displacement Settlements is een promotieonderzoek naar de morfogenese van informaliteit: woonwijken die spontaan ontstaan en die de buitengebieden van een stad van elkaar scheiden en bevolken via processen waarbij simpele kortstondige nederzettingen, na verloop van tijd, complexe en permanente stadsdelen worden. In Becoming Informal wordt het spoor gevolgd van een aantal bestaande gevallen

2

in Bogota, waarbij de morfologische componenten in hun chronologische volgorde worden getoond en mogelijke verbanden worden benoemd met de politieke, economische en sociaal-culturele krachten waardoor ze ontstaan.

Urban Tactics:
When I think of Rio de Janeiro...
Technische Universiteit Eindhoven (NL)

Dit project richt zich op de discussie over zelfbeheer als vorm voor stedelijke ontwikkeling. De stedenbouwkundige neemt een andere positie in en wordt scenarioschrijver. Urban Tactics zijn manieren waarop mensen de openbare ruimte aanpassen aan hun specifieke wensen en zij vormen de basis voor een nieuwe vorm van stedelijke ontwikkeling. De aanpak is toegepast op een verwaarloosd gebied in Rio de Janeiro en laat zien hoe de 'onzichtbare stad' fysiek wordt opgewaardeerd zonder sociale elementen ervan af te breken.

(2) A Place In Heaven, A Place in Hell: Tactical Operations in São Paulo's Informal Sector
Graduate School of Design Harvard University (US)

Cantinho do Céu (Een plek in de hemel) is een informele stad aan de zuidrand van São Paulo. Het gebied met zijn 30.000 inwoners ligt aan, en bijna in het grootste waterreservoir van de metropool en veroorzaakt zo ernstige verontreiniging in grote delen van de stad. Werkeloosheid, criminaliteit en armoede vieren er hoogtij. Aangezien traditioneel geplande stedenbouw is mislukt, heeft de Harvard Studio gebruik gemaakt van een paar subtiele tactische ingrepen om een alternatieve toekomst te initiëren. Speciale aandacht ging uit naar de ontwikkeling van de openbare ruimte door middel van een levendige infrastructuur die de komende generatie nieuwe perspectieven kan bieden.

WOC - Working on Cities: Ghana ATL
Rotterdamse Academie van Bouwkunst (NL), Institute for Housing and Urban Development Studies – IHS (NL)
Kwame Nkrumah University of Science and Technology - KNUST - (GH)

WOC - Working on Cities is een interdisciplinaire studio voor ontwerp en onderzoek

die dit jaar de aandacht richt op informele nederzettingen in Kumasi, Ghana. Het doel van de samenwerking tussen de Rotterdamse Academie van Bouwkunst en het IHS van de Erasmus Universiteit Rotterdam met de KNUST in Ghana is om ontwerpen, planning en onderzoek te combineren om zo te komen tot bredere en integrale oplossingen voor de stedenbouwkundige problemen van de hedendaagse grote stad. Vier projecten van interdisciplinaire teams laten verschillende oplossingen zien voor het omgaan met de specifieke situatie in het kamp Ayigya in Kumasi, Ghana.

Global Studio
University of Sydney (AU), University of Rome La Sapienza (IT), Columbia University (US) in samenwerking met Istanbul Technical University (TR) en Middle Eastern Technical University (TR) (2005); University of British Columbia (US) (2006); University of Witwatersrand (ZA) (2007/08)

3

Global Studio is een jaarlijks plaatsgebonden onderzoeksprogramma waarin nationale en internationale studenten, academici en professionele stedenbouwkundigen samenkomen met de plaatselijke overheid, NGO's en Centrale Budget Organisaties om samen te werken in achterstandswijken. Met de Millennium Doelstellingen van de UN als uitgangspunt stimuleert het programma vormen van beroeps- en praktijkopleidingen ten bate van slecht gefaciliteerde gemeenschappen en het faciliteren van niet-hiërarchische, samenwerkingsverbanden.

- (3) Kibera: Nairobi on the Ground
 ETH Studio Basel (ETH Zürich) (CH) met University of Nairobi, School of Architecture (KE), en Graduate School of Design Harvard University (US)
 Kunnen we Nairobi beschouwen als een normale stad? Kunnen we vraagtekens zetten bij de gangbare benadering van 'de Afrikaanse Stad' die vooral gericht is op stadsontwikkeling of op simpele tegen-

4

stellingen en die de complexiteit ter plekke geen recht doet? Dit project streeft ernaar om Nairobi te zien in termen van de basale menselijke activiteiten, door te kijken naar hoe de mensen wonen, werken of zich verplaatsen in de stad, en om daarbij in een bredere context de discussie over 'stedelijk Afrika' opnieuw te formuleren. De Kibera studie die deel uitmaakt van Nairobi on the Ground wil het vooroordeel weerleggen dat sloppenwijken alleen plekken zijn van wanhoop en Kibera laten zien in al zijn rijke complexiteit.

Refuge

Small Urban Refuge Community: Nairobi on the Ground
 ETH Studio Basel (ETH Zürich) (CH) met University of Nairobi, School of Architecture (KE), en Graduate School of Design Harvard University (US)

Kunnen we Nairobi beschouwen als een normale stad? Kunnen we vraagtekens zetten bij de gangbare benadering van 'de Afrikaanse Stad' die vooral gericht is op stadsontwikkeling of op simpele tegenstellingen en die de complexiteit ter plekke geen recht doet? Dit project streeft ernaar om Nairobi te zien in termen van de basale menselijke activiteiten, door te kijken naar hoe de mensen wonen,

werken of zich verplaatsen in de stad, en om daarbij in een bredere context de discussie over 'stedelijk Afrika' opnieuw te formuleren. Small Urban Refuge Community laat zien hoe het Somalische vluchtelingen ondanks hun illegale en informele positie in Nairobi gelukt is om een zeer complexe stedelijke constellatie van hoge kwaliteit te ontwikkelen.

- (4) Shoafat RC
 Bezalel Academy of Art and Design Jerusalem (IL)

Het vluchtelingenkamp Shoafat werd in 1965 opgezet om onderdak te bieden aan 1.500 Palestijnse vluchtelingen. Tegenwoordig is dit het enige UNRWA-kamp binnen de gemeentegrenzen van Jeruzalem en wonen er 18.000 Palestijnen binnen en langs de rand van het kamp. Vergeleken met de rest van Jeruzalem kan Shoafat RC worden beschouwd als de meest stedelijke ruimte in de stad. Het project onderzoekt de mogelijkheid om dit vluchtelingenkamp een duurzame toekomst te geven, dit door de bestaande potenties te versterken en te realiseren door middel van architectuur.

Refugee Spaces: Nation State versus City Networks
 Bauhaus Dessau Foundation (DE)

Refugee Spaces brengt in kaart hoe de Duitse overheid de grenzen van de bewegings-

vrijheid en vestigingsmogelijkheden voor vluchtelingen bepaalt door middel van machtsstructuren, en hoe de stad daarentegen hoogwaardige stedelijke mobiliteit en bevolkingsdichtheid biedt – vooral in migrantenwijken waar vluchtelingen zich kunnen bewegen zonder statuscode en zo de beperkingen en het isolement opgelegd door het beleid voor de vluchtelingenkampen, kunnen verbreken.

Swimming Pools Shelters
Technical University
Berlin (DE)

Swimming Pool Shelters is een project in Berlijn waarbij in de winter onderdak wordt geboden aan daklozen door het inzetten van gebouwen

die normaal gesproken alleen in de zomer worden gebruikt. De clubhuizen van openluchtzwembaden bieden alle infrastructuur die nodig is voor de huisvesting van daklozen, van doucheruimte tot keukens, en zijn van oktober tot mei toch gesloten. De hoognodige ingrepen om de slaapruiden te creëren zijn gering en goedkoop en bieden daarom een realistische oplossing voor een ernstig probleem.

Crisis Squatting Strategy
Veritas University (CR)

Crisis Squatting Strategy stelt voor om een tijdelijke crisisinfrastructuur te ontwikkelen en in te voeren als middel om de publieke ruimte in San Jose, Costa Rica, te heroveren. Het project brengt in beeld hoe de breuk die is ontstaan na een aardbeving de mogelijkheid kan bieden om een showroom voor de Open City te ontwikkelen. Na een ernstige aardbeving in een grootstedelijk gebied fungeren drie opeenvol-

gende stappen als instrumenten voor de overname van de openbare ruimte: de vergeten stukken land, het verbroken netwerk van de infrastructuur en de tijdelijkheid van de kampen.

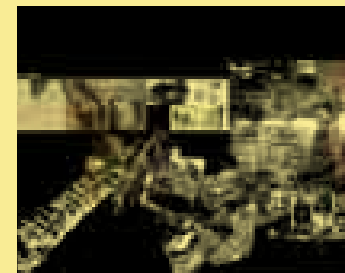
SEED Emergent Housing Initiative
Clemson University (US)
Tri-County Technical College (US)

SEED richt zich op de relatie tussen industrieel afval, wereldhandel en noodhuisvesting. Het project maakt overtollige vervoerscontainers weer bruikbaar als veilige en waardige woonvoorziening die, eenmaal 'geplant', op een unieke wijze zal voortwoekeren in de gediversifieerde sociaaleconomische wereld van het Caribische gebied. Het project combineert extreem goedkope prefab elementen (Water Pod, Technology Pod and Emergent Garden) met eenvoudige aanpassingen aan de standaard vervoerscontainer om het gebruik van gestapelde zeecontainers als noodhuisvesting te stimuleren in het hele Caribische gebied.

Spatial Limbo
Tamkang University,
Taipei (TW)

Zwevend tussen verval en vernieuwing en gevangen in de dubbelzinnige fase van planning in de schemerzone, onderzoekt Spatial Limbo gebieden die buiten de publieke investering en private ontwikkeling vallen. Naarmate de toestand van onbepaaldheid voortduurt, wordt de grens tussen privé en publiek vaag en onregelmatig. Het is een gebied van compromisloze verschillen in een collectief in plaats van een gemeenschappelijke modus en de mensen die 'ertussenin' wonen of er illegaal verblijven, vormen samen een sociaal netwerk van onderlinge afhankelijkheid.

Diaspora

Startankstelle
Academy of Visual
Arts Leipzig (DE)

Het onderwerp van de video-film Startankstelle is een benzinstation aan de rand van de stad dat wordt getoond in split-screen. Er zijn beelden van buiten naar binnen en van binnen naar buiten. Er is

geen directe interventie op de filmlocatie. Beide video's werden 's nachts opgenomen. Het beeld van de buitenkant van het benzinstation is van grote afstand opgenomen en de hermetisch gesloten binnenruimte is te zien vanaf de achterbank van een auto.

Redesigning of Zhongxin
Tamkang University
(TW)

Het legerdorp Zhongxin vormt een van de meest in het oog springende woongebieden in het huidige Taiwan. De unieke culturele achtergrond en het feit dat het gebied zo dicht bevolkt is, leidt tot discussies over behoud dan wel afbreken van dergelijke legerdorp. De renovatie van de dorpen vormt niet alleen fysiek een punt in de stedenbouwkundige planning maar staat ook voor een strijd tussen verschillende

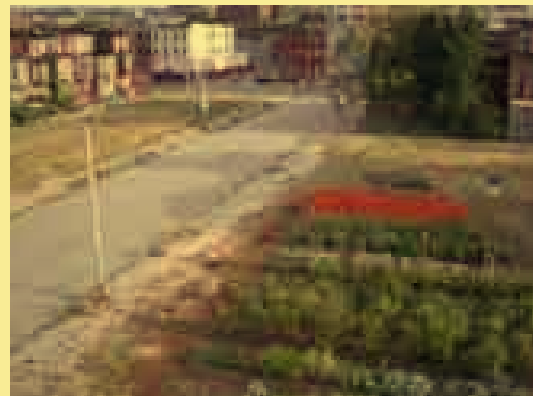
belangengroepen. Het project is gebaseerd op het concept van decentralisatie. Via onderzoek en ontwerp wordt de ongerustheid over en de mogelijke toekomst van dit 'woondorp' uiteengezet.

King Street Dynamism: Tactics for Revitalizing a Multicultural Neighborhood
University of Washington
(US)

King Street Dynamism richt zich op de transformatie en opwaardering van dit transnationale stadsdeel van Seattle. Voor King Street wordt geen statisch masterplan gemaakt maar het gebied wordt gezien als een dynamisch en veranderlijk landschap. Er worden tijdelijke en kortstondige tactieken aangereikt om locaties en relaties te activeren. Er worden strategieën geformuleerd die de vitaliteit en de continuïteit van etnische identiteit en activiteiten versterken. King Street Dynamism benadert zowel de ruimtelijke als de tijdelijke dimensies van verandering en verbindt de onderlinge verbanden, lagen en netwerken binnen een Open City.

5

Ethnic Streets in the World
Tokyo Polytechnic University (JP)

Ethnic Streets in the World onderzoekt welke rol stedenbouwkundige planning in Japan kan spelen bij het verminderen van de spanningen tussen immigranten en de oorspronkelijke samenleving. Doel is om via onderzoek en analyse die gebieden te identificeren waar sociale en stedelijke infrastructuren kunnen worden verbeterd ten gunste van de etnische gemeenschappen om op grond daarvan een elementaire database van de gegevens op te bouwen en om de mensen informatie te verschaffen aan de hand van voorafgaande voorbeelden.

Crossing Munich: Migration - Places, Images and Debates
Ludwig Maximilian University Munich (DE)

Crossing Munich is een interdisciplinair onderzoeks- en tentoonstellingsproject over de ontstaansgeschiedenis

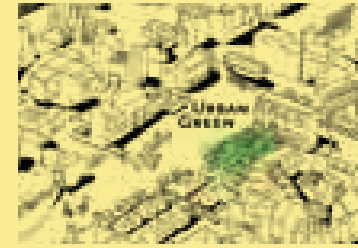
van de migratie in München en omvat aspecten van culturele antropologie, geschiedenis en kunst. Vijftig studenten ontwikkelden ieder hun eigen onderzoeksproject en maakten hiervan samen met kunstenaars artistieke vertalingen. Vijftien individuele projecten laten München zien als een stad die in zijn geheel is beïnvloed door de migratiegeschiedenis. Crossing Munich streeft er naar om een nieuw verhaal te vertellen over de migratie in München, gezien vanuit het perspectief van de migratie zelf.

Community

Urban Green
Institute of Housing and Urban Development Studies (IHS) van de Erasmus Universiteit Rotterdam (NL)

De onderzoeksfilm Urban Green maakt deel uit van een wetenschappelijk onderzoeksproject over bewonersparticipatie en processen waarbij plekken binnen de stedelijke openbare ruimte worden gecreëerd. De film geeft een beeld van de bete-

kenis van gemeenschappelijke tuinprojecten voor de betrokken bewoners en organisatoren. Het laat zien waarom zij deelnemen aan het creëren van groene openbare ruimten. De film laat ook zien hoe gespreksmateriaal en resultaten van empirisch onderzoek op een innovatieve manier kunnen worden getransformeerd tot een filmdocument.

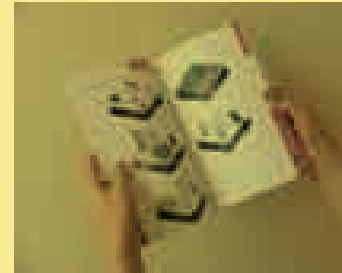
(5) The Arsenal of Exclusion
Maryland Institute College of Art (US)

The Arsenal of Exclusion is een woordenboek van 'wapens' die architecten, projectontwikkelaars, stedenbouwkundigen, politici en actiegroepen kunnen inzetten tegen of voor de Open City. In het voorjaar van 2009 bracht het onderzoeksseminar 'Architecture, Art, and the Open City' een Arsenal of Exclusion tot stand dat zich concentreerde op de stad Baltimore, Maryland (US). Er werden dertig 'wapens' onderzocht en er werden dertig brochures (voor elk wapen één) gemaakt die in mei 2009 een week lang op openbare plekken in Baltimore werden tentoongesteld.

6

Field Guide to New Jersey Communities
New Jersey Institute of Technology (US)

In het najaar van 2008 werd in een ontwerpstudio voor infrastructuur de Open City onderzocht in relatie tot specifieke leefgemeenschappen in New Jersey. Elk van de deelnemers ontwikkelde een casestudy van een bepaalde gemeenschap en een voorstel voor een fysieke en sociale infrastructuur voor de Open City. De studiodeelnemers produceerden gezamenlijk een tweedelig handboek: Field Guide to New Jersey Communities, waarin alle casestudy's en voorstellen werden opgenomen.

(6) Mapping the Middle Landscape: Planned Community

Vassar College (US)

Buurten die zijn opgezet volgens een 'masterplan' zijn in de Verenigde Staten het overheersende model voor de stedenbouw geworden en staan in het middelpunt van de huidige crisis. Door de geschiedenis van een aantal geplande buurten in Amerika

te bestuderen en hun economische situatie zoals die was in het voorjaar van 2009, biedt dit onderzoeksproject zowel een terugblik op het model van de 'master-planned community' als een momentopname van de huidige crisis-situatie.

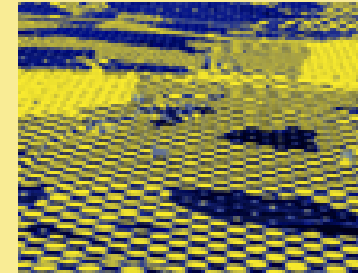
Reinventing Suburbia after the Crisis
University of California at Berkeley (US)

De Amerikaanse voorsteden worden ernstig in hun bestaan bedreigd door de huidige economische recessie. De aanhoudende erosie van het voorstedelijke model wordt nu zelf onderwerp van speculatie als methode om in te grijpen en deze plekken op termijn te transformeren. Conformiteit zal plaats maken voor nieuwe spelers en nieuw gebruik van de ruimten. Afbrokkelende randen bieden kansen voor integratie in grotere ecosystemen. De katalysatoren en de pro-

cessen die nodig zijn om de voorstad te transformeren in een vitaal en complex netwerk van stedelijke ruimten worden onderzocht.

europaen COMMUNITY of europeans
Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Sint Lucas, Brussel-Gent (BE)

Lessen trekken uit Europa; de Europese manier van leven. Het idee Europa is een poging te streven naar een supranationale vorm van coëxistentie: eenheid in verscheidenheid. Deze unieke situatie vormt een platform voor onderzoek naar strategieën en processen voor een Open City. De strategieën en principes zijn geprojecteerd en getest door middel van ontwerpend onderzoek op twee verschillende Europese locaties: Praag vanwege haar strategische ligging voor de ontwikkeling van Oost-Europa en Brussel als een van de officiële hoofdsteden en het institutionele centrum van Europa.

Collective

InBetween

Timisoara Polytechnic University (RO)

In slaapsteden zien we tegenwoordig het menselijke element verschijnen. Geprobeerd wordt de ruimtelijke gebreken te herstellen maar het resultaat is een weerbarstige gespleten stedelijke omgeving die gevangen zit tussen het oordeel van 'ongeschikte' erfgoed en een 'onuitgesproken' verlangen erbij te horen: Inbetween. Het onderzoek is gebaseerd op Christopher Alexanders 'Pattern Language' om inzicht te geven in de wankel relatie tussen de context als geheel en de gebeurtenissen en acties die de context bepalen en door de context worden bepaald.

Translating Krasnova ETH Zürich (CH)

Krasnova is een gewone Russische wijk in de stad Perm met 18.000 inwoners. De wijk werd oorspronkelijk gebouwd voor de huisvesting van arbeiders van een machinefabriek en blijkt nu niet in staat om

zich aan te passen aan de moderne eisen van de bewoners. Krasnova is een stedelijk eiland waar infrastructuur, openbaar vervoer, diensten en detailhandel vrijwel ontbreken. Het doel van Translating Krasnova is om dit onvervalste product van moderniteit te vertalen naar een duurzame woonwijk met als katalysator de mogelijkheden van de semipublieke ruimte.

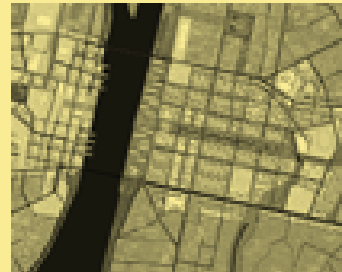
Post-Generic City: Pearl River Delta Chinese University of Hong Kong (CN)

In de tien jaar sinds het verschijnen van Rem Koolhaas' theorieën over verstedelijking in zijn essay 'Generic City' is het karakter van de verstedelijking van de Pearl River Delta sterk veranderd. Extreme marktmechanismen met Chinese kenmerken en een dichtbevolkt stedelijk landschap

hebben in de hedendaagse Post-Generic City condities gecreëerd voor typologisch verval. Verval als een vorm van natuurlijke selectie of een evolutie van het stedelijk weefsel en de architectuurtypen, het geeft gelegenheid voor het ontstaan van nieuwe projecten. Wat is die nieuwe toekomst? Zal de 'Generic City' generiek blijven, verder gemondialiseerd worden of zijn unieke lokale identiteit terugkrijgen?

Urban Transformation of Pyongyang, North Korea Harvard University (US)

Pyongyang, de hoofdstad van Noord-Korea, staat aan het begin van een economische overgangperiode. Het nieuwe marktgerichte systeem zal invloed hebben op de fysieke morfologie van de stad. Stedelijke ruimten die gekenmerkt worden door hun socialistische morfologie zijn de zwakste delen van de stad in deze overgangsfase. Speciaal voor die gebieden in Pyongyang wordt een model voor toenemende groei voorgesteld.

Happy Go Lucky: Structure and Incident Brandenburg Polytechnic University (DE)

Happy Go Lucky betreft een ontwerp dat is bestemd voor een gebied dat werd gepland volgens de normen van de voormalige DDR, ten oosten van de Alexanderplatz in Berlijn ligt. Omdat er toenemende druk staat op de wijk door een grote verandering in haar sociale samenstelling, voldoet het oorspronkelijke stedenbouwkundige programma niet langer aan de eisen van de toekomst. Door de bestaande structuur te versterken biedt het ontwerp gedifferentieerde private en openbare ruimten voor zowel de nieuwe als de huidige bewoners.

Border Conditions: Transformations in the (Post-)Socialist Cities Kiev and Havana Technische Universiteit Delft (NL)

Border Conditions doet onderzoek naar grenzen in stedelijke grensgebieden om inzicht te krijgen in de daar heersende ruimtelijke

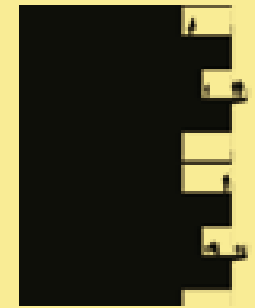
praktijk. Grenzen zijn zowel ontmoetingsplekken als plaatsen waar conflicten en tegenstellingen zich ruimtelijk manifesteren. Ze vormen een opeenvolging van complex gelaagde territoria en eenheden, gescheiden door soms vage en soms scherpe lijnen, elk met hun eigen logistiek en hun eigen ruimtelijke kenmerken. Border Conditions laat twee voorbeelden zien van de (post-)socialistische stad, schaalmodellen die zijn gemaakt voor Havana (Cuba) en Kiev (Oekraïne).

(De)scripting Space: In Search of Social Consequences of Apartment Building Infrastructure ArtEZ, Academie van Bouwkunst Arnhem (NL)

Als een groep druk pratende mensen een lift instapt, verstommen vaak alle gesprekken en gelach, het zogenaamde 'lifteffect'. Dit effect is niet beperkt tot liften, maar treedt op in talloze situaties in veel flatgebouwen. In deze 'geluidloze ruimten' voelen de bewoners zich los van hun context. Het is mogelijk om voor elke be-

huizing een scenario voor de opeenvolging van 'geluidloze ruimten' en 'open ruimten' op te stellen dat voor elke soort woonvorm specifiek is.

Open City

Urban Surfers, Neighborhood Fans&Co Gottfried Wilhelm Leibniz University of Hannover (DE)

Urban Surfers, Neighborhood Fans&Co werkte samen met drie schoolklassen en implementeerde daarbij ontwerpmethoden zoals het maken van maquettes, plattegronden en experimenten in de publieke ruimte. Ze stelde daarbij vragen op het gebied van ruimtelijke strategieën en relevante ruimtelijke afmetingen: hoe gebruiken en zien jongeren hun stad? Welke ruimten maken deel uit van

7

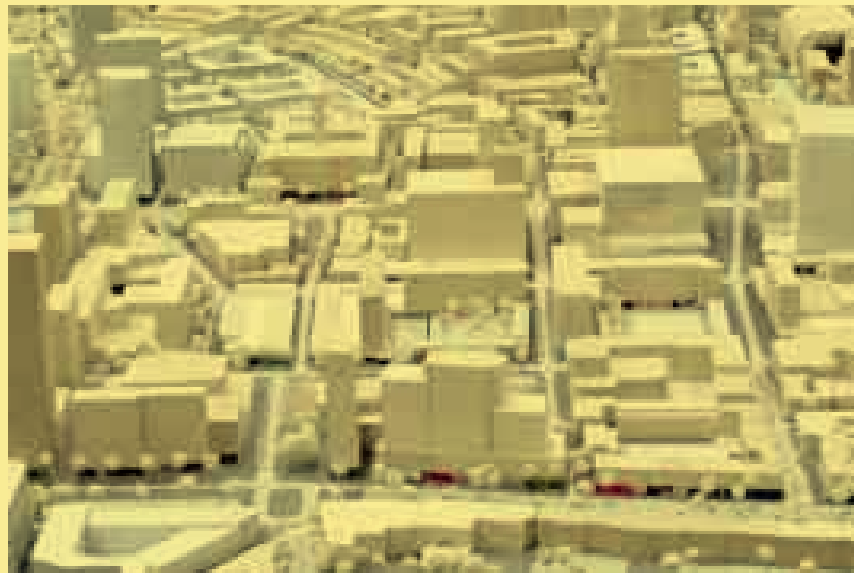
hun dagelijkse netwerken en hoe verbinden ze die met elkaar? De resultaten leveren vijf soorten jonge stadsgebruikers en strategieën op om de stad en de openbare ruimten te ontwikkelen.

- (7) Leaping the Fence: Olympic Legacy Now
Royal College of Art, London (UK)

Een eindeloze blauwe afscheiding deelt het oosten van Londen in tweeën - deze constructie die het Olympische Park van 2012 omsluit is een politiek symbool van de op handen zijnde opwaardering van het gebied. Leaping the Fence brengt de mogelijkheden van de afscheiding in beeld, onderzoekt manieren hoe een materiaal dat bedoeld is om mensen buiten te sluiten, gemeenschappen uit te sluiten en te verdelen, aan te passen en te hergebruiken is. Met het hek als basismateriaal is een tijdelijke verzameling van stedelijk meubilair ontworpen voor de lokale gemeenschap met als doel het in bezit nemen van het gebied en het verschaffen van een overdraagbaar model van gezamenlijke ontwikkeling.

- Open Constellation
University of Hamburg (DE)

De Open City moet zich in haar dagelijkse acties en interacties voortdurend vernieuwen. Drie stadsdelen in Hamburg zijn onderzocht op hun 'openheid' in het dage-

8

lijks leven. Behalve van de traditionele analytische methoden is daarbij gebruik gemaakt van onderzoeksmethoden die gericht zijn op het functioneren. De stadsdelen verschillen duidelijk van elkaar wat betreft hun karakter en vertonen waarschijnlijk ook verschillende soorten 'openheid'. Uiteindelijk zullen de situaties met elkaar worden verbonden om een 'openheid' tot stand te brengen die hoort bij een metropool als Hamburg.

- Rotterdam: Open City
Rotterdamse Academie van Bouwkunst (NL)

De internationale Summer School van de Rotterdamse Academie van Bouwkunst was in de zomer van 2009 gewijd aan het thema Open City. Vijf van de zes subthema's van de 4e IABR werden gekoppeld aan vijf locaties in de binnenstad van Rotterdam. Er werden ontwerpogaven geformuleerd door de vijf subthema's te kruisen met de vraagstukken die op die locaties spelen.

- (8) Open City Rotterdam?
ETH Zürich (CH)

Open City Rotterdam? werkte op verschillende niveaus, in verschillende verhoudingen en met verschillende thema's aan een conceptuele en ruimtelijke transformatie van het centrum van Rotterdam tot Open City. Veertig studenten werkten tegelijkertijd aan hun eigen projecten en aan drie collectieve stellingen. Deze stellingen werden geformuleerd in een proces van voortdurende discussie en uitwisseling van ideeën tussen de groepen en worden gepresenteerd in de vorm van een houten maquette, schaal 1:500.

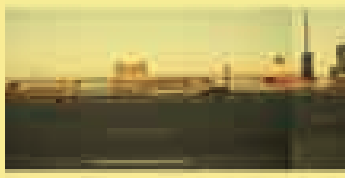
- Interdependence
UK Open City
University of Sheffield (UK)

Interdependence UK Open City onderzocht Groot-Brittannië als zijnde een Open City - dat wil zeggen: een stad die deel uitmaakt van een groter ecosysteem. De Britse openbare werken

laten heel duidelijk de verborgen infrastructures zien die de eilandarchitectuur voeden. Dit brengt discussies in het publieke domein op gang over mondiale veranderingen in het milieu waarbij vraagtekens gezet worden bij de zaken die wij nu vanzelfsprekend vinden. Er wordt een omgekeerde diaspora getoond - een ingewikkeld netwerk van afhankelijkheden die samen Interdependence UK Open City vormen.

When I Was Six: Dubai Metrozone
Technical University
Berlin (DE)

De bouw van de metro in Dubai wordt (ten onrechte) gezien als instrument voor stadsplanning in een stad zonder stadscultuur. Een uitgebreide fotografische documentatie van de metrosporen van de hand van de lokale architect en fotograaf Rebal Knayzeh geeft een beeld van het langste bouwterrein in de

Golfstaten als startpunt van karakteristieke stadsplanning en sociale strategieën voor een stad die 'stadsheid' en openbare ruimte mist.

OpenBerlin: An Alternative Model for the Just Use of Space.
Technical University
Berlin (DE)

Als alternatief voor de snelle verkoop van overheidsgrond door de Berlijnse regering, start en begeleidt OpenBerlin onderhandelingsprocessen en herverdeling van stedelijke ruimte waaraan alle geïnteresseerde stadsbewoners kunnen deelnemen. Via de webtool OpenBerlin worden processen van gemeenschappelijk bouwen en het maken van ontwikkelingsconcepten gestuurd met de steun van specialisten en deskundigen. De OpenBerlinMobile wijst op beschikbaar onroerend goed, geeft gelegenheid het te onderzoeken en biedt een open ruimte waar workshops, discussies en andere evenementen georganiseerd kunnen worden.

Vrijstaat Amsterdam

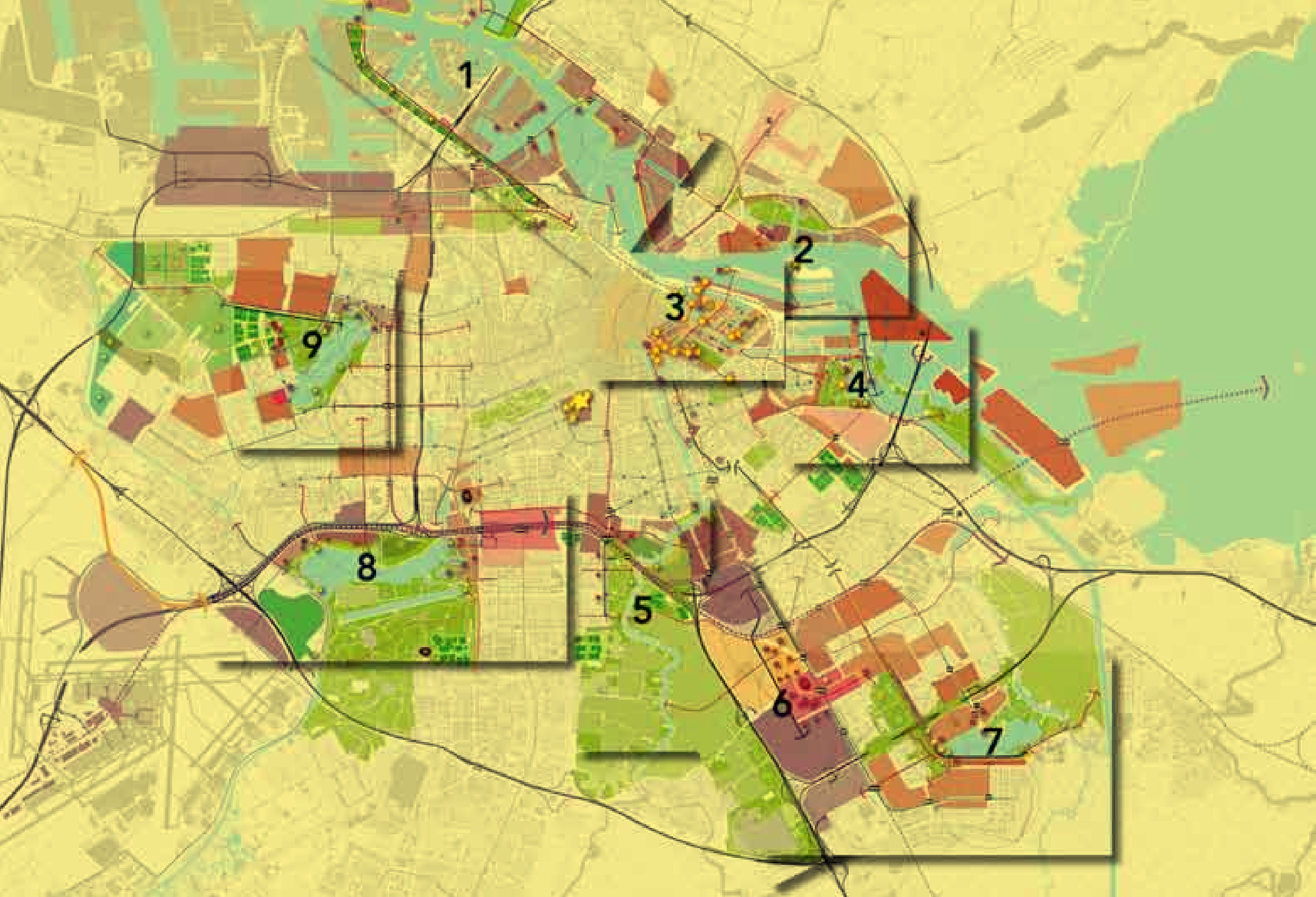
Curator: Zef Hemel

27 september – 8 november

Voormalige Shell-kantine in de Tolhuistuin

Als bijdrage aan de 4e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR) positioneert de Gemeente Amsterdam de stad Amsterdam als 'Vrijstaat': als een stad waar mensen open en vrij over de toekomst nadenken. Stadslucht maakt vrij: aan dat oude gezegde wil Amsterdam nieuwe inhoud geven. Concreet stelt Amsterdam zich de vraag of er een planning denkbaar is die vrijheidsgraden vergroot in plaats van beperkt. Kunnen toeval, ingevingen en spontaniteit een plaats krijgen in het planningsproces? Hoeveel ruimte is er voor experimenten? Hoe snel kan de stad zich aanpassen aan gewijzigde omstandigheden? Is er een planning denkbaar die gelaagd is, incompleet, vol tegenspraak, in bepaalde opzichten chaotisch, open? Deze vragen zijn relevant nu Amsterdam zich opmaakt voor een nieuwe structuurvisie. Maar de vragen kunnen ook betekenis hebben voor andere steden in de wereld die openheid nastreven en die tolerantie en vrijheid koesteren als een groot goed. Steden die diversiteit opvatten als de essentie van hun bestaan.

Negen jonge stedenbouwkundige bureaus uit Amsterdam en Rotterdam maken hun visie op vrijheid en ruimtelijke ordening aanschouwelijk in negen grote maquettes voor delen van de toekomstige metropool. Geen van deze ontwerpen pretendeert een uitvoerbaar plan te zijn. Utopieën zijn het evenmin. Omdat het hier gaat om onderzoek naar vergroting van de vrijheidsgraden – met ruimte voor improvisatie, gewijzigde inzichten en interactie met de bevolking – kunnen de ontwerpen veeleer als 'schitterende ongelukken' worden getypeerd. De makers zullen slechts strategieën en ideeën tonen, geen plannen. Om ook maar de schijn van 'blauwdrukplanning' te vermijden blijven de ontwerpteam tijdens de Biënnale aan hun maquettes bouwen. De tentoonstelling wordt daarmee een werkplaats die pas tegen het eind zijn denkbare mogelijkheden compleet ontvouwt.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1

2

3

De Tentoonstelling

(1) Westelijke IJ-oeveren en haven: Tijdelijkheid als strategie

Rietveld Landscape | Atelier de Lyon Amsterdam heeft een traditie van vrijplaatsen langs het IJ. Allerlei (sub)culturele initiatieven vonden hier goedkope plekken om te experimenteren. Dit was een voedingsbodemp voor een kunstscene en nachtleven van internationale betekenis. Vergeleken met een creatieve metropool als Berlijn heeft Amsterdam momenteel echter weinig goedkope experimenteerruimte.

Regels op milieu- en veiligheidsgebied vormen een belemmering voor reguliere planning en woningbouw in de haven. Maar volgens de ontwerpers schepent zulke 'hindercontouren' juist unieke condities voor een creatieve vrijstaat. In de zeehaven vlak achter het Westerpark kan bijvoorbeeld 24 uur per dag lawaai gemaakt worden en gelden geen hoogtebeperkingen. Kortom, de vele regels worden in een voordeel omgezet. In de haven kan wat nergens anders kan.

De genereuze haven neemt de ambities van Amsterdam serieus om een van de meest creatieve steden van Europa te worden. Een experimentele voedingsbodemp is hiervoor noodzakelijk. Daarom stelt het havenbedrijf goedkope tijdelijk vrije ruimte open. Deze kweekvijver verplaatst zich steeds, doordat leegstand stelselmatig wordt benut.

Om de haven weer met de stad te verbinden, is tevens een fysieke interventie nodig: een verplaatsbare generator voor de vrijhaven die als een mysterieuze UFO-vloot boven de haven zweeft. Initiatieven van jonge creatieve talenten, vaklieden, onderzoekers (bijvoorbeeld gericht op de transformatie naar een duurzame haven) en subculturen krijgen een spannende tijdelijke plek. Er ontstaat een creatieve vrijhaven die nooit slaapt en inspireert tot grootse activiteiten.

(2) Noordelijke IJ-oeveren: Experimenten op het Noorderveld Urhahn Urban Design

Bij het denken over de IJ-oeveren legt Urhahn de nadruk op Amsterdam Noord: wat kan het ruwe, ingepolderde, veelal gedempte gebied voor de inwoners van Noord betekenen? Wat is 'de Ziel van Noord'? Terwijl de Zuiderlingen de IJ-oeveren annexeren begint Urhahn Urban Design een vrijheidsstrijd voor Noord – het creëert daarmee een vrijstaat binnen de Vrijstaat. Een plek waar de Noorderlingen hun eigen ding kunnen doen en tegelijkertijd een plek voor nieuwe collectiviteit.

In het Vliegenbos is ruimte waar Amsterdam Noord zijn eigen vrijheid kan vormgeven. Een deel van het gebied wordt openbaar; het is van niemand, en dus van iedereen. Daar kunnen noordelijke evenementen, zoals circussen en kermissen, plaatsvinden. De rest van het bos wordt uitgegeven in kavels, waar iedereen zijn gang kan gaan: een camping, een moestuin, een biertuin; een echt volkspark. De nog functionerende fabrieken worden gekoesterd, die van Albemarle komt zelfs op een eiland te staan.

(3) De Oostelijke Eilanden: Bedreigde vrijheid Karres en Brands

De oostelijke eilanden van Amsterdam liggen vanouds tamelijk geïsoleerd in de stad, omringd door bundels infrastructuur en water. De drukte van het toerisme en de evenementen gaan aan dit deel van de binnenstad voorbij. Binnen de eilanden liggen weer enclaves, zoals NEMO en het oude marine-etablisement, waar bijvoorbeeld Ayaan Hirshi Ali haar toevlucht zocht toen zij met de dood werd bedreigd. In het ontwerp van Karres en Brands wordt dit isolement verder versterkt door waterlopen te herstellen en autowegen te verwijderen. Zo ontstaat een autovrijstaat waar de beschikbare ruimte nog intensiever kan

4

5

worden bebouwd en waar de resterende openbare ruimte op een informele wijze kan worden gekoloniseerd door haar bewoners; zonder auto ontstaan nieuwe vrijheden voor gebruik. Net zoals kloosters en andere ommuurde complexen dubbelzinnig zijn – ze zijn niet open, maar kunnen wel gebruikt worden om mensen te beschermen tegen een boze buitenwereld – zo fungeren in deze labyrintische ruimte ommuurde tuinen en 'vrij(denk)plaatsen' als toevluchtsoorden voor bedreigde kunstenaars, schrijvers, politici en intellectuelen. Met andere woorden: isolement is hier gebruikt als een bijzondere kwaliteit. Dit thema wordt uitgedrukt in een maquette waar tijdelijke vrij(denk)plaatsen in 'splendid isolation' de kern vormen van een in zichzelf gekeerd gebied dat toch bijdraagt aan de toekomst van de metropool.

(4) Nieuwe Diep: Vrijstraat Amsterdam ZUS [Zones Urbaines Sensibles]

De vrijstaat die Amsterdam is, heeft zijn wortels in de Gouden Eeuw. De stad bood destijds een liberale samenleving waarin vrije uitwisseling bestond van goederen, diensten en kennis.

Een heldere opzet van het stedelijk weefsel, het plan voor de grachtengordel van 1614, maakte dit mede mogelijk. Het publieke domein vormde daarbinnen het ultieme platform voor uitwisseling, diversiteit en tolerantie. Denkers als Descartes en Spinoza hebben Amsterdam daar ook voor geprezen.

Het gebied rond het Nieuwe Diep bestaat uit door water en infrastructuur hermetisch gescheiden werelden: Diemen, IJburg, Zeeburgereiland, Indische Buurt en Science Park. De openbare ruimte is er grotendeels geprivatiseerd. Om op deze plek een vrijstaat te creëren zijn nieuwe gordels nodig. ZUS stelt een 'kleinschalige megastructuur' voor die buurten, mensen, planten en dieren onderling verbindt: de Spinozapromenade en de Vrijstraat, of-

tewel de Rue Descartes – twee openbare straten waaraan gewoond en gewerkt kan worden, elk met een geheel eigen beloop. De eerste organisch en groen, de tweede geometrisch en stedelijk.

De publieke ruimte is in de ogen van ZUS de basis voor vrijheid: de straat als de bron van sociale contacten en generator van stedelijk kapitaal.

(5) Kop Amstelscheg: Landschap van vrijheid

MUST stedenbouw

MUST is verrast dat het begrip 'metropool' sinds een aantal jaren in Amsterdam een positieve betekenis heeft gekregen. De term blijft in haar ogen ambivalent. Een metropool biedt veel burgerlijke vrijheid, maar diezelfde metropool eet tegelijkertijd het omliggende landschap in een razend tempo op.

MUST wil deze ontwikkeling een halt toeroepen. Sterker, het landschap moet volgens haar keihard terugvechten. De Amstelscheg aan de zuidkant van de metropool moet ruimte terugwinnen op de stad, maar zal er tegelijkertijd ook een bijdrage aan leveren in de vorm van een nieuw metropolitaan landschapspark. Villa's, sportterreinen, politiemanege en volkstuincomplexen ruimen het veld in het ontwerp; zij hebben het unieke landschap letterlijk aangevreten en moeten weer in de stad worden geaccommodeerd. In plaats daarvan grazen er weer echte koeien, die melk, kaas en vlees leveren aan de stad. Door radicaal herstel van het authentieke zeventiende eeuwse veenpolderlandschap vormt zich hier een productief park dat tot diep in de stad doordringt.

In de droogmakerijen ten westen en ten oosten van de veengebieden wordt jaarlijks de grond geëgaliseerd en vrijgegeven voor gebruik door de stedelijke bevolking. 's Winters loopt dit diepgelegen land onder water, maar in het voorjaar worden hier royale kavels geveild aan de stadsbewo-

6

7

8

ners voor de verbouw van gewassen voor gebruik van één seizoen. Gedurende dat seizoen kunnen zij hun producten samen met alle boeren uit de regio verkopen in een grote markthal aan de Amstel, het nieuwe Paleis van de Volksvlijt. Dit wordt dé plek van de metropool waar de 'locivoor' volledig aan zijn trekken komt.

(6) Duivendrechtse Veld: Van Stadsdeel naar Vrijstad
Studioklok

In zijn voorstel voor de toekomst van het Duivendrechtse Veld laat Arjan Klok zien dat in dit rommelige gebied legio mogelijkheden bestaan om in alle vrijheid te wonen, te werken en te recreëren. De metropool biedt daarvoor het geëigende kader: zij is de verzamelplaats voor de grootste mogelijke verscheidenheid aan mensen, ideeën en initiatieven. Een metropool vraagt om hoge dichtheden en de metropool 'Groot Amsterdam' stimuleert vrijdenken en ondernemen.

Klok laat zien dat in de strook Amstel I, II en III minstens 25 duizend nieuwe individuele initiatieven op het gebied van wonen, werken en vrije tijdbesteding kunnen worden ontwikkeld. Dit zal tot een fascinerend hoogstedelijk landschap leiden, waar iedereen met zijn auto kan komen.

In Vrijstad Bijlmer komt het beste van Amsterdam samen. Ingrediënten van de nieuwe Vrijstad zijn: maximale ruimte voor particulier initiatief en opdrachtgeverschap, duizenden interessante plekken voor wonen en ondernemen, een beeldbepalend grachtenstelsel, een gastvrije en representatieve stedelijke snelwegstrip, een veelheid aan sportfaciliteiten, spraakmakende eigentijdse monumenten zoals een volkspaleis aan de Amstel, een hoogstedelijk sport- en vermaakscomplex, een groothandelsgebouw voor de automotive wereld op het knooppunt van A2 en A9, en vooral veel, heel veel mensen. Mensen zijn de 'heart and soul' van Vrijstad Bijlmer.

(7) Gaasperplas: Watervrijstaat
Alle Hosper

Als het aan Alle Hosper ligt wordt het suburbane Gaasperdam een watervrijstaat. Bewoners in deze lob van Amsterdam lijken afgesneden van de metropool. De binnenstad bevindt zich op ruim tien kilometer afstand, even ver als de afstand tot het Utrechtse Vechtplassengebied. De Gaasperplas en het fraaie Floriadepark kunnen als voorbode worden beschouwd, maar die verleidelijke rol spelen zij slechts met mate. Alle Hosper vergroot daarom de plas en trekt deze door tot aan de boorden van het Gein, waardoor een waterlandschap ontstaat dat particuliere investeringen in het naoorlogse vastgoed uitlokt. Bestemmingen en uitbreidingsmogelijkheden worden daarbij nagenoeg vrijgelaten. Het haperende centrum van Gein krijgt door het waterprogramma een enorme impuls en wordt door het doortrekken van de Geinlijn via de Gaasperplas naar de Gaasperdammerlijn ontsloten door de metro. Het nabijgelegen Academisch Medisch Centrum neemt de zorg op zich voor de gezondheid van de bewoners, waarbij intramurale zorgvoorzieningen als service in de wijk worden aangeboden. Zo ontstaat een aantrekkelijke, levensloopbestendige wijk die geleidelijk verdicht tot een centraal-stedelijk gebied.

(8) Nieuwe Meer: Awareness

Güller Güller architecture urbanism Mathis Güller gelooft dat de Nieuwe Meer, het 'natuurlijke gat' tussen de internationale luchthaven en de metropool, ingevuld moet worden als zone voor 'global awareness': een steeds opnieuw te beschrijven 'blank' blad voor de wereldstad. Het lokale ontmoet hier het globale in een moderne agora. Amsterdam wordt vrijstaat wanneer haar burgers het vrijdenken symboliseren, zich bewust zijn van wat er elders in de wereld gebeurt. Rondom het meer worden de Amsterdammers geconfronteerd met de rest van de wereld. De kinderen op het ei-

9

land van de golfbaan van Schiphol: 'World Children'; de ouderen op de sportas waar zij kunnen revalideren: 'World Health'; en de 'professionals' aan het waterfront de Oeverlanden: 'World Guests'. Het waterfront wordt tijdens bijzondere evenementen door de wereldgemeenschap in beslag genomen om daarna weer teruggegeven te worden aan de Amsterdammers. Daarvoor worden drie gebouwen gerealiseerd die zich qua schaal meten met Schiphol Plaza, Arena of Centraal Station: een 'Children's Museum', een 'Reconvalescence Center' en een 'World Forum'. De doorgetrokken Noord/Zuidlijn tussen luchthaven en stad wordt over de Nieuwe Meer heen geleid en verbindt alle plekken met elkaar. De dode zielen ten slotte krijgen een centrale Amsterdamse plek van rust.

(9) Sloterplas: Luilekkerland
B+B

B+B verbindt de Vrijstaat met Luilekkerland, het land van melk en honing. Het gebied rond de Sloterplas zou volgens B+B een plek moeten zijn waar mensen de verveling kunnen vieren, waar luiheid en liefde de belangrijkste waarden zijn, waar lekker kan worden gegeten en waar sprookjes en dromen de ultieme uitingen van vrijheid zijn.

Feeëriek verlichting begeleidt bezoekers vanuit de omgeving en via verlichte open plekken in het bos naar de Sloterplas. Het schoonmaken van het troebele water en het gebruik als zonnebassin maakt de plas tot bron van nieuw leven. De verlichte bomen verwijzen naar mystieke geesten.

Verlichting geeft een nieuwe identiteit aan de Sloterplas. De verlichting genereert levendigheid en zet aan tot nieuwe initiatieven van omwonenden, ondernemers en instanties. De Sloterplas wordt een plek waar mensen 's avonds laat nog kunnen eten, drinken, liefhebben en plezier maken, spontaan en niet gereguleerd.

Door gebruik te maken van een bijzondere maquette-techniek groeien tijdens

de Biënnale de bomen letterlijk en krijgt de bezoeker een bijzonder beeld van wat de stad aan de ware smulpaap bieden kan.

Programma rondom Vrijstaat Amsterdam

Het programma rondom Vrijstaat Amsterdam is open. Zo veel mogelijk partijen worden in de gelegenheid gesteld om hun eigen bijdrage te leveren: ondernemers, filosofen, daklozen, politici, ex-pats, dichters, journalisten, wetenschappers, studenten en inwoners van buurgemeenten. Op deze wijze worden de gedachten over de toekomst van de stad gegrondvest op concrete ervaringen van alledag van de mensen die de stad bewonen.

Filmprogramma

De relatie tussen vrijheid en Amsterdam wordt ondersteund met een verrassend filmprogramma in de Tolhuistuin, samengesteld door het International Documentary Film Festival Amsterdam (IDFA).

De Jonge Vrijstaat

De jonge generaties zijn vertegenwoordigd met studentenontwerpen voor de toekomst van Amsterdam. Aan dit project werken verschillende Amsterdamse opleidingsinstituten mee: InHolland, de Hogeschool van Amsterdam, de Universiteit van Amsterdam, ROC van Amsterdam, de Gerrit Rietveld Academie, de Academie van de Bouwkunst en de Vrije Universiteit.

In samenwerking met diverse jongerenorganisaties wordt in de voormalige Shell-kantine Tolhuistuin een tentoonstelling gemaakt door Amsterdamse kinderen over hoe zij naar de stad kijken.

The Making of Vrijstaat Amsterdam

Vanaf 13 oktober tot en met 29 november is het studiemateriaal van de negen stedenbouwkundige bureaus te bezichtigen in Informatiecentrum de Zuiderkerk in

Amsterdam. Interviews, studiemaquettes en schetsen laten het creatieve proces zien dat vooraf ging aan de eindontwerpen.

Internationaal Stedenbouw Congres Morgen/Tomorrow

Het internationaal Stedenbouw Congres Morgen/Tomorrow is geïnspireerd door het werk van wethouder Floor Wibaut (1859-1936), de grondlegger van de moderne Amsterdamse stedenbouwpraktijk. De titel is ontleend aan de rede over de toekomst van de stad die Wibaut in 1925 hield ter gelegenheid van het 650-jarig bestaan van Amsterdam.

Het congres verzamelt net als het Internationaal Stedenbouw Congres van 1924 bestuurders en experts rond de actuele opgaven van de mondiale verstedelijking. De thema's voedsel, energie, drinkwater, infrastructuur, afval en ICT staan nu centraal. Door deze zes stromen wordt het succesvol functioneren van de mens in de toekomstige stad bepaald. Met bijdragen uit Pittsburgh, Chicago, Londen, Parijs, Hamburg, Mumbai, Rotterdam en Amsterdam.

Het congres opent op 30 september met een lezing van Daniel Cohn-Bendit in de Zuiderkerk. Op donderdag 1 en vrijdag 2 oktober volgen lezingen en workshops in de Westergasfabriek. Op de sprekerslijst staan onder meer Ken Livingstone, Kees Christiaanse, Maarten Hajer, Tim Lang, Hermann Scheer, Dieter Läßle, LaDonna Redmond, Henk Ovink en P.K. Das.

Eeuw van de Stad: hoe de wereld stad wordt

Projectleider: Bregtje van der Haak

Vanaf 13 september

Op radio, televisie, internet en gids, en in het NAI

Voor het eerst in de geschiedenis woont meer dan de helft van de wereldbevolking in steden – vaak in sloppenwijken – en de mondiale trek naar de stad gaat door. Wat bepaalt de kwaliteit van leven in de stad? En hoe houden we de stad leefbaar? De VPRO duikt in het stadsleven op zoek naar nieuwe ideeën en maakt de balans op. Maakt de mens de stad of maakt de stad de mens?

Wereldwijd is een gigantische verplaatsing van mensen gaande. Elk uur trekken 7500 mensen van het platteland naar een stad. Zo moet een bewoner van New Delhi uren rijden om buiten de stad te komen. En wie van Boston via New York naar Washington D.C. reist, komt niet of nauwelijks meer buiten de stedelijke omgeving. Van de 3 miljard stadsbewoners op de wereld woont nu een derde in een sloppenwijk en dat aantal neemt snel toe. Over twintig jaar woont tweederde van de wereldbevolking in steden.

Juist nu veel steden uit hun voegen barsten, heeft de mondiale kredietcrisis

overal ter wereld bouwprojecten lamgelegd. De stad staat onder druk en is daardoor meer dan ooit het speelveld van belangen en conflicten geworden. Maar de crisis biedt ook kansen en mogelijkheden. Voor de VPRO tijd om op nieuwe manieren naar de stad te kijken. Niet alleen als ruimte, maar ook als manier van leven, als kans en als mentaliteit. Wat betekent het om nooit meer de stad uit te komen? Hoe willen we de stad en vooral: hoe doen we dat?

Vanaf 13 september presenteert de VPRO in samenwerking met de IABR het crossmediale project Eeuw van de Stad op radio, televisie, internet en in de VPRO Gids. De VPRO brengt vijf nieuwe televisiedocumentaires (in coproductie met de IABR), vijf nieuwe radiodocumentaires, vijf nieuwe internetproducties, waaronder het audiovisueel archief Open City (met radio sinds 1926, filmopnamen sinds 1913 en televisie sinds 1952) en eeuwvandestad.nl. Op deze site staan onder andere ideeën van stadbewoners om het leven in de stad te verbeteren, een weblog, honderden één minuten films en bijzondere stadswandelingen van kunstenaars.

Bekende programma's als Buitenhof, Andere Tijden, Draadstaal, Nova, Tegenlicht, Villa VPRO, Metropolis en Holland Doc zetten in september 2009 verstedelijking op de agenda.

De meest open stad is de virtuele stad: een schijnbaar eindeloos digitaal domein vol toevallige ontmoetingen, onverwachte mogelijkheden en creatieve verleidingen. Eeuw van de Stad biedt de programma's over de stad daarom op nieuwe manieren aan. Net als het audiovisueel archief is een groot deel van de programmering in hoge resolutie beschikbaar en op trefwoord doorzoekbaar op eeuwvandestad.nl en blijft dat ook na de Biënnale. Daarnaast worden de programma's aangeboden als downloads en podcasts in het VPRO-paviljoen op het Forum van de 4e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam, en wordt er in de Zuiderkerk in Amsterdam een speciale 3-D installatie, het T Visionarium, gelanceerd, waar een selectie van het archief interactief toegankelijk wordt gepresenteerd.

Televisie

Tegenlicht - Amsterdam Make-over 2040

Links en rechts zijn het erover eens: in de toekomst is groei onvermijdelijk. Tegenover leegloop en krimp op het plateland staat gelijktijdige bevolkingsgroei in metropolen en megaregio's. Voor deze stedelijke gebieden, steeds meer de grote trekkers van de globale economie, ook in tijden van crisis, is de vraag dan ook niet of maar hoe ze moeten (blijven) groeien op een sociaal, economisch én ecologisch duurzame en verantwoorde wijze.

In Nederland heeft alleen de hoofdstad uitgesproken metropolitane ambities. Amsterdam is dan wel een oude dame vergeleken bij pubers als Singapore en Abu Dhabi maar ze heeft haar zinnen gezet op een make-over. Echter: wat betekent die voor haar lichaam, haar longen, haar hersens, haar ziel? En wat betekent het voor de andere steden in de Randstad?

Tegenlicht peilt de visies en de meningen, in binnen- en buitenland. Met onder anderen economisch geograaf Richard Florida

(Toronto), stadssocioloog Saskia Sassen (New York), de Amsterdamse stadsplanner Zef Hemel, de directeur Nationale Ruimtelijke Ordening van het ministerie van VROM Henk Ovink, en hoogleraar landschapsarchitectuur Adriaan Geuze, kritisch denker over planning in Nederland en curator van de 2e IABR.

Lengte: 50 minuten

Regie: William de Bruijn

Tegenlicht - Grand Paris: De president en de architect

Tegenlicht volgt een jaar lang de ontwikkelingen rond het prestigieuze project 'Grand Paris' door de ogen van de Nederlandse architect en deelnemer Winy Maas. De Franse president Sarkozy wil niet alleen – zoals zijn voorgangers – een prestigieus gebouw in zijn naam laten bouwen, hij wil de toekomst van de metropool Parijs vormgeven. Daarom nodigde hij in de zomer van 2008 tien vooraanstaande architecten uit om een plan te maken voor de duurzame groei van Parijs. Hoe ziet Parijs er over twintig, dertig, veertig jaar uit?

Voor de Nederlandse architect en stedenbouw-

kundige Winy Maas van het bureau MVRDV staat er veel op het spel en is de opdracht ook een kennismaking met de nieuwe Franse politiek. Met negen andere teams, waaronder die van sterarchitecten als Richard Rogers, Jean Nouvel en Christian de Portzamparc, is zijn Rotterdamse bureau geselecteerd om mee te denken over het omvormen van Parijs en haar voorsteden tot 'metropool van de 21e eeuw'. Maar hoe doe je dat en hoe blijf je overeind in de maastroom van macht, media en architectuur?

Lengte: 50 minuten

Regie: Bregtje van der Haak

Tegenlicht - I am Gurgaon: De nieuwe stad in India

De spiegelende gevels van Gurgaon, een satellietstad van New Delhi, staan symbool voor India's ongekende economische groei. Gurgaon is begin deze eeuw door de grootste projectontwikkelaars ter wereld gebouwd. Waar 15 jaar geleden nog een dorp was, wonen nu dan ook 1,4 miljoen mensen. Maar er is nauwelijks of geen infrastructuur. Hoe levensvatbaar is dit type nieuwe stad?

© Rob Schröder

1

Bewoners van de 'gated communities' van deze geprivatiseerde samenleving geven inzicht in de hoop, verlangens en het nieuwe zelfvertrouwen van de Indiase middenklasse. Maar gaandeweg wordt duidelijk welke gevolgen de kredietcrisis en de groeiende kloof tussen rijk en arm hebben voor deze stad en de psyche van haar bewoners. Gurgaon: een Ponzi Scheme of prototype voor de toekomstige miljoenensteden zoals die over enkele decennia in heel India te vinden zullen zijn?

Lengte: 50 minuten

Regie: Marije Meerman

(1) Holland Doc - Stayin' Alive In Jo'burg

Johannesburg is de grootste economische metropool van Afrika. De binnenstad is echter één van de meest gewelddadige gebieden van de wereld. De meeste kantoorpanden staan leeg of zijn gekraakt en worden bewoond door diverse groepen illegale Afrikanen uit naburige landen. Duizenden gelukzoekers proberen er een nieuw bestaan op te bouwen in de wetteloosheid van deze stedelijke jungle.

De stad maakt zich in-tussen op voor het WK-voetbal in 2010, hier kan Johannesburg zich op een positieve manier aan de wereld tonen. De binnenstad wordt schoon-geveegd en er wordt alles aan gedaan om dit grootse evenement probleemloos te

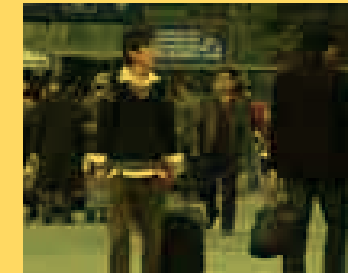
laten verlopen. Maar gaat dit lukken? En welke gevolgen heeft dit voor al die duizenden immigranten?

Rob Schröder is vanaf januari 2008 meerdere malen naar Johannesburg gegaan om de veranderingen in beeld te brengen. Is het mogelijk om deze stad vol hoop en angst te controleren en de binnenstad veilig en leefbaar te maken? Hoe kun je überhaupt overleven in Johannesburg?

Lengte: 58 minuten

Regie: Rob Schröder

Metropolis - Nieuw in de stad

Hoe maak je een nieuwe start in een vreemde stad? Vier correspondenten van het buitenlandprogramma Metropolis laten zien wat het begrip 'verstedelijking' betekent op individueel niveau. In vier wereldsteden volgen ze een nieuwkomer vanaf het allereerste moment van aankomst. Ze ontmoeten die op het treinstation of het vliegveld en gaan zes maanden lang met hen mee op zoek naar een nieuw bestaan. In Lusaka (Zambia), Sjanghai (China), New York (VS) en

Bogotá (Colombia) hebben alle nieuwkomers één ding gemeen: ze laten hun oude leven achter zich en wagen een sprong in het diepe. Hoe vinden ze hun weg in de stad, waar gaan ze slapen, hoe vinden ze werk? En slagen ze erin om in de stad een nieuw leven op te bouwen?

Lengte: 50 minuten

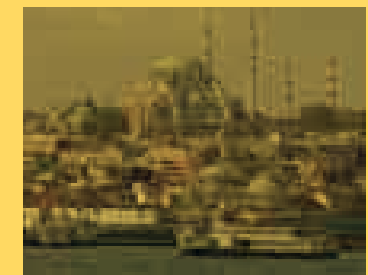
Regie: Alejandro Chaparro en Leo Rua Puerta (Bogota), Cleopatra Hamaambo (Lusaka), Bas Roeterink (Sjanghai), Kel O'Neil en Eline Jongsmá (New York)

Trendspotting Istanbul

Verslag van de Istanbul Biënnale 2009, een internationale tentoonstelling van hedendaagse kunst waarbij de rijke cultuurgeschiedenis van Istanbul een belangrijke rol speelt. Het programma besteedt ook aandacht aan de stad zelf, een unieke metropool die als enige ter wereld op twee continenten ligt, Europa en Azië, en die vele culturen en geschiedenissen in zich verenigt.

Lengte: 52 minuten

Regie: Alexander Oey, Rob Schröder en Gabriëlle Provaas

Andere Tijden - Wie bouwt? Wibaut!

Wibaut schudde de vlooiën uit z'n jas na bezoeken aan de armoedige krotten in de Jordaan. In zijn hoofd vormde zich een ideaal: licht, lucht en ruimte voor de arbeiders. Ongewoon daadkrachtig nam hij als wethouder van Amsterdam het heft in handen. Wibaut bemoeide zich met de planning van nieuwe woonwijken, gaf de woningcorporaties een grote rol, zorgde voor gedegen financiering en zette de banken buiten spel. Andere Tijden over een wethouder met opbouwende idealen in het Interbellum.
Lengte: 27 minuten
Regie: Erik Willems

Radio

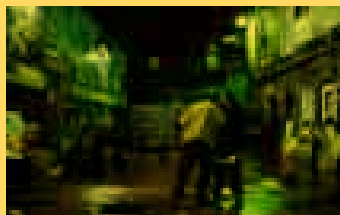
Villa VPRO – Bureau Buitenland: Addis Abeba

In het kader van een gigantisch woningbouwproject moeten in de Ethiopische stad Addis Abeba in tien jaar tijd 150.000 flats gebouwd worden. Hiermee wil men de enorme stroom van migranten die dagelijks in de stad aankomen, een plek geven. Er is echter geen ervaring met hoogbouw en ook de industrie om bouwmaterialen te vervaardigen is er niet. Architecten en planologen hebben geen idee hoe een dergelijk gecompliceerd project moet worden uitgevoerd. Inmiddels zijn de eerste 50.000 appartementen opgeleverd en kunnen we luisteren naar de ervaringen van de eerste bewoners die soms nog nooit eerder op een trap hebben gelopen.
Lengte: 2 x 18 minuten
Regie: Rik Delhaas

Villa VPRO – Bureau Buitenland: Detroit

Ooit werd Detroit de modernste stad ter wereld genoemd. De grote auto-industrieën – Ford, Chrysler en General Motors – brachten welvaart en aanzien. Tot halverwege de vorige eeuw werkte de stad als een magneet. Veel zwarten uit de armoedige katoenindustrie trokken naar het noorden. 'In Detroit zag

ik voor het eerst een honderd dollar biljet!', zegt een oude bluesman in de reportage. Voor de Afro-Amerikaanse bevolking bood werken in de auto-industrie met zijn sterke vakbond de kans om een 'middle class lifestyle' te ontwikkelen. Tot de klad erin kwam. De industrie trok naar het goedkopere achterland. De bevolking is sinds de jaren zestig teruggelopen tot minder dan een miljoen, vooral arme Afro-Amerikanen. De stad is failliet en de criminaliteit is hoog. Lichtpuntje is de filmindustrie die recent interesse voor de stad kreeg. Want in Detroit heb je locaties in alle gradaties van verval, leegstand en verwoesting direct voorhanden.
Lengte: 2 x 18 minuten
Regie: Jacqueline Maris

Villa VPRO – Bureau Buitenland: Jakarta

De economische groei in een van de grootste Aziatische metropolen is zo snel gegaan dat de planologen altijd achter de feiten aan zijn blijven lopen. De stad wordt geteisterd door permanente files en alle oplossingen verdrinken in het zompige moeras van stedelijke overheid of corrupte

investeerders. Jakarta's gouverneur Fauzi Bowo, opgeleid al architect en stedenbouwer, wil met een ambitieus plan van bussen en treinen de stad weer toegankelijk maken. Maar zal hij in zijn opzet slagen? Een portret van een idealistische planner.
Lengte: 2 x 18 minuten
Regie: Olaf Oudheusden

Villa VPRO – Bureau Buitenland: Istanbul

De invloed van conservatieve plattelanders heeft het kosmopolitische karakter van Istanbul enorm veranderd. De invloed van religie is groter geworden en het aantal hoofddoekjes is zichtbaar toegenomen in het straatbeeld. Een antropologische verkenning over hoe de opvattingen in deze miljoenenstad aan de Bosporus zijn veranderd door de nieuwkomers.

Dit zijn niet alleen de boeren van het platteland maar ook grote groepen Koerden uit Oost Turkije die inmiddels een derde van de stedelijke bevolking uitmaken.
Lengte: 2 x 18 minuten
Regie: Rik Delhaas

Holland Doc Radio - Op zoek naar een nieuwe Wibaut

Floor Wibaut is nog steeds een van de meest aansprekende Amsterdamse politici van de afgelopen eeuw. Hij werd 150 jaar geleden geboren en ging de geschiedenis in als de man die van Amsterdam het mekka van de volkshuisvesting maakte. Hij was de eerste die huursubsidie gebruikte als instrument om betaalbare woningen te bouwen. En hij had vergezichten over de ontwikkeling van Amsterdam. Maar hoe levend is het gedachtegoed van Wibaut in een tijd waarin veel woningcorporaties niet langer de publieke zaak lijken te dienen maar vooral bezig zijn met de eigen portemonnee?
Lengte: 35 minuten
Regie: Erik Willems

De Avonden

De stad, in het bijzonder de grote stad, is voor het overgrote deel van de wereldbevolking de dagelijkse leefomgeving. Alle economieën drijven inmiddels op de stedelijke economie. De stad laat zich opvatten als een machine die zeer diverse bevolkingsgroepen, culturen

en leefstijlen op elkaar betreft en met elkaar laat samenleven. Elke stad heeft zijn eigen strategieën, zijn eigen mechanismen, zijn eigen ruimtelijke kenmerken en oplossingen om dit samenleven gestalte te geven. Elke stad heeft ook zijn eigen politiek. Soms houdt de politiek zich op afstand, dan weer intervenueert zij en probeert het samenleven vorm te geven, te sturen en te verbeteren. Wim Brands maakt in zijn zaterdageditie van VPRO's De Avonden een radiofonische editie van het nummer dat het literaire tijdschrift De Gids wijdt aan de 4e Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (zie ook pagina 113).
Lengte: 2 uur
Regie: Wim Brands en Lotje IJzermans

Internet

Eeuw van de Stad

De website eeuwvandestad.nl is de portal voor alle internetprojecten en biedt daarnaast een weblog en de volledige programma informatie.

Open City

(audiovisueel archief) eeuwvandestad.nl

Open City is een nieuw audiovisueel archief met circa 200 uur film en video (sinds 1913) en 100 uur radio (sinds 1926) gewijd aan de stad. Het is een open archief op internet, voor iedereen vrij toegankelijk; alle programma's worden aan-

geboden in hoge resolutie in een gebruiksvriendelijke nieuwe player. Het archief brengt voor het eerst documentaires, reportages, clips en interviews uit het rijke verleden van de VPRO op een thematische manier bij elkaar. Het heeft een innovatieve zoekfunctie die audio en video op trefwoord bij elkaar brengt. Projectleiding: Leonieke Verhoog

Droomstad Web TV
(circa 50 korte filmpjes)
eeuwvandestad.nl/
droomstad

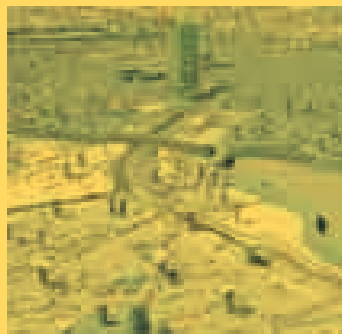
Wat maakt het leven in de stad aangenaam en leefbaar? Wat geeft het leven in de stad kwaliteit? Droomstad presenteerde in september 2009 een reeks van ongeveer 50 korte filmpjes (circa 3 minuten) over Het Goede Leven in de Stad. Iedereen kon via de website melding maken van positieve ervaringen, tips en burgerini-

tiatieven en na selectie kwam de VPRO langs met een cameraploeg om die vast te leggen. Mensen konden ook zelf

filmpjes opsturen. Een verzameling van de beste resultaten wordt op DVD gebundeld als Witboek Droomstad. Lengte: ca. 50 x circa 3 minuten Samenstelling: Wim Schepens

City One Minutes
(24 uur x 100 steden x 1 minuut)
cityoneminutes.org

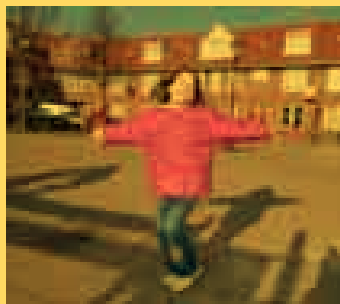

Een bijzonder webproject waar wereldwijd honderden kunstenaars aan meewerken. In een video van één minuut schetsen filmmakers een persoonlijk beeld van één uur uit het leven van een wereldstad die zij goed kennen. Een dynamische, gebruiksvriendelijke website nodigt de bezoeker uit om door alle steden te navigeren en de verschillende filmpjes te bekijken in wisselende volgordes. Van Amsterdam naar Willemstad en van Tel Aviv naar Glasgow. Om 7 uur 's ochtends of om 3 uur 's nachts. City One Minutes geeft nieuwe betekenis aan het begrip 'stedentrip'. Concept: Hansje van Etten, Jos Houweling

Soundtrackcity
(audio tours)
soundtrackcity.nl

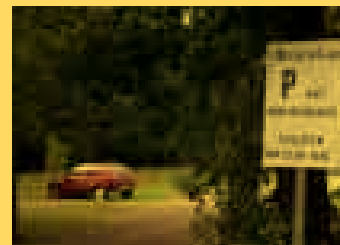
Soundtrackcity Amsterdam is een uitnodiging om de straat op te gaan en de stad opnieuw te ontdekken via acht bijzondere geluidswandelingen gemaakt door kunstenaars. De wandelingen zijn gemaakt voor verschillende delen van de stad en hebben verschillende invalshoeken, steeds verbonden met het gebied. Met een geluidspeler, koptelefoon en plattegrond wandelt een bezoeker een aangegeven route, onderweg luisterend naar een geluidsmix van stadsverhalen, muziek, de stem van een gids, archiefmateriaal en een speciaal gecomponeerde 'soundscape'.

Lengte: 60 minuten per tour
Artistieke leiding: Renate Zentschnig

Promised Land
(webdocumentaire)
beloofdeland.org

Midden in de natuur, tussen sportvelden en stadsranden, verrijst een nieuw type stedelijke omgeving. Een plek die ooit bedoeld was voor vrije

tijd en ontspanning dijt uit tot een flexibele woningvoorraad, die een bont gezelschap van onderdak voorziet. Of het nu een Afrikaanse atleet, Poolse arbeider, vreemdeling of gescheiden man is, ze vinden er allen een tijdelijk thuis. Ooit was dit een vakantiepark. Een plek waar de verzuilde werknemer zich oplaadde voor de werkweek die komen ging. Nu heeft de toerist plaatsgemaakt voor een nieuw type bewoner, die geen vakantie viert, maar er zijn dagelijks bestaan leidt. Een portret van vijf toekomstige 'steden' en hun bewoners. Regie: Sara Kolster en Eefje Blankevoort

Digitale programmering

Holland Doc 24 - Keuze van de Kenner

Welke documentaires over steden en urbanisatie worden gewaardeerd door mensen die verstand hebben van stedenbouw en het stedelijk leven? Holland Doc 24 vroeg experts op het gebied van steden uit verschillende disciplines een documentaire uit te kiezen en voor de camera van een

toelichting te voorzien. De programma's zijn als stream te zien op hollanddoc.nl

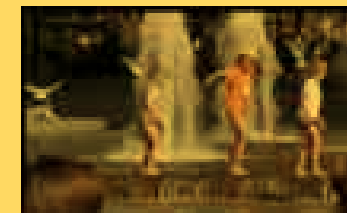
De keuze van Ole Bouman, directeur van het Nederlands Architectuurinstituut
Story of Stuff, Annie Leonard & Louis Fox Activistisch animatiefilmje waarin bondig en overtuigend wordt uitgelegd hoe desastreus het Westerse consumentisme is.

De keuze van Sjoerd Soeters, architect en bedenker van o.a. het masterplan voor het Java-eiland in Amsterdam
Cities for People, Jan Gehl & L. Mortensen Architect Jan Gehl zet uiteen waarom sommige steden en openbare ruimtes zodanig op onze zintuigen inwerken dat we ze als prettig ervaren, en andere juist niet.

De keuze van Jan Rath, stadssocioloog aan het Institute for Migration and Ethnic Studies van de Universiteit van Amsterdam

Rayon 69 (afleveringen 1 en 2)
Vincent Monnikendam Lang voor het huidige integratiedebat registreerde Monnikendam als fly on the wall hoe allochtonen en autochtonen samenleven in een Haagse achterstandswijk.

De keuze van Sander van der Ham, psycholoog werkzaam bij adviesbureau voor stedelijke ontwikkeling STIPO
Het ziekenhuis doorge-licht, de architect als therapeut, Joost van Krieken
Over de invloed van architectuur en de inrichting van de omgeving op hoe mensen zich voelen.

De keuze van Marc Schuilenburg, criminoloog aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en co-auteur van het boek Mediapolis Caracas: de informele stad, Rob Schröder
Architecten Brillembourg en Klumpner zoeken in deze door

© Oliver Strewe

2

Tegenlicht en de 3e IABR geproduceerde film naar pragmatische oplossingen voor de inrichting van Caracas, waar tot zestig procent van de mensen zelf hun huizen bouwt.

Tentoonstelling

New Urban Myths

26 september – 4 oktober
voormalige kantoor van
Trouw: De Verdieping -
Wibautstraat 127,
Amsterdam

Een tiendaags evenement van de de afdeling Ontwerpen van het Sandberg Instituut over actuele stedelijke mythologieën. New Urban Myths bestaat uit een tentoonstelling, lezingen, presentaties en afstudeerprojecten. Het project laat stedelijke ontwikkeling zien in het licht van transformerende vakantieparken, opkomst en ondergang van stadstaten, militaire principes, geografische coderingen, paradijselijke dromen, rebellie, transport en bestsellers.

Installatie

- (2) T Visionarium
Open City
Zuiderkerk, Amsterdam
4 – 22 november

T Visionarium Open City is een digitaal, audiovisueel archief over de stad dat circa dertig uur gedigitaliseerde

video – documentaires, reportages, clips en interviews – uit het rijke verleden van de VPRO en andere omroepen bevat.

Het T Visionarium brengt dit materiaal op een thematische manier bij elkaar, voorzien van redactionele metadata. Het resultaat is een innovatieve interface, een 3-D installatie, die bezoekers een spectaculaire en nieuwe cinema-ervaring biedt waarbij ze de mogelijkheid hebben om zelf door het materiaal te browsen en het te remixen.

T Visionarium is ontwikkeld door het i-Cinema Research Center in Sydney (Jeffrey Shaw) en het Zentrum für Kunst und Medien in Karlsruhe (Peter Weibel) en is in experimentele fase tot nu toe alleen in Spanje en Frankrijk te zien geweest.

Deze eerste presentatie in Nederland wordt door de VPRO en de IABR gepresenteerd in samenwerking met het International Documentary Film Festival (IDFA), het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid en Beelden voor de Toekomst.

Foaming at the Edge – Open City
Master Class

Begeleiding: New Dialogues AG, Zürich
(Lars Lerup en Christian Bandi met
Gunnar Hartmann)

24 september - 9 oktober

Berlage Institute—CARD
Eindpresentatie: 9 oktober, NAI

De 4e Internationale Architectuur Biën-
nale Rotterdam organiseert in nauwe
samenwerking met het Rotterdamse Ber-
lage Institute—CARD de twee weken du-
rende masterclass Foaming at the Edge.
Zestien internationale teams van jonge
architecten, geleid door hun tutoren en
het team van New Dialogues AG, onder-

zoeken het grensgebied tussen de stad
Rotterdam en haar haven om voorstellen
te ontwikkelen voor de stedenbouwkun-
dige en architecturale toekomst van de
stad.

De focus ligt op het visualiseren van de
transformatie van de Rotterdamse haven-
gebieden tot nieuwe woongebieden. De
deelnemers houden zich specifiek bezig
met de ontwikkelingsdoelstellingen zoals
geschetst in de Rotterdamse Stadsvisie
2030 voor het havengebied.

Deelnemers ontwerpen de rand tussen
stad en haven – tussen het vloeibare en
het vaste – om zo te onderzoeken wat de
Duitse filosoof Peter Sloterdijk gedefi-
nieerd heeft als 'architectures of foam'.
Centraal in deze opvatting staat de mo-
derne woning 'par excellence': het appar-

tement. De appartementseenheid wordt gebruikt als uitgangspunt van waaruit verschillende 'natte en droge' stadsactiviteiten zich vermengen en verder uitgroeien, zoals bewonerswensen, watersportactiviteiten, publieke promenades, waterkrachtcentrales en viskwekerijen. De deelnemers onderzoeken hoe de appartementseenheid een nieuwe entiteit kan vormen waarin de mens samen met de natuur en het gebouw leeft. De filosofische uitdaging waar Sloterdijk naar verwijst, suggereert dat een werkelijk productief 'architecturaal schuim' mensen moet helpen om zich te verheffen. Met andere woorden, de uitdaging voor de deelnemers is een complexe mix te ontwerpen van natuur en gebouw die een nieuwe manier van leven projecteert. Rekening houdend met de uitdagingen van de hedendaagse Nederlandse woningbehoeften brengen de deelnemers nieuwe constructiematerialen en levensstijlen samen om huisvesting voor de 21e eeuw te ontwerpen.

In aanvulling op de dagelijkse sessies met tutoren en masterclass-leiders voeren de deelnemers overleg met lokale experts van Stadshavens Rotterdam en de Rotterdamse dienst stedenbouw + Volkshuisvesting, en met vertegenwoordigers van de bouw- en havenindustrie, onder meer middels een serie van lezingen, rondleidingen en seminars. Doel hiervan is om een kritisch debat te kunnen voeren over de lange termijn ontwikkelingsstrategieën die al aanwezig zijn en om alter-

natieven te kunnen voorstellen voor het havengebied.

Op vrijdag 9 oktober presenteren de deelnemers hun nieuwe voorstellen voor revitalisatie van de Rotterdamse haven op een voor publiek toegankelijk evenement op het Forum in het Nederlands Architectuurinstituut.

Deelnemende scholen: Architectural Association, Londen; Berlage Institute, Rotterdam; Columbia University, New York; ETH Zürich; Oslo School of Architecture and Design; Rotterdamse Academie van Bouwkunst; Technische Universiteit Delft; Tsinghua University, Beijing; Universidad Iberoamericana, Mexico-Stad; en de Universiteit van Split.

Partner Program

De Dépendance, Centrum voor Stadscultuur
25 september – 10 januari
Schiekade 189, Rotterdam

De Dépendance biedt plek aan culturele instituten die uit het centrum van de stad zijn verdwenen of aan het verdwijnen zijn. Het wil een plek zijn waar de culturele krachten gebundeld worden - een plek voor debat, expositie, performance, confrontatie, uitwisseling en productie. Gedurende de Biënnale functioneert de Dépendance als een extra locatie van de 4e IABR met daaraan gerelateerde lang- en kortdurende tentoonstellingen, installaties en spontane events. De Dépendance bevindt zich in het Schiekadegebouw in het Rotterdamse 'Central District' en is een ongevraagd project van ZUS [Zones Urbaines Sensibles].

Themanummer De Gids: De Open Stad
September

Op uitnodiging van het prestigieuze cultureel en literair tijdschrift De Gids, opgericht in 1837, gaan ruim twintig dichters, schrijvers en essayisten in op de stad die ze na aan het hart ligt, om het functioneren en disfunctioneren ervan bloot te leggen, mechanismen en strategieën van samenleven zichtbaar te maken, te tonen wat er gaande is aan politieke interventies en van hun persoonlijke fascinaties te getuigen.

Met medewerking van onder anderen Anneke Brassinga, Jan Brokken, Ger Groot, Micha Hamel, Fouad Laroui, Edzard Mik, Ramsey Nasr, Ester Naomi Perquin en fotograaf Bas Princen.

Your City – Jongeren-biënnale
25 september – medio december
Verschillende plekken in Rotterdam Zuid

Vanuit het geloof in de kracht en potentie van jongeren vindt in Rotterdam Zuid de

jongerenbiënnale Your City plaats. De grote aanwezigheid van jongeren in Rotterdam Zuid wordt in dit stadsdeel gezien als een vitale kracht. Your City richt zich op jongeren die de stad gebruiken en die het verlangen hebben om hun wensen vorm te geven. Het laat zien hoe jongeren het initiatief kunnen nemen en zo (mede)be-paler kunnen worden van de inrichting van hun directe leefomgeving. Op deze manier worden betekenisvolle plekken gecreëerd en wordt er vanuit de vraag van jongeren een brug geslagen tussen de verschillende generaties.

International Documentary Film Festival Amsterdam (IDFA) op de IABR
29 september – 20 december
NAi en verschillende locaties in Amsterdam

Het International Documentary Film Festival Amsterdam (IDFA), het grootste documentaire festival ter wereld, stelt speciaal voor de 4e IABR een documentaireprogramma samen waarin 'de stad en haar bewoners' centraal staan. Iedere woensdagmiddag wordt in het NAi een documentaire vertoond die de zaterdagmiddag erop wordt herhaald. Op het programma staan zowel documentaires uit het rijke IDFA archief als nieuwe films.

Ook stelt het IDFA een programma samen met films over de inspiratiebronnen van de Amsterdamse Vrijstaat die getoond worden als onderdeel van de 4e IABR in Amsterdam.

Tijdens de 22e editie van het IDFA zelf, van 19 tot 29 november in Amsterdam, is een speciale sectie gewijd aan documentaires over de stad. Ook wordt tijdens het IDFA door de VPRO in samenwerking met de IABR voor het eerst in Nederland het T-Visionarium getoond: een unieke 360 graden projectie van films, in dit geval gewijd aan de stad. (zie ook pagina 109.)

Nooit Gebouwd Rotterdam

Vanaf 8 december
Historisch Museum Rotterdam –
Schielandshuis

Rotterdam heeft, door het bombardement in de Tweede Wereldoorlog en het dynamische karakter van de stad, onzichtbare gedaantes. Naast de huidige en de verwoeste vooroorlogse stad bestaat er een papieren Rotterdam van nooit gerealiseerde plannen en gebouwen. Dit Nooit Gebouwd Rotterdam wordt in het Schielandshuis zichtbaar gemaakt met grote veranderende panorama's, stedenbouwkundige plannen en architectonische ontwerpen. Een interactieve maquette daagt de bezoeker uit een eigen visie op Rotterdam te geven.

Endless City

Tot 10 januari
Showroom MAMA

In het kader van de 4e IABR presenteert Showroom MAMA Endless City, een multimediaal project waarin de relatie tussen skateboardcultuur, de publieke ruimte en (beeldende) kunst wordt onderzocht. De overeenkomsten tussen kunst en de skateboardcultuur – het verkennen van grenzen en het ter discussie stellen van heersende regels en opvattingen – bieden interessante mogelijkheden voor het verkennen van nieuwe toepassingen van de publieke ruimte. Het project combineert meerdere aspecten van de actuele tentoonstellingspraktijk, zowel in media, doelgroepen, als presentatievormen. Sleutelwerk is de documentaire '12' van Gyz La Rivière.

For Security Reasons

28 augustus – 18 oktober
Showroom MAMA

Curatoren Aline Yntema, Marieke de Rooij en Tim Braakman vinden dat de balans tussen speelsheid en veiligheid in de hedendaagse maatschappij is ontworpen en steeds meer neigt naar een samenleving waar controle de overhand neemt en in de

naam der veiligheid speelsheid afgedaan wordt als onverantwoordelijk, onnodig en gevaarlijk. Gedurende de expositie For Security Reasons zullen verschillende artiesten de grenzen verkennen en de balans herdefiniëren tussen spel en veiligheid, de gemeenschap en het individu, controle en vrijheid.

Deelnemende kunstenaars: Harmen de Hoop (NL), Jeroen Jongeleen (NL), Stylianos Schicho (OS), SpY (ES), Desiree Palmen (NL), Magic Colorz (DE), Sander Veenhof (NL) en Antoine Schmitt (FR).

De keuze van de 4e IABR

1 – 30 September
Centrale Bibliotheek Rotterdam

Kijk in een boekenkast en leer de eigenaar kennen. In september laten de curatoren van de 4e IABR de boeken zien die hen inspireren. Het curatorenteam onder leiding van architect en urbanist Kees Christiaanse heeft een aantal boeken geselecteerd die inspiratie en hulp zijn geweest bij het samenstellen van de tentoonstelling Open City: Designing Coexistence. Deze boeken zijn in september te zien in de Centrale Bibliotheek. De selecties bestaan niet alleen uit boeken op het gebied van architectuur en stedenbouw, maar bevatten ook literatuur over onderwerpen op het vlak van bijvoorbeeld sociologie, geschiedenis of politiek.

Een van de boeken is het favoriete boek van Kees Christiaanse, Death and Life of Great American Cities geschreven door publiciste en stadsactiviste Jane Jacobs. Haar pleidooi voor levendige stadsbuurten is nog altijd een van de meest invloedrijke boeken over stedelijke ontwikkeling en stadsplanning. Jacobs' ideeën zijn zeer bruikbaar en inspirerend geweest bij het uitwerken van de tentoonstelling Open City: Designing Coexistence. In samenwerking met de 4e IABR komt de Nederlandse vertaling in het najaar van 2009 uit bij SUN Publishers.

Rotterdam Global Urban

Summit 2009
2 – 4 december
De Doelen

Onder het motto 'Nieuwe (Groene) Afspraken tussen Stad en Bedrijfsleven' richt de Global Urban Summit 2009 zich met een aantal toonaangevende en bekende sprekers op drie thema's: duurzame ontwikkeling van het stedelijk gebied; internationale samenwerking en stedenbouwkundige ontwikkeling; en kennis, bedrijfsleven en stedenbouwkundige ontwikkeling.

Op de sprekerslijst staan namen als Saskia Sassen, Riek Bakker, Kees Christiaanse, Winy Maas, Coen van Oostrom, Pieter Tordoir, Leo van den Berg en Sharon Nunes.

Rotterdam Classics

4 oktober, 8 november en 6 december
Lantaren/Venster

Het filmprogramma Rotterdam Classics, van het Gemeentearchief Rotterdam en Lantaren/Venster, staat in het teken van het biënnalthema Open City: Designing Coexistence, met name het subthema Maakbaarheid, en bestaat uit verschillende voorstellingen met opmerkelijke korte films die tezamen een beeld geven van de historische transformatie van Rotterdam. Tegelijkertijd laten ze parallellen zien in de veranderingen van de stedelijke ruimte en ontwikkelingen op filmgebied. De getoonde films zijn reflecties op de omgeving, die als zodanig zelf deel uitmaken van de geschiedenis van Rotterdam als Open City. De voorstellingen worden ingeleid door samensteller Floris Paalman, onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam.

Rondleidingen Open City:
Designing Coexistence
25 september – 10 januari
NAi

Op aanvraag verzorgen de IABR en het NAi rondleidingen voor groepen. De achtergronden van Open City: Designing Coexistence worden daarbij nader toegelicht. Deze rondleidingen zijn afgestemd op de kennis van de groep en voor iedereen geschikt, van middelbare scholieren tot en met stedenbouwkundigen.

Groepsgrootte: maximaal 15 per rondleiding, tijdsduur: 1 uur.

Stedenspel
25 september – 10 januari
NAi

Het Stedenspel is een spel voor leerlingen in de bovenbouw van het basisonderwijs. Na het bekijken van een aantal onderdelen van Open City: Designing Coexistence, richten de leerlingen onder begeleiding samen een stad in. Hierbij hebben zij ieder andere belangen en ontdekken zo dat er meer bij het bouwen van een stad komt kijken dan bouwen alleen.

Groepsgrootte: maximaal 30 leerlingen, tijdsduur: 2 uur.

Biënnale fietstochten
Oktober – november

Vertrek vanaf Rotterdam Centraal Rotterdam ArchiGuides organiseert in samenwerking met de 4e IABR fietstochten in combinatie met een bezoek aan een Biënnale tentoonstelling. De fietstochten vinden plaats op alle zondagen in oktober en november van 12.00 tot 16.00 uur. Er zijn twee verschillende fietstochten die om en om worden gefietst, onder begeleiding van een enthousiaste en deskundige gids van Rotterdam ArchiGuides.

De ene week is het thema Parallel Cases. Tijdens deze tocht wordt er gefietst naar de tentoonstelling Parallel Cases//IABR@RDM op RDM Campus in

Rotterdam Heijplaat. Onderweg worden voorbeelden bezocht van thema's van de 4e IABR: Open City, Refuge, Reciprocity, Community, Squat en Collective. De andere week staat de fietstocht in het teken van het thema Maakbaarheid. De tentoonstelling in het Nederlands Architectuurinstituut wordt bezocht en in de stad wordt een aantal projecten van Maakbaarheid bekeken. Deze laten de relevantie zien van architectuur en stedenbouw voor de sociale, economische en culturele ontwikkeling van Rotterdam.

Praktische informatie

Kaartverkoop

Toegangskarten kunnen worden gekocht op de tentoonstellingslocaties. Passe-partouts worden alleen verkocht in het NAi en via www.iabr.nl.

Hoofdlocaties

Nederlands
Architectuurinstituut (NAi)

Open City: Designing
Coexistence
25 september –
10 januari
Museumpark 25
3015 CB Rotterdam

Openingstijden
dinsdag – zaterdag:
10.00 – 17.00 uur
zondag en feestdagen:
11.00 – 17.00 uur
Gesloten op maanda-
gen, 25 december en
1 januari

De openingstijden van het Open City Event Program kunnen afwijken van de reguliere openingstijden.

Kijk voor actuele informatie over de programmering op www.iabr.nl

RDM Campus

Parallel Cases//
IABR@RDM
26 september –
13 december
Heijplaatstraat 21
kadezijde
3089 JB Rotterdam

Openingstijden
dinsdag – vrijdag:
10.00 – 17.00 uur
zaterdag en zondag:
3.00 – 17.00 uur
Gesloten op maanda-
gen en 29 oktober

Voormalige Shell-kantine
in de Tolhuistuin aan het IJ

Vrijstaat Amsterdam
27 september –
8 november
Buiksloterweg 5c
1031 CC Amsterdam

Openingstijden
maandag – zaterdag:
10.00 tot 18.00 uur
zondag:
12.00 tot 18.00 uur
avondprogrammering:
20.00 – 22.00 uur

Kijk voor alle actuele programma-informatie en voor meer praktische informatie over het reserveren van hotels, kaartverkoop en de adressen van de locaties op www.iabr.nl of bel: 010 – 4401342 (tot 10 januari 2010).

Subsidiënten en partners

DE 4e IABR WORDT FINANCIËEL
ONDERSTEUND DOOR

Ministerie van OCW
Ministerie van VROM
Gemeente Rotterdam, dienst Kunst
en Cultuur

HOOFDPARTNERS

ETH Zürich
NAi – Nederlands
Architectuurinstituut
VPRO
Gemeente Amsterdam, Dienst
Ruimtelijke Ontwikkeling
Rotterdamse Academie van
Bouwkunst

PARTNERS

Berlage Institute–CARD
Institute for Housing and Urban
Development Studies (Erasmus
Universiteit Rotterdam)
SEHAB Gemeente São Paulo
DEPO Istanbul
SUN Publishers
De Gids
Stichting Air Foundation Van der
Leeuwkring
Gemeente Rotterdam, dienst
Stedenbouw en Volkshuisvesting
ZUS [Zones Urbaines Sensibles]
KCAP Architects & Planners
AFFR
IDFA
Woonstad
Vestia Noord Estrade
com-wonen
Hofbogen BV
LSI project investments
Veenman Drukkers

MET FINANCIËLE BIJDRAGEN VAN

Stichting Bevordering van
Volkskracht
Hivos-NCDO Cultuurfonds

en

Bundesministerium für Unterricht,
Kunst und Kultur, Sektion Kunst;
Kulturabteilung des Amtes der
Steiermärkischen Landesregierung,
Österreich;
Stimuleringsfonds voor Architectuur
(Belvedere);
Prince Claus Fund;
Het Nederlandse Consulaat in Istanbul;
De Nederlandse Ambassades van:
Libanon, Jordanië en Egypte;
Anadolu Kültür;
Friedrich-Ebert-Foundation Istanbul;
United Nations Relief and Works
Agency for Palestine Refugees in the
Near East (UNRWA);
AHRC (Arts and Humanities
Research Council, UK);
Isandra Matin;
Aksara Bookstore/Winfred
Hutabarat, Jakarta;
Verein von Freunden der TU Berlin;
Deutscher Akademischer
Ausstauschdienst (DAAD);
Nederlands Instituut voor Beeld
en Geluid;
Mediafonds;
Mondriaan Stichting;
Amsterdams Fonds voor de Kunst;
Beelden voor de Toekomst;
Nederlands Instituut voor Ruimtelijke
Ordening en Volkshuisvesting
(NIROV);
Centraal Fonds Volkshuisvesting
Amsterdam;
Istanbul 2010: Culturele Hoofdstad
van Europa

MEDIA PARTNERS

Wallpaper
World-architects.com

Wallpaper*

world-
architects
.com
Profiles of Selected Architects

Credits

INTERNATIONALE ARCHITECTUUR BIËNNALE ROTTERDAM

Directeur:
George Brugmans

Zakelijk leider:
Herman van Dongen
Office manager:
Kelly Leenders
Productie assistent:
Christa van Vlodrop
Assistent office manager:
Lotte van den Broek

Programmedirecteur:
Jennifer Sigler
Concept research:
Shiuan-Wen Chu

Projectmanager
hoofdtentoonstelling:
Jet Christiaanse
Productie assistent media:
Simon Rochowski
Productiemanager:
Britte Sloothaak
Productie assistent:
Vivian Zuidhof

Hoofd communicatie &
marketing:
Xandra Nibbeling
Webredacteur:
Erik van Broekhuizen
Persvoorlichter:
Eveline van Engelen
Communicatie medewerker:
Daniëlle van Wingerden
Stagiair facilitair management:
Marieke van Diggele

Bestuur
Elco Brinkman
(voorzitter)
Adri Duivesteyn
Joost Schrijnen
Saskia Stuiveling
Ton Meijer
Jan-Willem Oosterwijk

CURATORENTEAM 2009 ETH ZÜRICH

Curator:
Kees Christiaanse
Co-curator:
Tim Rieniets
Assistent curator:
Fabienne Hoelzel
Assistenten:
Peter Blume
Elisabeth Hinz
Frederic Schwarz
Franziska Singer

TENTOONSTELLING OPEN CITY: DESIGNING COEXISTENCE

Curator:
Kees Christiaanse
Co-curator:
Tim Rieniets
Assistent curator:
Fabienne Hoelzel
Assistenten:
Peter Blume
Elisabeth Hinz
Frederic Schwarz
Franziska Singer

Tentoonstellingsontwerp:
Maxwan architects +
urbanists:
Rients Dijkstra
Hiroki Matsuura
Anna Borzyszkowska
Medewerkers:
René Sangers
Iliia Tsachev
Klaas Hofman
Harm Te Velde
Nobuki Ogasahara
Artur Borejszo

Grafisch ontwerp:
Mevis & Van Deursen
Community:
Thumb, New York:
Luke Bulman
Jessica Young
uitgevoerd i.s.m.
Hyo-Jung Kwon,
Werkplaats Typografie
(WT, ArtEZ, Arnhem)
Maakbaar:
WT: Joris Van Aken
Refuge:
WT: Marc Hollenstein
Collective:
WT: Julie Van Severen,
Dries Wiewauters
Reciprocity:
WT: Cecilia Costa,
Stephen Serrato
Squat:
WT: Jeremy Jansen
Supervisie documenten
tentoonstelling:
Janna Meeus en
Eva Heisterkamp
Letterontwerp TL:
Karl Nawrot

Productie en uitvoering

Projectleider:
Jet Christiaanse
Productieleider:
Britte Sloothaak
Productie assistent:
Vivian Zuidhof
Media productie assistent:
Simon Rochowski
Floor manager:
Joost Trines
Hoofd presentatie NAi:
Linda Vlassenrood
Coördinator productie NAi:
Suzanne Kole
Coördinator gebouwenbeheer
en technische zaken NAi:
Robin Kerksenberg
Marketing en communicatie
NAi:
Remco Beeskow
Tentoonstellingsbouw:
Xylos meubelmakers,
Herman Pols, Kuijff & Zn
Tenten en tribuneverhuur,
GS Montage
Tentoonstellingsinrichting:
Jan Willem van der Schoot
Rosie Stapel
Transport:
UTS
Prints:
iPlot
AV techniek en belichting:
AB Licht &
Geluidstechniek
Sponsor bakstenen:
Steenhandel Gelsing:
Raymond Gelsing

HET FORUM

Open City is ...

Concept:
Fabienne Hoelzel
Tim Rieniets
Coördinatie:
Fabienne Hoelzel
Research en productie:
Fujan Fahmi
Elisabeth Hinz
Franziska Singer
Medewerkers:
Arzu Altun
Anna Bolotova
Patricia Cisar
Pinar Karaaslan
Pavel
Indrawan Prabaharyaka
Rosa Maria Guimarães

Hespenhola Richter
Gilson da Cruz Rodriguez
Bernadet Mak Sui Sian
Daniel Desta Tibebu
Endryas Yesfalign
Erdogan Yildiz
Met dank aan:
Daliana Suryawinata,
Jörg Stollmann, Anna
Bronovitskaya, Maria Teresa
Diniz dos Santos,
Elisabete França

Urban Breeding Grounds

Concept en inhoud:
Kees Christiaanse met
Fabienne Hoelzel en
Tim Rieniets

Video interview:
Fabienne Hoelzel

Camera:
Simon Rochowski
Maquette Rotterdam:
ETH Zürich, Urban
Design Studio:
Martina Baum
Nicolas Kretschmann
Simon Kretz

Open City Schaakspel:
Madelon Vriesendorp

Open Buildings: The Meerpaal Revisited

Concept en inhoud:
Fabienne Hoelzel

Mentor:
Piet Vollaard

Video interview:
Fabienne Hoelzel

Camera:
Simon Rochowski

Maquettes:
Frank Baum
Lucas Francken
Marta Jakuc
Karst Kortekaas
Natasia Pagacova
Leonie Welling

Met dank aan:
Bert Hoogeveen,
Rien van den Belt, Ruud
Schneijdenberg (De
Meerpaal, Dronten), Nieuw
Land Erfgoedcentrum
(Lelystad), Denise Xavier,
Andreas Ulrich, OMA
Rotterdam, Patricia Cisar

Urban Islands: Mapping an Emerging Spatial Order

Concept en coördinatie:
Tim Rieniets

Research en constructie:
Peter Blume
Frederic Schwarz
Matthias Stark

Medewerkers:
Prasad Shetty, Rupali
Gupte en Prasad Khanolkar,
CRIT (Mumbai);
Yehuda Greenfield-Gilat &
Karen Lee Bar-Sinai, SAYA
Architecture & Consultancy
(Jerusalem);
Joachim Schultz, Rebal
Knayzeh, Adina Hempel,
Mirco Urban Alexander
Lehnerer, Anthony Faino,
Ana Lilia Cortez Pérez,
Ignacio del Rio Franco,
Arturo Jiménez Maldonado

Met dank aan:
Project Grenzgeografien,
Yaniv Turgeman, Politecnico
di Torino + Hindustry
urban research, Digital
Globe

Belhuis at the IABR

Concept:
Diego Barajas
Camilo García

Ontwerp:
Diego Barajas
Camilo García
Anabel García
Fausto Mauriz

Stadt-Igel

Concept en ontwerp:
Kaisersrot
Alexander Lehnerer
Markus Braach
Benjamin Dillenburger
Oliver Fritz
Tom Pawlofsky

Guide to Open Places

Concept en uitvoering:
Martina Baum
Website:
Hausheer AG –
Office for Visual Design:
Thomas Hausheer
Marc Pfyl

Migration: A World in Motion

Tekeningen en commentaar:
Philippe Rekacewicz
Concept:
Tim Rieniets
Film:
Claudia Bach

Crossing Rotterdam: Migrant Dependency

Concept en ontwerp:
Michael Zinganel
Michael Hielsmair

Medewerkers:
Prasad Shetty, Rupali
Gupte en Prasad Khanolkar,
CRIT (Mumbai);
Yehuda Greenfield-Gilat &
Karen Lee Bar-Sinai, SAYA
Architecture & Consultancy
(Jerusalem);
Joachim Schultz, Rebal
Knayzeh, Adina Hempel,
Mirco Urban Alexander
Lehnerer, Anthony Faino,
Ana Lilia Cortez Pérez,
Ignacio del Rio Franco,
Arturo Jiménez Maldonado

Points of Observation: Open City 1850-2009

Concept:
Nina Brodowski
Angelus Eisinger
Maren Harnack
Gesa Ziemer

Medewerkers:
Michael Koch
Jörg Seifert
Frithjof Look
Tugba Kula
Daniel Cibis
Carla Schlösser
Sophie Richter-Rethwisch

Project ontwerp:
Nina Brodowski
Maren Harnack
HCU - Hafencity
Universität Hamburg
i.s.m. Bibliotheek NAI

Neotopia: The Equitable Distribution of the World

Concept en ontwerp:
Manuela Pfrunder
Beatrice Sierach

The Meal

Concept:
Linda Roodenburg
Rotterdams Kookboek
Fotografie:
Carel van Hees

Uitvoering
Linda Roodenburg
Rosie Stapel

The Polder Table

Concept:
Zef Hemel,
DRO Amsterdam
Schildering:
Gijs Frieling

Uitvoering:
Eric van der Kooij, DRO
Amsterdam

Hoboken 2009

Gemeente Rotterdam, dS+V
Directeur:
Astrid Sanson
Directeur stedenbouw:
Martin Aarts

Ontwerp en coördinatie:
Fernando Donis

Maquette:
Vincent de Rijk

Film:
Rob Gijsbers
Hoboken gebiedsmanager:
Ilta van der Mast
Projectleider:
Michiel Buningh

City Stills
Carel van Hees

MAAKBAARHEID (*MA:KBA:Rh&:IT)

Subcuratoren:
Crimson Architectural
Historians

Concept, teksten en film:
Crimson Architectural
Historians:
Ewout Dorman
Annuska Pronkhorst
Michelle Provoost
Wouter Vanstiphout
Cassandra Wilkins

Onderzoek:
Crimson Architectural
Historians, Sophie van
Ginneken

Projectcoördinatie:
Crimson Architectural
Historians, Chantal Nap

Sponsors en subsidiënten:
Stimuleringsfonds
voor Architectuur
(Belvedere); Woonstad
Rotterdam; LSI project
investment nv; dS+V
Rotterdam; Projectgroep
Zomerhofkwartier: PWS
Rotterdam; OPP/BVG;
com-wonen; Hofbogen BV;
Vestia Noord; Estrade
Projecten

Maakbaarheid Projecten

Rotterdam Central District

Ontwerp:
ZUS [Zones Urbaines
Sensibles]:
Elma van Boxel
Kristian Koreman
Projectontwikkelaar:
LSI project investment nv:
Fransje Sprunken
Robbart Valk

Andere deelnemers:
dS+V:
Fons Meijer
Esther de Bever
Historisch onderzoek
en coördinatie:
Crimson Architectural
Historians

Hoboken

Ontwerp:
ZUS [Zones Urbaines
Sensibles]:
Elma van Boxel
Kristian Koreman
Projectontwikkelaar:
dS+V:
Ilta van der Mast
Perry Boomsluitter
Arjen Knoester

Andere deelnemers:
inwoners en ondernemers
van Hoboken, partners
Hoboken 2030
Historisch onderzoek en
coördinatie:
Crimson Architectural
Historians

Carnisse

Ontwerp:
DaF Architects
Daan Bakker:
Catherine Visser
Paul van der Voort
Laura Orrú
Marie-Antonietta Cossu
Polle Koks
Marieke Veling

Projectontwikkelaar:
com-wonen:
Arno van der Laan,
Folkert Schroten, Jan
Kooistra, Myrna Tholens
Historisch onderzoek en
coördinatie:
Crimson Architectural
Historians

Hofbogen

Ontwerp:
Atelier Seraji
Architectes & Associes:
Nasrine Seraji
Roland Oberhofer
Nicolas Fevrier
Nick Risteen

Projectontwikkelaar:
Hofbogen BV i.s.m.
Vestia Noord: Marije
Faber en Projectgroep
Zomerhofkwartier: PWS
Rotterdam, com-wonen,
OPP/BVG

Andere deelnemers:
NADC:
Hoi Chin Chong
Estrade Projecten:
Gijs van der Kleij
Historisch onderzoek en
coördinatie:
Crimson Architectural
Historians

Hilleplein

Ontwerp:
FAT Architects:
Sam Jacob
Projectontwikkelaar:
Woonstad Rotterdam:
Edwin Dortland
Theo Voogd

Andere deelnemers:
De Piramide:
Renée Ketting
Cheryl Kurstjens
Historisch onderzoek en
coördinatie:
Crimson Architectural
Historians

Het Klooster

Ontwerp:
DaF Architecten:
Daan Bakker
Catherine Visser
Paul van der Voort,
Laura Orrú
Marie-Antonietta Cossu
Polle Koks
Marieke Veling

Projectontwikkelaar:
Woonstad Rotterdam:
Gerdie Bours met
Gerhard Hup

Andere deelnemers:
deelgemeente Rotterdam
Noord: Riette van der Werff;
KDV: José Slobbe, Renate
Verschoor; inwoners van
Het Klooster en omgeving

Historisch onderzoek en
coördinatie:
Crimson Architectural
Historians

Kleinpolderplein

Ontwerp:
Maxwan architects +
urbanists:
Rients Dijkstra
Martijn Anhalt
Projectontwikkelaar:
Woonstad Rotterdam:
Dominique Strörmann
Gerben in 't Hout
Kay Schellen

Andere deelnemers:
dS+V:
Inge Breugem;
deelgemeente Overschie:
Dick van Dongen
Observatorium:
Ruud Reutelingsperger
Rijkswaterstaat

Historisch onderzoek en
coördinatie:
Crimson Architectural
Historians

Waalhavenstrook

Ontwerp:
Maxwan architects +
urbanists:
Rients Dijkstra
Martijn Anhalt
Projectontwikkelaar:
Estrade Projecten:
Sanna Schuiling

Andere deelnemers:
Stichting B.a.d:
Kamiel Verschuren
Blauwhoed Project
Development:
Mark Kuijpers
dS+V:
Irma Bijl
Historisch onderzoek en
coördinatie:
Crimson Architectural
Historians

Spoordijk - Spangen

Design:
FAT architects:
Sam Jacob
Projectontwikkelaar:
Woonstad Rotterdam:
Dominique Strörmann,
Rudie Hoogerland,
Leo van der Burg

Andere deelnemers:
dS+V:
Rik de Nooijer
deelgemeente Rotterdam
Delfshaven:
José de Reus
Creatief Beheer:
Rini Biemans
Historisch onderzoek en coördinatie:
Crimson Architectural
Historians

REFUGE

Subcuratoren:
Philipp Misselwitz
Can Altay

Tentoonstellingsteam:
Ece Saryüz
Yaşar Adanalı
Henry Ng

Sponsors en subsidiënten:
Prince Claus Fonds; het
Nederlandse Consulaat in
Istanbul; de Nederlandse
Ambassade in Libanon; de
Nederlandse Ambassade in
Jordanië; de Nederlandse
Ambassade in Egypte;
Anadolu Kültür; Depo
Istanbul; Friedrich-Ebert-
Foundation Istanbul;
United Nations Relief
and Works Agency for
Palestine Refugees in the
Near East (UNRWA)

Met dank aan:
Studenten van de ETH
Zürich en Mimar Sinan
Universiteit (workshops
maart 2009, juli 2009),
Daniël Stork, Onno
Kervers, Anja Put, Johan
Verboom, Heleen Saaf
van der Beek, Nelleke
Krujns, Caro Mendez,
Merel Oord, Albert Ferre,
Antonia Carver, Robert
Kluijver, Ruth Ur, Osman
Kavala, Zeynep Morali,
Asena Günal, Pelin Derviş,
Vasif Kortun, İhsan Bilgin,
Süha Özkan, Yves
Cabannes, Fadime Boztaş,
Cihan Baysal, Nicolas
Kretschmann, Simon Kretz,
William Wells, Ala Younis,

<p>Emrah Altınok, Ayşenur Ökten, Özcan Biçer, Devrim Çimen, Sertaç Erten, Aslı Kalınoğlu, Emrah Kavrak, Yasemin Ahi, Bettina Luise Rürup, Jürgen Gottschlich, Sasha Sverdlöv, Dilek Kurban, Bülent Bilmaz, Orhan Esen, Anh-Linh Ngo, Nuray Karakurt, Nikolaus Kirsch, Oda Projesi, WHW, Bige Örer, Murat Yalçıntan, Erbatur Çavuşoğlu</p>	<p><u>New Map of Tbilisi</u> Malkit Shoshan; FAST: Lucas Zoutendijk One Architecture: Matthijs Bouw Gio Sumbadze GeoStart</p>	<p>Coördinatie: Mona Abu Rayyan met Nizar Rammal</p> <p>Samenstelling en presentatie: Rasha Salti</p>	<p>RECIPROCITY</p> <p>Subcuratoren: Stephen Cairns Daliana Suryawinata</p> <p>Project team: Ray Lucas Vlad Tanasescu Matt Ozga-Lawn Christopher Neil Lewis</p> <p>Wayang: Eko Nugroho</p> <p>Fotografie: Erik Prasetya</p>	<p>Reciprocity Projecten</p> <p><u>At Home Far Away:</u> <u>Indonesiërs in Rotterdam</u> Christina Liesegang Sonja Pöhlmann</p>	<p><u>Social Mall Jakarta</u> SHAU: Daliana Suryawinata, Florian Heinzelmann, Peter Bednar; andramatin: Isandra Matin, Faizal Syamsalam, Yogi Ferdinand, Pratiwi Tanuwihardja, Felandro Madjid; stba: prof. Alex Wall, Martin Roth, Marcus Kopper, Poliksen Qorri, Julia Schütz, Meike Wittenberg</p>	<p>Project team: Tobias Armborst Matthew Clarke Daniel D'Oca Adrien Forney, Suzannah Gerber, Urs Kumberger, Ben Lindner, Ondine Masson, Eric Schwartzau, Rafael Seldi, Vassar College, Margot Georgeen Theodore, Thumb Projects, Pedro Torres</p>	<p>Lesser, James Rojas, Frank Ruchala, Toni Schade, Carrie Schneider, Theresa Schwarz, Roger Sherman Architecture and Urban Design, Susan Sloan, Becky Slogeris, Rafael Soldi, Lior Strahilevitz, Jonathan Taube, Meredith TenHoor, William TenHoor, Urban Studio, Cari Varner, Vassar College, Margot Walker, Stephen Walker, Rosten Woo, Jennifer Yoos, Andrea Zaleski, Michael Zebrowski</p>
<p>Refuge Projecten</p> <p>Providing Refuge</p>	<p><u>Charter of Dubai</u> SMAQ: Sabine Müller Andreas Quednau</p>	<p>Diwan publicaties bevatten: Istanbul: <u>Living in Voluntary and Involuntary Exclusion</u> (redactie door Eda Ünü-Yücesoy en Tansel Korkmaz met Yaşar Adanalı, Can Altay en Philipp Misselwitz)</p>	<p>In samenwerking met: AOEConsultants, Indonesian Architects' Institute Jakarta Chapter, Indonesian Architects' Institute National Chapter, University of Edinburgh Architecture Department, University of Edinburgh GeoSciences, Universitat Karlsruhe Chair for Urban Design and Planning, TU Delft, Universitas Tarumanagara Jakarta, Universitas Pelita Harapan, Universitas Indonesia, IHS van de Erasmus Universiteit Rotterdam, Erasmus Huis Jakarta</p>	<p><u>Kampung Penjaringan</u> Mercy Corps: Michelle Kooy Indrawan Prabahayaka Julisa Tambunan</p>	<p><u>Soft Gate</u> BPA: Budi Pradono, Reini Mailisa, Anton Suryono, Yuli Sri Hartanto, Rina Nur Aisah, Adam Modigliani Prana, Adryan Fernando Hutagaol, Primaldi Perdana</p>	<p>In samenwerking met: Sean Basinski, Baltimore Design Collective, Julie Behrens, Bill Bishop, Corrinne Botz, Lisa Brawley, Ava Bromberg, Marshall Brown, Kat Buckley, Center for Urban Pedagogy, Amy Chan, Candy Chang, Warren Chow, Matthew Clarke, Common Room, Charles Connerly, Nathan Connolly, Margaret Crawford, Alexander D'Hooghe, Judith de Jong, Kyle DeLotto, Bureau E.A.S.T., Gabrielle Esperdy, Elizabeth Evitts Dickenson, David Freund, Gerald Frug, Heather Goad, Eckart Graeve, Michael Haggerty, Walter Hood, Eric Hughes, Vincent James, Jeffrey Johnson, Erica Kim, Gabe Kirchheimer, Raj Kottamasu, Greg Kochanowski, Michael Kubo, Kaja Kuhl, Matthew Lassiter, Amy Lavine, Los Angeles Urban Rangers, Setha Low, Willow Lung Amam, John Mangin, Adam Markus, Maryland Institute College of Art, Becca Morrin, Kat Nammacher, New Jersey Institute of Technology, Thomas Oles, Edward Orser, A.E. Peterson, Michael Piper, Wendy Plotkin, Jenny Polak, Albert Pope, Public Architecture, Mathan Ratnam, Damon Rich, Brian Ripel, Robert Charles</p>	<p>Met dank aan: Margaret Crawford, Gerald Frug, Roger Sherman</p>
<p><u>A Women's Guide to Diyarbakir</u> Superpool: Selva Gürdoğan Gregers Tang Thomsen Marta Marszal Derya Uzal Yaşar Adanalı</p> <p>Video-installatie: Gunnar Köhne Anne Misselwitz</p>	<p><u>I-Rome</u> Stalker - Osservatorio Nomade: Roma Onlus</p> <p><u>Laboratory of Return</u> decolonizing.ps: Sandi Hilal Alessandro Petti Eyal Weizman</p> <p>Improving Refuge</p>	<p>Beirut: <u>Mapping Security</u> (redactie door Mona Fawaz, Mona Harb, Ahmad Gharbieh)</p> <p>Amman: <u>Neoliberal Urban Management</u> (redactie door Rami Farouk Daher)</p> <p>Cairo: <u>Resilience: City as Personal Practice</u> (Dina Shehayeb en Shahira Issa)</p> <p>Dubai: <u>Mobility</u> (Yasser Elsheshtawy en Markus Miessen met Can Altay en Philipp Misselwitz)</p>	<p>Sponsors en subsidiënten: AHRC (Arts and Humanities Research Council, UK), Isandra Matin, Aksara Bookstore: Winfred Hutabarat</p>	<p><u>Cultures of Legibility</u> University of Edinburgh (Architecture, GeoSciences) en AOEConsultants: Stephen Cairns, William Mackaness, Ray Lucas, Vlad Tanasescu, Matt Ozga-Lawn, Christopher Neil Lewis Architecture; Universitas Indonesia: Gunawan Tjahjono, Herlily, Anggie Amalia, Andi Alif, Dyah Esti Sihanani, Berlian Permatasari, Mustika Sari, Putera Anarta, Gibran, Irma Desyana, Lintang Kusumadedia, Rossa Turpuk, Gabe Simatupang, Amita 'Mayang' Ratih Purnamasari, Lusi Indah, Wijayanti, Fathur Rohman, Utami Widyaningsih, Lia Kurniawati</p>	<p><u>Jakarta Bersih</u> NUNC Architecten: Steven Brunsmann, Johan Krol, João Bentes, Floor Moormann, Tanja Van der Laan</p> <p><u>Solusi Rumah</u> Holcim Jakarta: Alex Buechi, Ranidia Leeman, Meutia Chaeran, Peterson Siringoringo, Coki Wicaksono</p>	<p>Jakarta Bersih NUNC Architecten: Steven Brunsmann, Johan Krol, João Bentes, Floor Moormann, Tanja Van der Laan</p>	<p>SQUAT</p> <p>Subcuratoren: Jörg Stollmann Rainer Hehl</p> <p>Medewerkers: Rainer Hehl Jörg Stollmann Tomas Polach Nadine Michèle Schütz Christiane Lange Mathias Heyden</p> <p>Fotografie: Rainer Hehl Fabio Knoll Jörg Stollmann Martin Herrmann</p>
<p><u>A Lighthouse for Lampedusa</u> Thomas Kilpper i.s.m. Alex Zaske, Studio DAZ-architects, Napels</p>	<p><u>Home until Return: Re-imagining Palestine Refugee Camps</u> Coördinatie: Muna Budeiri, Jamal Al-Dali en Nasser Abu Rahme namens de United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees UNRWA).</p> <p>Met bijdragen van febrık, Sandi Hilal, Armin Linke, Philipp Misselwitz, Fatima Nammari en Ismail Sheikh Hassan van de Nahr El Bared Reconstruction Committee i.s.m. UNRWA's Nahr El Bared Reconstruction Project o.l.v. Adiyata Kumar</p>	<p>Een aparte publicatie met het werk van fotograaf Bas Princen wordt gepubliceerd door SUN Architecture i.s.m. de IABR</p>	<p>Met dank aan: Winy Maas, Vedran Mimica, Paul Peters, Andrea Peresthu, Marco Kusumawijaya, Ridwan Kamil, Zenin Adrian, Suryono Herlambang, Danny Wicaksono, Yandi Andri Yatmo, Jane M. Jacobs, Lorelei Cairns, Bernadet Mak Sui Sian, Elisabeth Heinzelmann, Amalia Pulungan, Noer Agustien, Adi Fajar Utama</p>	<p><u>Triple A</u> Rik L. Frenkel Frank van Paassen, Slamet Mulyadi, Dambung Llamuara, Shinta Dewi, Sinang Aribowo, Dindit Nugraha Ekanindita Elia, Supartinah and Wiwien</p>	<p><u>Canopycity</u> GABPA: Gesä Buettner Alejo Paillard Alvar Mensana</p>	<p><u>Sponge City</u> mamostudio: Adi Purnomo, Universitas Pelita Harapan: David Hutama, Carolina Setiawan, Steven Rendi Willyvans, Irene Setiawati, Tifani Veronica, Cicilia Angelia, Arsheila Kinan, Ayudya Paramitha, Kelly, Conny Andriani Yosisca</p>	<p>In samenwerking met/grafisch ontwerpers: Luna Maurer Marije ten Brink</p>
<p><u>Old City Walk</u> Senan Abdelqader en Nazmi Jubeh gefilmd door Anne Misselwitz</p> <p>Preventing Refuge</p>	<p><u>United Communities of Gökürk</u> Orhan Esen, Tim Rieniets, Katharina Sucker met bijdragen van: Nesli Kayalı, EAA – Emre Arolat Architects, Boran Ekinci, Esen Karol</p>	<p>Met steun van het Prins Claus Fonds voor Cultuur en Ontwikkeling en de 4e IABR</p> <p>Refuge - Cinema</p>	<p>Met dank aan: Winy Maas, Vedran Mimica, Paul Peters, Andrea Peresthu, Marco Kusumawijaya, Ridwan Kamil, Zenin Adrian, Suryono Herlambang, Danny Wicaksono, Yandi Andri Yatmo, Jane M. Jacobs, Lorelei Cairns, Bernadet Mak Sui Sian, Elisabeth Heinzelmann, Amalia Pulungan, Noer Agustien, Adi Fajar Utama</p>	<p><u>Servants' Rights to Space</u> djuhara+djuhara: Ahmad Djuhara, Wendy Djuhara</p>	<p>COMMUNITY</p> <p>Subcuratoren: Interboro Partners</p>	<p>COMMUNITY</p> <p>Subcuratoren: Interboro Partners</p>	<p>Met dank aan: alle medewerkers en leden van www.urbaninform.net; inwoners van Paraisopolis (So Paulo); inwoners van Kotebe Hana Mariam (Addis Abeba), met name Yitbarek en Andreas; Bernd</p>
<p><u>Rampart Retreat Tourism</u> Samir El Kordy</p>	<p><u>Participatory Mapping of Place</u> The Arab Resource Collective ARC o.l.v. Ghassan Issa.</p>	<p>Refuge - Cinema</p>	<p>Met dank aan: Winy Maas, Vedran Mimica, Paul Peters, Andrea Peresthu, Marco Kusumawijaya, Ridwan Kamil, Zenin Adrian, Suryono Herlambang, Danny Wicaksono, Yandi Andri Yatmo, Jane M. Jacobs, Lorelei Cairns, Bernadet Mak Sui Sian, Elisabeth Heinzelmann, Amalia Pulungan, Noer Agustien, Adi Fajar Utama</p>	<p><u>Servants' Rights to Space</u> djuhara+djuhara: Ahmad Djuhara, Wendy Djuhara</p>	<p>COMMUNITY</p> <p>Subcuratoren: Interboro Partners</p>	<p>COMMUNITY</p> <p>Subcuratoren: Interboro Partners</p>	<p>Met dank aan: alle medewerkers en leden van www.urbaninform.net; inwoners van Paraisopolis (São Paulo); inwoners van Kotebe Hana Mariam (Addis Abeba), met name Yitbarek en Andreas; Bernd</p>

Multhaupt van GTZ Addis Abeba; TU Berlin, staf en studenten: Joachim Schultz, Jakob Tigges, Malte Kloes, Andreas Wende, Alisha Baker, Sarah Borg, Konrad Braun, Johanna Claus, Katrin Fricke, Flavio Giaccone, Isabel Gutierrez, Martin Herrmann, Sarah Hicks, Aline Löw, Anja Malone, Candela Morado, Marnie Morieson, Nektar Duma, Tamara Regosz, Gloria Riccarducci, David Schumm; Melat Asrat, Melat Assefa, Metadel Sileshi, Yosef Teferi, Meron Kassahun, Lulit Solomon, Ramiah Lemma

Squat São Paulo

Onderzoek:

Marcos L. Rosa (Urban Land Scape) SEHAB Gemeente São Paulo: Elton Santa Fé Zacarias, Elisabete França (directeur) Maria Teresa Diniz dos Santos (coördinator Paraisópolis) Fotografie: Fabio Knoll Deelnemende architecten test-site Paraisópolis:

Ruben Otero, Ciro Pironi, Anália Amorim; Elemental: Alejandro Aravena, Fernando García-Huidobro, Gonzalo Arteaga, e.a.; Marcos Boldarini, Suzel Marcia Marcel, Carlos Dias; Urban Think Tank: Alfredo Brillembourg, Hubert Klumpner, Carlos Guimaraes; MMBB: Milton Braga, Fernando de Mello Franco, Marta Moreira, i.s.m. Christian Werthmann, Christian Kerez, Joseph Schwartz

Squat Addis Abeba

Research:

Tobias Kurtz Addis Abeba Housing

Development Project Office: Tsedale Mamo (hoofd) Bisrat Kifle Sarah Abdulhafiz Tibebe Desta Daniel

Met dank aan:

staf en studenten van de vakgroep Urban Design and Architecture TU Berlin, prof. Jörg Stollmann; seminar Addis Abeba Hands-On Urbanism; vakgroep Design and Structure: prof. Klaus Rückert, TU Berlin, Lars Fächner; Institute for Housing and Urban Development Studies van de Erasmus Universiteit Rotterdam: Jan Fransen, Frew Mengistu; Addis Abeba University: Benyam Aliy, dr. Elias Yitbarek, Zegeye Cherenet; Department of Architecture Faculty of Technology (South) Addis Abeba University

COLLECTIVE

Subcuratoren:

Bart Goldhoorn Alexander Sverdlov Anna Bronovichkaya

Medewerkers:

Henry Ng Najla El Zein Simon Pennec Francesco Vedovato

Fotografie:

Aleksei Naroditski

Projecten:

Fedor Dubinnikov Nataliya Zaychenko Natalia Sukhova Alexander Berzing Sergei Malakhov Evgeniya Repina Partizan Publik, studenten van de faculteit Bouwkunde van de TU Delft

In samenwerking met:

The Russian Avantgarde Heritage Preservation

Fund; TU Delft, faculteit Bouwkunde; Partizan Publik Project Russia magazine Volume magazine

Sponsor:

Partizan Publik is financieel ondersteund door Hivos NCDO Cultuurfonds

Met dank aan:

prof. ir. Dick van Gameren, Yulia Tsyganova

OPEN CITY EVENT PROGRAM

Curatoren:

Jennifer Sigler (IABR) Saskia van Stein (NAi)

Curator lezingen programma:

Christel Vesters (NAi)

Assistent curator lezingen programma:

Katherine van Rosmalen (NAi)

Filmprogramma IDFA:

Joost Daamen, Caspar Sonnen Ally Derks

Producent:

Britte Sloothaak (IABR)

Coördinator productie NAi:

Suzanne Kole

Floormanager:

Joost Trines

OPEN CITY: DESIGNING COEXISTENCE – HET BOEK

Redactie:

Tim Rieniets Jennifer Sigler Kees Christiaan

Redactieassistent:

Nora Kempkens

Teksteditor:

Laura Bruce

Ontwerp:

Mevis & Van Deursen

Opmaak en supervisie boek:

Felix Weigand

Uitgever:

SUN Publishers, Martien de Vletter

PARALLEL CASES //IABR@RDM

Curator:

Ralf Pasel

Projectleiding:

Jan Duursma

Projectsecretariaat:

Marjolijn Vegter

Parallel Cases is een project van de Rotterdamse Academie van Bouwkunst, de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam, Hogeschool Rotterdam, het Institute for Housing and Urban Development Studies van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Parallel Cases is mede mogelijk gemaakt door: RDM Campus, Havenbedrijf Rotterdam, Pasel Kuenzel Architects

Tentoonstellingsontwerp:

Pasel Kuenzel Architects

Uitvoering tentoonstelling:

Woestijn in Blik

Projectselectie:

Jan Fransen Saskia Ruijsink Ralf Pasel Chris van Langen Jan Duursma Tim Rieniets George Brugmans

Parallel Cases Projecten

A Place In Heaven, A Place in Hell: Tactical Operations in São Paulo's Informal Sector

Graduate School of Design, Harvard University

Christian Werthmann, Fernando de Mello Franco, Byron Stigge, Joseph Smith Claghorn, Sara Dabbs, Melissa Nicole Guerrero, Lily Huang, Dae Hee Kim, Joon Hyun Kim, Thomas Kraubitz, Katie Powell, Rina Diwakar Salvi, Cynthia Ann Silvey,

Dorothy Tang, Andrew Ten Brink, Megan Elizabeth Wright

Border Conditions: Transformations in the (Post-)Socialist Cities Kiev and Havana faculteit Bouwkunde, TU Delft

Henriette Bier, Raviv Ganchrow, Oscar Rommens, Marc Schoonderbeek, KIEV: Sara Bilge, Maria Ionescu, Ivo de Jeu, Seongheon Oh, Christian Meezen, Nadine de Ripainzel, Carolien Schippers, Dennis Wasch; HAVANA: Mahtab Akhavan, Ruben Bergambagt, Thomas Boerendonk, Yajun Chen, Koen van Diepen, Marcello Fantuz, Raul Forsoni, Ryan Forster, Andrea Guazzieri, Carolyn Leung, Geraldine Li, Niels Limburg, Valery van Nooijen, Qian Ren, Negar Sanaan Bensi, Gaofei Tan, Gurhan Ucaroglu, Victor Verhagen, Mandy Xu

Coexistence as Survival: Enhancing Informal Synergies in the Koli Community, Dharavi, Mumbai

First School of Architecture, Politecnico di Torino, + Hindustan urban research Michele Bonino, Pierre-Alain Croset (Politecnico di Torino), Tomà Berlanda, Subhash Mukerjee (Hindustan) Marco Boella, Alberto Bottero, Manuela Martorelli, Federica Patti, Francesco Stassi, Francesco Strocchio

Coexistence Project: Somewhere in Lima

Facultad de Arquitectura y Urbanismo, Universidad Ricardo Palma, Lima Soledad Herrera Garcia, Jose Luis Ching Ching, Javier Cabrera, Maria Candiotti, Gonzalo Feijoo,

Astrid García, Angela Gutierrez, Rodolfo Hermoza, Gustavo Hirakata, Lourdes Iglesias, Aaron Jara, Luis Jurado, Maria Lopez, Diana Lostaunau, Pamela Mariluz, Gerson Najarro, Mayra Ortiz, Alejandra Perez, Carolina Salazar, Erika Uribe, Pedro Venegas, Gabriela Zavaleta

Crisis Squatting Strategy Veritas University, Costa Rica Sebastian Alfaro, Cesar Carrascal, Noboru Kawaguishi en Juan Carlos Sanabria, Victor Badilla, Mauricio Barboza, Mauricio Cortes, Alejandro Lang, Andrea Madrigal, Johanna Morales, Ernesto Perez, Monica Quiros, Marianne Quiros, Hazel Sanabria, Jose Andres Solis, Mariana Aguirre, Esteban Arias, Alejandro Camacho, Juan Diego Cardenas, Diana Cascante, Lizeth Castro, Augusto Devandas, Sergio Frugone, David Gutierrez, Alberto Molina, Laura Brenes, Alberto Castillo, Ana Cristina Guzman, Pamela Hector, Diana Gutierrez, Oscar Rodriguez, Ricardo Sevilla

Crossing Munich: Migration – Places, Images and Debates Ludwig Maximilian University Munich

Dr. Sabine Hess Eva Bahl, Natalie Bayer, Almir Bazar Batski, Karin Bergdolt, Andrea Brkic, Linda Calderon, Julia Campos, Patrick Deinzer, Elisabeth Dietrich, Irena Eden & Stijn Lernout, Simone Egger, Agnes Fuchsloch, Clara Giacalone, Marina Ginal, Simon Goeke, Moritz van Gunsteren, Fabian Hesse, Caroline Hirschfeld, Ralf Homann, Slobodan Karamani, Bernd Kasperek, Karin Kolber, Julia Kunz, Katharina Lippach, Claudia Maderer,

Dennis Odukoya, Kerstin Pinther, Kathrin Reikowsky, Michaela Rohmann, Lisa Riedner, Asmir Sabi, Julia Säring, Ariane Schwager, Peter Spillmann, Lea Tesfaye, Magnus Treiber, Manuela Unverdorben, Matthias Weinzierl, Anna Witt, Philipp Zehmisch, Verena Zimmermann, Philip Zölls

(De)scripting Space: In Search of Social Consequences of Apartment Building Infrastructure

Artez, Academie van Bouwkunst Arnhem Harmen van de Wal, Christian Muller, Sander van Eerden, Dominic Dirkse van den Heuvel, Pieter Mulder, Robert van Leur, René Scholten, Martin van de Veen, Ron Verduin, Tim Versteegh, Ward Vogel, Theo Wenting

Displacement Settlements: Becoming Informal Faculty of Engineering, School of Architecture, Aristotle University of Thessaloniki Vana Tentokali, Tasos Kotsiopoulos, Fani Vavili, Sebastian Duque

Ethnic Streets in the World: An Illustrative Study of Existing Ethnic Areas, to Inform Future Urban Restructuring in Japan Tokyo Polytechnic University

Kashihara Toru, Okabe Tomohiko, Kida Momoko, Katura Susumu, Kitai Kayoko Suto Syuhei, Kakuta Nobuhiko, Kageyama Haruka, Uesugi Sachie, Takasu Tomoko, Takakura Shun, Konishi Ryouhei, Ueno Kouhei, Yamaguchi Mikaka, Kitawaki Yoshihiro, Kawamura Naoko, Hayakawa Kiyoo, Oguti Tatsuki, Harigai Tadahiro, Tuchuya Shuhei, Naono Sachiko, Koyanagi Satoshi

Eurasian Informality
TU Delft, International New
Towns Institute Almere
prof. Arnold Reijndorp,
prof. Juval Portugali Ekim
Tan en participanten van
de The Responsive City
Masterclass

europaan COMMUNITY of
europeans
Hogeschool voor Wetenschap
en Kunst, Sint Lucas Brussel-
Gent

Jan Maenhout (campus
Brussee), Jiri Klokocka
(campus Gent), Jan
Schreurs, Karel Wuytack,
Sofie Aerts, Bieke
Berten, Griet Boodts,
Bert Calcoen, Michaël
Callant, Tom Cole, Nieke
De Bel, Bart Dehaene,
Michael De Keulenaer,
Ruben De Leersnyder,
Astrid De Meersman,
Steven De Pauw, Pieter
de Volder, Anneleen
Dhondt, Kim D'Hont,
Bert Foucart, Kristof
Gaens, Yves Guldentops,
Ilke Huyghe, Evelien
Impens, Sara Lemmens,
Els Lenaerts, Stefanie
Mahieu, Bas Meulman,
Katrien Nagels, Jef Pottier,
Ann Steegmans, Kobe
Stroobants, Anke Van
Nuffel, An Verstraeten,
Tristan Verleyen

Field Guide to New Jersey
Communities
New Jersey Institute of
Technology

prof. Georgeen Theodore,
Associate Director,
Infrastructure Planning
Angela Anderson, Steven
Antonino, Gregory
Bassieli, Jonathan Foster,
Candido Gude, Kelvin Lam,
Jennifer Massotti, Cynthia
Montalvan, Rafael Paredes,
Samu Szemerey, Pedro
Torres, Joseph Vivino

Global Studio
University of Sydney;
University of Rome
LaSapienza; Columbia
University i.s.m. Istanbul

Technical University en Middle
Eastern Technical University
(2005); University of British
Columbia (2006); University of
the Witwatersrand (2007/08)
Anna Rubbo, Global
Studio Convenor

Happy Go Lucky: Structure
and Incident
Brandenburgisch Technische
Universität Cottbus
prof. dipl.ing. Heinz Nagler,
dipl.ing. Konstanze Noack
Simon Davis, Marleen
Michaels

InBetween
Timisoara Polytechnic
University
PhD Arch Radu Radoslav
Bogdan Isopescu, Clara
Piscoi, Roland Rigler,
Sergiu Sabau, Maria
Sgircea, Alexandra
Spiridon, Anca Tomescu,
Paul Valeanu

Indian Star, Little Spots for the
Small Ones
Rotterdamse Academie van
Bouwkunst
Rob Hootsmans, Isa Baud,
Neelu Boparai, Helena
Casanova, Klaas van der
Molen, Chris van Langen,
Marco de Jong

Interdependence UK
Open City
School of Architecture,
University of Sheffield,
Renata Tyszczyk, Olivia
Beamont, Edward Fowler,
Richard Holland, Martin
Lydon, Hugh Millar, Judith
Ng, Alastair Parvin, Patrick
Skingley

Kassioum: A Spontaneous
Settlement in Damascus
TU Dresden
prof. dipl.ing. Heiko
Schellenberg, dipl.ing. Iris
Gleichmann
Tobias Dechow, Amadeus
Dorsch, Jörg Vorwerk,
Matthias Wunderlich,
Michael Zeichardt

King Street Dynamism: Tactics
for Revitalizing a Multicultural
Neighborhood
Department of Landscape
Architecture, University of
Washington

Jeffrey Hou, PhD
Erin Berg, Sarah M.
Ferreter, Victoria Eliz
Halligan, Erica Huang,
Michael Allen Lewis, Heide
S. Martin, Rachel Miller,
Jordan W. Monez, Yosuke
Oi, Bradley J. Pavlik,
Michael A. Pickford, Eric
J. Scharnhorst, Josho
Somine, Rubi Del Rocio
Vazquez Cruz, Katherine H.
Wimble, Jie Yang

Leaping the Fence:
Olympic Legacy Now
Royal College of Art, London
Jurgen Bey, Nigel Coates
Alison Hesketh, Kieren
Jones, Will Shannon,
Ottillie Ventiroso, Oliver
Wainwright

Mapping the Middle
Landscape: Planned
Community
Vassar College
Tobias Armbrorst
Sami Rubinfeld, Eric
Schwartau, Tyler Davidson,
Marco Gorini, Lia Simonds,
Luke Stern, Harry Kelly,
Daniel McPhee, Julia
Carlton, Kate Conlow, Evan
Franzel, Lenny Holt, Jesse
Munitz-Alessio, Matthew
Nunn, Michael Reback,
Michelle Turck

Nairobi on the Ground
ETH Studio Basel (ETH
Zürich) i.s.m. School of
Architecture, University of
Nairobi en Graduate School of
Design, Harvard University
Jacques Herzog, Pierre
de Meuron, Manuel Herz,
Shadi Rahbaran, Ligia
Nobre, Ying Zhou
Gideon Aschwanden,
Sarah Birchler, Vincent
Bowman, Silvio Brunner,
Jürg Burger, Chi-Yan Chan,
Emily Farnham, Sondra
Fein, Ralf Figi, Simon Filler,
Andres Herzog, Benny Ho,

Jens Jaschek, Daniel Klos,
Andreas Kopp, Atsuko
Koyama, Mee Hae Kwon,
Yusun Kwon, Reto Näf,
Nicola Nett, Christoph
Rauhut, Jeannine Roschi,
Hannes Rutenfranz,
Nino Soppelsa, Martina
Vogel, Corinne Weber,
Karin Wegmann, Samuel
Zumsteg

OpenBerlin: An Alternative
Model for the Just Use of
Space
Institute for Architecture,
Technical University Berlin
Chair Urban Design and
Architecture, prof. Jörg
Stollmann, Mathias Heyden,
Jörg Stollmann, Konrad
Braun, Johanna Claus,
David Schumm

Open City Rotterdam?
D-ARCH, ETH Zurich
prof. Kees Christiaanse,
Nicolas Kretschmann,
Martina Baum, Simon Kretz,
Aregger Marco, Brandeis
Alvarado Chavarria Noemi,
Brunner Dominique,
Caduff Martin, Chiang Tian,
Christen Regula, Fahrni
Sarina, Forrer Basagoitia
Chris, Giovane Raffaele,
Grissmann Johannes,
Hadjiev Grigor, Hintermann
Sarah, Hofer Thomas,
Jandowsky Vincent, Jenal
Seraina, Keles Özgür,
Lienert Roger, Lütolf Daniel,
Magnone Monica, Maniglio
Sabrina, Manolakis Theo,
Müller Dorothee, Pape
Daniel, Prestele Lukas,
Renz Nicole, Ritter Severin,
Roos Patrizia, Rudschewski
Monika, Schaffhuser Lukas,
Schaub Sabine, Schenkel
Isabelle, Schumacher
Roberto, Schädler Priscilla
Maria, Studer Tanja, Thaler
Matthias, Trachsel Simon,
Vitali Nadia, Vogel Luzia,
Wamister Stephanie, Züger
Sarah

Post-Generic City:
Pearl River Delta
The Chinese University of
Hong Kong
prof. Laurence Liauw, prof.
Doreen Heng Liu, Kathy
Law, Francis Yuen, Alex
Han Li

Redesigning of Zhongxin
Department of Architecture,
Tamkang University, Taiwan
Lo-e Tsao, Lo-e Wei-ju
Chang, Chung-kai Hsien,
Wen-chieh Chang, Shu-ya
Fan, Chen-fu Teng, Chien-
chu Li, Wei-jen Ke

Refugee Spaces: Nation State
versus City Networks
Bauhaus Dessau Foundation
Regina Bittner, Wilfried
Hackenbroich, Kai Vöckler,
Aida Miron, Geisa Bugs

Reinventing Suburbia After
the Crisis: The Case of Weston
Ranch, Stockton, California
University of California,
Berkeley
Nezar Alsayaad, Nicholas
De Monchaux, Richard
Fernau, Natalia Echeverri
met Ivan Valin

Responsive City Game
TU Delft, International New
Towns Institute, Almere
prof. Arnold Reijndorp, prof.
Juval Portugali
Ekim Tan en participanten
The Responsive City
Masterclass

SEED Emergent Housing
Initiative
Department of Planning and
Landscape Architecture,
Clemson University; Welding
Department of Architecture,
Tri-County Technical College;
Pernille Christensen, Visiting
Professor Department of
Planning and Landscape
Architecture; Douglas Hecker,
Associate Professor School of
Architecture; Martha Skinner,
Assistant Professor School
of Architecture; Paul Phelps,
Welding Program Coordinator
Adam Berry, Nick
Christopher, Maria Davis,

Ayaka Tanabe, Dustin
White, Jonathan Hanna,
Kenneth Koschnitzki,
Owen McLaughlin, Nathan
Miller, Scott Ogletree, John
Piascik, Aaron Taylor, Ryan
Yonce

Shoafat RC
Bezalel Academy of Art and
Design, Jerusalem
Senan Abdelqader, Liat
Brix Etgar, Yael Padan, Eran
Tawil, Yaniv Turgeman

Spatial Limbo
Tamkang University, Taipei
Min Jay Kang, Yung-Yu
Chen, Chiung-Hsien Ho,
Chun-Yen Chen, Shih-
Shiang Lin, Jun-Yao Ke

Startankstelle
Academy of Visual Arts Leipzig
prof. Joachim Blank
Roosbeh Asmani

Swimming Pool Shelters
TU Berlin
Matthias Ballestrem
Astrid Smitham
Tilla Baganz

The Arsenal of Exclusion
Maryland Institute College of
Art

Daniel D'Oca
Lynley Bernstein, Kat
Buckley, Ingrid Burrington,
Mimi Cheng, Claire Cote,
Kyle De Lotto, Daniel
D'Oca, Maria Duke, Heather
Goad, Leanne Guaneri,
Katie Hale, Leah Horowitz,
Amelia Jordahl-Bueti, Ryan
LeCluyse, Ashley Mack,
Meghan Milostan, Becca
Morrin, Kat Nammacher,
Neal Reinalda, Zev Schmitz,
Carrie Schneider, James
Singewald, Becky Slogeris,
Michael Spears, Rob Starr,
Jonathan Taube

Translating Krasnova
ETH Zürich, EPFL
Kees Christiaanse
Guillaume De Morsier
Oscar Buson

Urban Green: A Study on
Community Garden Projects in
Berlin and Rotterdam
Institute for Housing and
Urban Development Studies
van de Erasmus Universiteit
Rotterdam
Jan Fransen, Talja Blokland,
Christina Liesegang, Sonja
Pöhlmann

Urban Surfers, Neighborhood
fans&Co: Young People
Constructing Cities and the
Network of Urban Public
Spaces
Gottfried Wilhelm Leibniz
University of Hannover in
opdracht van de Wüstenrot
Stiftung

Studio Urbane
Landschaften prof.dr.ir.
Hille von Seggern, dipl.
ing. Anke Schmidt, dipl.
ing. Prof. Bories von Detten,
dipl. Sozialwiss. Claudia
Heinzelmann, dipl.ing.
Henrik Schultz, dipl.ing.
Julia Werner met advies van
prof.dr. Ulfert Herlyn, Timm
Ohrt, Stadtplaner

Urban Tactics: When I Think of
Rio de Janeiro...
TU Eindhoven
dr.ir. Bruno de Meulder,
D.P.L.G. Sophie Rousseau,
dr.ir. Irene Curulli, Zineb
Seghrouchni

Urban Transformation of
Pyongyang, North Korea
Graduate School of Design,
Harvard University
Eve Blau
Richard Sommer
Dongwoo Yim

Use the Potentials of Your City!
Recycling Neukölln, Berlin
Institute for Architecture,
Technical University Berlin
Chair Urban Design and
Architecture, prof. Jörg
Stollmann, Mathias Heyden,
Jörg Stollmann, Adrian
Birkenmeier, Anja Malone,
Carolin Rachel, Jinjin Wang,
Josefine Krause, Kristian
Pollborn, Ricardo Paris,
Shoko Itano

When I Was Six:
Dubai Metrozone
Institute for Architecture,
Technical University Berlin
Chair Urban Design and
Architecture, prof. Jörg
Stollmann, Joachim Schultz
(assistant professor)
fotografie:
Rebal Knayzeh,
iii+i Studios Collective
Alexandra Böcker, Andreas
Rauch, David Serrao,
Andrea Wycisk

WOC - Working on Cities:
Ghana ATL
Rotterdamse Academie
van Bouwkunst; Institute
for Housing and Urban
Development Studies van
de Erasmus Universiteit
Rotterdam; KNUST - Kwame
Nkrumah University of Science
and Technology

Ralf Pasel, Franziska Sack,
Alonso Ayala Aleman,
Ellen Geurts, Aloysius N.
Bongwa, George Intsiful
Sandra van Dijk, John
de Groot, Henk Jan
Imhoff, Remy Jansen,
Jens Jorritsma, Roos
Limburg, Sandor Marks,
Ab Oosterwaal, Immanuel
Sirron-Kakpor, Anne van
der Heide, Rik Mertens,
Pieter Waijer, Edwin Tukker,
Denny Surya Martha, Lisa
Christine Hosale, I Nyoman
Gede Maha Putra, Sri
Hidayah, Liang Thay Siek,
Mutia Razali, Dyah Afrianti,
Aldrin Baral Plaza, Vincent
Kizito Rwigamba, Charmae
Pyl, Capuyan Nercua,
Mwinlanaah Yuonayel,
Michael Twum-Barimah,
Daniel Adomoko-Mensah,
Ruth-Anne Ankrah,
Deborah Suong Sory,
Emmanuel Fobi Asaber,
Elvis Asiedu, Emelia
Gyasiwaa Agyiri,
Robertson Azantilow, Elledi
Joyce Angnayeli, David
Amugi, Bernard Opoku,
Adeline Mawupemor
Woyome, Harriet Naa
Odarley, Kemetse E.
Francisca, Armah Awee,
Walter Semordzi

VRIJSTAAT AMSTERDAM	Vrije Universiteit Amsterdam	EEUW VAN DE STAD	<u>Tegenlicht:Grand Paris: De president en de architect</u>	Geluid: Jabu Mxhaka	Presentatie: Sarah Meuleman	Dirk van Weelden en Maria Barnas	<u>Promised Land</u> (webdocumentaire)
Curator: Zef Hemel	De Jonge Vrijstaat: Mayra Paula XXXS FOAM Zomerschool	Projectleider: Bregtje van der Haak	Regie: Bregtje van der Haak	Mixage: Giel van Geloven	Research: Karen Al	Internet	Regie, camera en montage: Sara Kolster en Eefje Blankevoort
Subcurator: The Making of Vrijstaat Amsterdam: Anouk de Wit	Grafisch ontwerp: Beautiful Minds Martijn Mulder Bureau Archetypisch Anika Ohlerich	Projectcoördinator: Sara Kolster	Camera: Nils Post	Kleurcorrectie: Loods, Lux & Lumen	Productie: Luc Lafleur	<u>Open City</u> (audiovisueel archief)	Fotografie: Suzanne Valkenburg
Projectteam: Karen Buschman Corry Dekker Diana Janssen Eric van der Kooij Marjolein van Vossen Atie van ree Aat de Vries Lisette Entius (allen DRO Amsterdam)	<u>Internationaal Stedenbouw Congres Morgen/Tomorrow</u> Projectcoördinatie: Gemeente Amsterdam Dienst Ruimtelijke Ordening (DRO) San Verschuuren Zef Hemel Steeff Verweij met Eymert van Maanen (Het Vlakke Land) Jan Kadijk (NIROV)	Producer: Janneke van de Kerkhof	Geluid: Benny Jansen Marc Wessner Mark Witte	Online montage: Chris van Oers	Eindredactie: Gabrielle Provaas	Projectleiders: Bregtje van der Haak Leonieke Verhoog	Digitale programmering
Ontwerpbureaus: Rietveld Landscape Atelier de Lyon, Urhahn Urban Design, Karres en Brands, ZUS [Zones Urbaines Sensibles], MUST stedebeu, STUDIOKLOK, Alle Hosper, Güller Güller architecture urbanism, B+B	Financiële steun: Gemeente Amsterdam, Dienst Ruimtelijke Ordening (DRO), Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting (NIROV), Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM), Centraal Fonds Volkshuisvesting te Amsterdam	Secretariaat: Anya Boelhouwer Evelijn Garschagen	Montage: Elmer Leupen	Productie: Aryan Kaganof Ilse van Huisstede Karin Vermeulen	Anderen Tijden: <u>Wie bouwt? Wibaut!</u>	Interaction designer: Robin Verdegaaal	Holland Doc 24
Programma: Janneke Berkelbach Anne Luijten Christa van Vlodrop	Promotie en ontwerp: Eef Keijzer, Let de Jong (Gemeente Amsterdam)	Design: Sandberg Instituut	research: Barbara Coolen en Marijntje Denters	Research: Shiuan-Wen Chu	Regie & research: Erik Willems	Vormgeving: Sara Kolster, Henrik van Leeuwen	<u>Cities for People:</u> Jan Gehl & L. Mortensen, Danish Film Institute, 2000
Filmprogramma: International Documentary Film Festival Amsterdam (IDFA) Gerard Nijssen Erik Willems VPRO	Congresorganisatie: Madelen Hoes en Bas Schot (Eurocongress)	Website: Leonieke Verhoog Robin Verdegaaal	Productie: Judith van den Berg	Eindredactie IABR: George Brugmans	Een coproductie van: VPRO en NPS	Mede mogelijk gemaakt door: Het Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Mediaproducties en het Ministerie van VROM	<u>Story of Stuff:</u> Annie Leonard & Louis Fox, Free Range Studios, 2007 <u>Het ziekenhuis doorgelicht, de architect als therapeut</u> (Close up): Joost van Krieken, AVRO, 2005
Gemeente Amsterdam: Dienst Ruimtelijke Ordening, Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling, Stadsdeel Amsterdam-Noord, Projectbureau Noordwaarts, Informatiecentrum Zuiderkerk	Location manager: Cultuurpark Westergasfabriek	Webredactie: Joop Hopster Floris Alberse Suzanne Roggeveen	Eindredactie IABR: George Brugmans	Eindredactie VPRO: Barbara Truyen	Radio	<u>Droomstad Web TV</u> Eindredactie: Wim Schepens	<u>Caracas: de informele stad</u> (Tegenlicht): Rob Schröder, VPRO/IABR/Urban Think Tank, 2007
Studenten ontwerpwedstrijd: InHolland, Hogeschool van Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, ROC Amsterdam, Gerrit Rietveld Academie, Academie van Bouwkunst Amsterdam,		Communicatie: Diederik Hoekstra Christa Niekamp	Eindredactie VPRO: Doke Romeijn en Jos de Putter	Met speciale dank aan: Ismail Farouk Zack Sejaphala Mphethi Morojele Lindsay Bremner	<u>Holland Doc Radio: Op zoek naar een nieuwe Wibaut</u>	Camera en montage: Frithjof Kalf	<u>Rayon 69</u> (afl. 1 en 2): Vincent Monnikendam, NOS, 1982
		Persvoorlichting: Herrie: Noortje van de Sande Mirjam Wiekenkamp	Een coproductie van: VPRO en de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam, met steun van het Stimuleringsfonds voor Architectuur	Een coproductie van: VPRO en de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam	Regie: Erik Willems Anton de Goede	Webcoördinatie: Joop Hopster	Regie & interviews Holland Doc 24: Neeltje Pavicic
		Televisie	<u>Tegenlicht: I am Gurgaon: De nieuwe stad in India</u>	Documentaire Metropolis TV: <u>Nieuw in de stad</u>	Techniek: Alfred Koster	Mede mogelijk gemaakt door: Het Stimuleringsfonds voor Architectuur en Atelier Rijksbouwmeester	Concept: Frithjof Kalf
		<u>Tegenlicht: Amsterdam Make-over 2040</u>	Regie: Marije Meerman	Regie: Alejandro Chaparro en Leo Rua Puerta (Bogota)	<u>Villa VPRO – Bureau Buitenland: Addis Abeba</u>	Design website: Max Kisman & Fabrique & This Play	Montage Holland Doc 24: Frithjof Kalf en Neeltje Pavicic
		Regie en research: William de Bruijn	Camera: Mies Rogmans	Samenstelling: Eva de Breed	<u>Villa VPRO – Bureau Buitenland: Jakarta</u>	Constructie website: Fabrique & Studio Stomp	Tentoonstelling
		Camera: Maarten Kramer Alexander Oey Adri Schrover	Geluid: Antoin Cox	Productie: Alex Klippel	Regie: Olaf Oudheusden	Projectleiding websites: Leonieke Verhoog	<u>New Urban Myths</u> Sandberg Instituut Amsterdam afdeling Ontwerpen i.s.m. Non-fiction bureau voor culturele innovatie
		Geluid: Mark Witte	Research: Raghu Verma en William de Bruijn	Montage: Patrick Minks	Techniek: Alfred Koster	Coördinatie: Bieneke Bennekens	Productie: Philip Bruning
		Montage: Charles Kersten Bert van den Dungen	Montage: Patrick Minks	Eindredactie IABR: George Brugmans	<u>Villa VPRO – Bureau Buitenland: Istanbul</u>	Een coproductie van: Holland Doc en de One Minutes Stichting	Een coproductie van: Holland Doc en de One Minutes Stichting
		Productie: Jeroen van den Berk	Productie: Janneke van de Kerkhof	Eindredactie VPRO: George Brugmans	Regie: Rik Delhaas		Installatie
		Eindredactie IABR: George Brugmans	Eindredactie VPRO: Doke Romeijn, Jos de Putter en Bregtje van der Haak	Eindredactie IABR: George Brugmans	Techniek: Alfred Koster		<u>T_Visionarium Open City</u>
		Eindredactie VPRO: Doke Romeijn Jos de Putter en Bregtje van der Haak	Een coproductie van: VPRO en de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam, met steun van het Stimuleringsfonds voor Architectuur	Een coproductie van: VPRO en de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam, met steun van Hivos	<u>De Avonden</u>	Artiestieke leiding: Renate Zentschnig	Projectcoördinatie: Sara Kolster
		Een coproductie van: VPRO en de Internationale Architectuur	Documentaire Holland Doc: <u>Stayin' Alive In Jo'burg</u>	<u>Trendspotting Istanbul</u>	In samenwerking met: literair tijdschrift De Gids	Projectcoördinatie: Michiel Huijsman	Producer: Janneke van de Kerkhof
			Regie, camera en montage: Rob Schröder	Regie: Alexander Oey Rob Schroder en Gabrielle Provaas	Met medewerking van: Roel Bentz van den Berg Edzard Mik	Promotie: Esther Lagendijk	Software: Jared Berghold Ardrian Hardjono

Gunawan Herman
Tim Kreger
Mathew McGinity
Thi Thanh Nga Nguyen
Multimedia and Video
Communication Research
Group:
Dr. Jack Yu: NICTA:
Balint Seeber
Interaction design:
Dennis Del Favero
Volker Kuchelmeister
Matthew McGinity
Jeffrey Shaw
Tiller Design
Management:
Damian Leonard
Sue Midgley
Productie:
UNSW iCinema Research
Centre, ondersteund door
het Australian Research
Council's Discovery fun-
ding scheme; coproductie
met ZKM Karlsruhe
Project directors:
Neil Brown, Dennis Del
Favero, Matthew McGinity,
Jeffrey Shaw, Peter Weibel
een productie van de
VPRO i.s.m. de IABR,
IDFA, het Nederlands
Instituut voor Beeld en
Geluid; met ondersteu-
ning van het Amsterdams
Fonds voor de Kunst,
Mondriaan Stichting,
Stimuleringsfonds
Nederlandse Culturele
Omroepproducties en
Beelden voor de Toekomst

FOAMING AT THE EDGE – BIËNNALE MASTER CLASS

Begeleiding:
New Dialogues AG,
Zürich; Lars Lerup
Christian Bandi i.s.m.
Gunnar Hartmann
Coördinatie en productie:
Joachim Declerck
Salomon Frausto
Françoise Vos
Organisatie:
Berlage Institute—CARD
Internationale Architectuur
Biënnale Rotterdam
Partner:
Gemeente Rotterdam
dS+V
Scholen:
Architectural Association,
London; Berlage Institute,
Rotterdam; Columbia
University, New York;
ETH Zürich; Oslo School of
Architecture and Design;
Rotterdam Academy of
Architecture and Urban
Design; Delft University
of Technology; Tsinghua
University, Beijing;
Universidad Ibero-
americana, Mexico City;
University of Split

MET DANK AAN

Ole Bouman,
Peter Haasbroek
Chris van Langen
Michael Zeeman (†)

Colofon

Teksten Open City:
Bob Witman
Overige teksten:
curatoren, participanten
en de IABR
Eindredactie:
George Brugmans en
Xandra Nibbeling
Redactieassistent:
Daniëlle van Wingerden
Fotografie:
George Brugmans (spreads)
en zoals vermeld bij de beelden
Grafisch ontwerp:
Mevis & Van Deursen
i.s.m. Karl Nawrot
Vertalingen:
Réchel Buitenrust – Hetteema van
Coevorden (†)
Internationaal Tolk Agentschap
b.v. Baarn
Bookmakers Vertalersteam
te Nijmegen
Frans Andersson
Drukker:
Veenman Drukkers, Rotterdam
Oplage:
7.000 (4.500 Nederlandstalig /
2.500 Engelstalig)

Internationale Architectuur
Biënnale Rotterdam (IABR)
Westersingel 52
3014 GV Rotterdam

www.iabr.nl

© IABR, september 2009